

Natuurambitie Grote Wateren en de uitvoering van het Deltaprogramma

Inventarisatie van bestuurlijke en organisatorische aanknopingspunten

Jeroen Veraart, Robert Jan Fontein, Dorothée van Tol-Leenders

ALTERRA
WAGENINGENUR

Natuurambitie Grote Wateren en de uitvoering van het Deltaprogramma

Inventarisatie van bestuurlijke en organisatorische aanknopingspunten

Jeroen Veraart, Robert Jan Fontein, Dorothée van Tol-Leenders

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het ministerie van Economische Zaken, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoekthema 'Natuur en Biodiversiteit' (BO-11-018.01-001).

Alterra Wageningen UR
Wageningen, januari 2016

Alterra-rapport 2691
ISSN 1566-7197

Veraart J.A., Fontein R.J., van Tol-Leenders, T.P., 2016. *Natuurambitie Grote Wateren en de uitvoering van het Deltaprogramma; Inventarisatie van bestuurlijke en organisatorische aanknopingspunten*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2691. 82 blz.; 19 fig.; 13 tab.; 48 ref.

Dit rapport beschrijft de inhoudelijke, bestuurlijke en organisatorische overeenkomsten en verschillen tussen het Deltaprogramma (DP) en de Natuurambitie grote wateren (NAGW). Het doel van deze analyse was daarbij om kansrijke aanknopingspunten te identificeren die nuttig zijn voor het ministerie van Economische Zaken om het gedachtegoed uit de NAGW in te bedden bij de uitvoering van het Deltaprogramma. Daarnaast is gekeken in welke beleids- en uitvoeringstrajecten het relevant is om vanuit EZ deel te nemen met menskracht, kennisontwikkeling of cofinanciering. De analyse is gedaan voor het Rivierengebied, de Zuidwestelijke Delta (inclusief Rijnmond-Drechtsteden) en het IJsselmeergebied. De inhoudelijke samenhang is het grootst tussen DP en NAGW binnen rivierverruimingsprojecten, projecten die gedeeltelijk herstel van estuariene dynamiek beogen en projecten in het IJsselmeergebied die uitgaan van de 'Building with Nature'-benadering. De MIRT en KRW Uitvoerings- en financieringsprogramma's van het ministerie van IenM bieden meer aanknopingspunten dan het Hoogwaterbeschermingsprogramma voor de NAGW. Ook programma's zoals LIFE en EFRO, die vaak worden gecoördineerd vanuit EZ, bieden kansen voor interdepartementale kennisontwikkeling samen met de regio's.

English summary

This report describes the thematic and organizational similarities and differences between the national Delta Programme (DP) and the Nature Ambition for rivers, lakes and sea (NAGW). The objective was to identify promising subjects, governance networks and investment programmes for the Dutch Ministry of Economic Affairs in which the NAGW philosophy could be mainstreamed. The analysis was done for the rivers, the river estuaries, and the lake IJssel area. The Wadden Sea and Dutch coast were beyond the scope of this research. Most promising subjects/projects for alignment of the NAGW philosophy can be found in 'Room for the River' projects and projects that aim to (partially) restore estuarine dynamics. Both policy trajectories are also in favour regarding the 'Building with Nature' approach in the lake IJssel area. The investment programmes focused on improving water quality (water framework directive) and improving the spatial economic structure (MIRT) offer more opportunities to mainstream the NAGW philosophy within national water management compared to the national Flood Protection Programme (HWBP). European research and knowledge exchange funding programmes in the field of nature conservation, such as LIFE and EFRO, offer also opportunities for interdepartmental knowledge exchange with the regions.

Trefwoorden: Deltaprogramma, natuurambitie, bestuurlijk, samenhang

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten' in de grijze balk onderaan). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2016 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

	Woord vooraf	5
1	Inleiding	7
	1.1 Aanleiding	7
	1.2 Doelstelling	8
	1.3 Afbakening	8
	1.4 Aanpak en leeswijzer	8
2	Deltaprogramma: van strategie naar uitvoering	10
	2.1 Inhoudelijke overeenkomsten en verschillen op nationaal niveau	12
	2.2 Het Deltaprogramma op (inter)nationaal niveau	13
3	Rivierengebied	20
	3.1 Inhoudelijke overeenkomsten en verschillen	20
	3.2 Organisatiestructuur Deltaprogramma Rivieren	26
	3.2.1 Aanloop naar de nieuwe organisatiestructuur	26
	3.2.2 Delta Rijn	27
	3.2.3 Delta Maas	30
	3.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP	34
	3.3.1 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)	35
4	Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden	37
	4.1 Inhoudelijke verschillen en overeenkomsten	37
	4.2 Organisatie Deltaprogramma in ZWD en RMD	43
	4.2.1 Geschiedenis	43
	4.2.2 Organisatie Zuidwestelijke Delta na 2015	44
	4.2.3 Organisatie van deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden na 2015	48
	4.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP	50
	4.3.1 Inhoudelijke aanknopingspunten	50
	4.3.2 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)	52
5	IJsselmeergebied	56
	5.1 Inhoudelijke verschillen en overeenkomsten	56
	5.2 Organisatiestructuur DP IJsselmeergebied	60
	5.2.1 Geschiedenis	60
	5.2.2 Heden: Bestuurlijk overleg	62
	5.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP (haakjes)	65
	5.3.1 Inhoudelijke Aanknopingspunten	65
	5.3.2 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)	66
	5.3.3 Overige aanknopingspunten	67
6	Conclusies en aanbevelingen	68
	Literatuur	72

Bijlage 1	Betrokkenen Delta Rijn	74
Bijlage 2	Betrokkenen Gebiedsoverleg ZWD	76
Bijlage 3	Leden Adviesgroep Zuidwestelijke Delta	77
Bijlage 4	Betrokkenen Deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden	78
Bijlage 5	Betrokkenen IJsselmeergebied	79

Woord vooraf

Nu het Deltaprogramma in uitvoering is gegaan, worden de komende jaren in Nederland veel uitvoeringsprojecten rond grote wateren voorbereid. Deze zijn primair gericht op het vergroten van de veiligheid tegen overstroming en het behoud van de zoetwaterbeschikbaarheid, om zo de watersystemen bestand te maken tegen de gevolgen van klimaatverandering.

In 2014 is de Natuurambitie Grote Wateren vastgesteld. Daarin wordt ingezet op het realiseren van robuuste natuur door het scheppen van de juiste condities voor natuurontwikkeling en het geven van ruimte aan natuurlijke processen. De inzet is om deze ambitie te realiseren in de context van andere opgaven en doelen. De voorkeursstrategieën van het Deltaprogramma bieden kansen voor een robuuste natuur, in combinatie met de wateropgaven voor de Noordzee, het kustgebied, het Waddengebied, de Zuidwestelijke Delta, het IJsselmeergebied en het Rivierengebied. Door de wateropgaven te combineren met deze natuurambitie kan Nederland zich ontwikkelen tot een dynamische, duurzame delta.

Dit onderzoek beschrijft de inhoudelijke, bestuurlijke en organisatorische overeenkomsten en verschillen tussen het Deltaprogramma (DP) en de Natuurambitie grote wateren (NAGW). Met als doel kansrijke aanknopingspunten te identificeren, die nuttig zijn voor het ministerie van Economische Zaken om het gedachtegoed uit de NAGW in te bedden bij de uitvoering van het Deltaprogramma.

Naast dit achtergrondrapport is ook een uitgebreide bestuurlijke samenvatting beschikbaar. Het onderzoek is begeleid vanuit het ministerie van Economische Zaken. In het bijzonder willen wij Gerda van Eck, Siep Groen en Jan Huinink bedanken voor de feedback en inzichten die zij hebben ingebracht. Ook de mensen die wij hebben geïnterviewd, zijn wij zeer erkentelijk.

De inhoud van deze rapportage is intern beoordeeld door dr. C. Kwakernaak om de kwaliteit ervan te garanderen.

Wageningen, 15 december 2015

Jeroen Veraart, Robert Jan Fontein, Dorothée van Tol-Leenders

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In juni 2014 is de Natuurambitie Grote Wateren verschenen. Deze komt voort uit de Rijksnatuurvisie 2014 en biedt het perspectief op toekomstbestendige natuur in de gebieden in en om de grote wateren: het rivierengebied, de Zuidwestelijke Delta, het kustgebied, het Waddengebied, het IJsselmeer en de Noordzee. De natuurambitie is gebaseerd op vier uitgangspunten:

1. Aansluiten bij natuurlijke processen
2. Synergie met andere gebruiksfuncties
3. Natuur midden in de samenleving
4. Aansluiten bij autonome ontwikkelingen

De Natuurambitie Grote Wateren (NAGW) schetst een beeld van de robuuste natuur (Kader 1) in 2050/2100 met kansen voor synergie met onder meer waterveiligheid, recreatie en voedselproductie. De NAGW hanteert een horizon tot 2050 en verder, maar begint nu.

Natuurambitie Grote Wateren

Nederland heeft verschillende grote wateren: het Waddengebied, de Zuidwestelijke Delta, het IJsselmeergebied, de Noordzee, het kustgebied en het rivierengebied. De Nederlandse natuur in deze watergebieden is uniek door de ligging en ondergrond. Er komen veel soorten voor. Zo bezoeken grote hoeveelheden trekvogels het Waddengebied, de Zuidwestelijke Delta en het IJsselmeergebied om er te foerageren. Trekvissen gaan via de Rijn, Maas, Eems en Schelde naar gebieden in Frankrijk en Duitsland om te paaien.

Nederland heeft een internationale verantwoordelijkheid voor de natuur in de grote wateren en de soorten die er leven. Ontwikkelingen als klimaatverandering kunnen invloed hebben op die natuur. De keuzes voor de inrichting van Nederland hebben gevolgen voor de natuur. Ook in de verre toekomst. De Rijksoverheid wil die toekomst veiligstellen voor de natuur van de grote wateren. Daarom wil het rijk, samen met anderen, een toekomstvisie ontwikkelen voor de natuur in de grote wateren: de Natuurambitie Grote Wateren 2050 en verder.

De Natuurambitie is een beleidsvisie van het ministerie van EZ. Hiermee kunnen beleidsmakers bij toekomstige besluitvorming beter rekening houden met natuur.

Kader 1.1 *Korte omschrijving van de natuurambitie (ministerie van Economische Zaken 2014)*

Deltaprogramma

De grote wateren (met uitzondering van de Noordzee) staan ook centraal in het Deltaprogramma. Op Prinsjesdag 2014 heeft de Tweede Kamer de 5^e editie van het Deltaprogramma (DP2015) ontvangen. Doel van het Deltaprogramma is dat de waterveiligheid en de zoetwatervoorziening in 2050 duurzaam en robuust zijn, zodat ons land de (grotere) extremen van het klimaat veerkrachtig kan blijven opvangen (Ministerie IenM/EZ, 2014). Er zijn in de 5^e editie van het Deltaprogramma vijf nationale beslissingen genomen over (1) Een nieuwe normeringsystematiek voor waterveiligheid, (2) De verdeling van zoetwater, (3) Het peilbeheer in het IJsselmeer, (4) De aanpak van de waterveiligheidsvraagstukken in de Rijn-Maas Delta en (5) Ruimtelijke Adaptatie en stedelijke ontwikkeling. Er zijn regionale voorkeursstrategieën ontwikkeld, gericht op waterveiligheid en zoetwatervoorziening voor het Waddengebied, Zuidwestelijke Delta, Rijnmond-Drechtsteden, de Kust, de Rivieren en IJsselmeergebied. De voorkeursstrategieën zijn een gezamenlijk eindresultaat van de provincies, gemeenten, de waterschappen en het rijk.

De voorkeursstrategie vormt voor het betreffende deelgebied het strategische kompas voor de keuze van maatregelen en voorzieningen die voortvloeien uit de deltabeslissingen. Met het opstellen van deze voorkeursstrategieën is het DP de uitvoeringsfase ingegaan. Ook zijn er inmiddels concrete maatregelen voor verbetering van de veiligheid en de zoetwatervoorziening in Nederland geformuleerd. Die maatregelen staan in het Deltaplan Waterveiligheid en het Deltaplan Zoetwater.

Het Deltaprogramma heeft een uitgebreide organisatiestructuur (hoofdstuk 2). Er zijn dus theoretisch talloze aanknopingspunten voor het ministerie van EZ om het gedachtegoed van de natuurambitie te verankeren. Het is daarom van belang om aanknopingspunten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie Grote Wateren niet alleen te identificeren, maar ook te evalueren op kansrijkheid. Met deze informatie kunnen er keuzes gemaakt worden door het rijk, maar ook door regionale organisaties die actief zijn op het raakvlak van waterbeheer en natuur (provincies, waterschappen, maatschappelijke organisaties).

In dit onderzoek staan de volgende vragen centraal:

- Wat zijn inhoudelijke aanknopingspunten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie Grote Wateren?
- Hoe ziet de bestuurlijke, organisatorische structuur rond de uitvoering van het Deltaprogramma eruit?
- Welke relevante bestuurlijke en organisatorische aanknopingspunten zijn te benoemen tussen DP en NAGW?
- Waar worden beslissingen bij de uitvoering van het Deltaprogramma genomen die van invloed kunnen zijn bij de doorwerking van de Natuurambitie Grote Wateren?
- Hoe kan het ministerie van EZ, en andere partijen, middels de Natuurambitie Grote Wateren de uitvoering van het Deltaprogramma versterken?

1.2 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is tweeledig:

- Het identificeren van kansen (aanknopingspunten) en knelpunten tussen de Natuurambitie Grote Wateren en het Deltaprogramma.
- Aanbevelingen te formuleren om middels de Natuurambitie Grote Wateren de uitvoering van het Deltaprogramma te versterken.

1.3 Afbakening

In de regio's lopen diverse beleidstrajecten die zich richten op de uitvoering en financiering van maatregelen gericht op de verbetering van het watersysteem, het bereiken van natuurdoelen, het verbeteren van infrastructuur en gebiedsontwikkeling. In dit onderzoek staan alleen de bestuurlijke en organisatorische aanknopingspunten tussen de uitvoering van het Deltaprogramma en de Natuurambitie Grote Wateren centraal. Overige beleidstrajecten (bijvoorbeeld Kaderrichtlijn Water) komen door deze inkadering niet of minder uitgebreid aan bod. Overeenkomsten en verschillen op projectniveau (bijvoorbeeld Rijksstructuurvisie Grevelingen Volkerak-Zoommeer) zijn buiten beschouwing gebleven in deze rapportage en worden omschreven in de rapportage over de Kansenkaart (Van Hattum *et al.*, 2015).

De Noordzee, Wadden- en kustzone zijn in deze rapportage niet systematisch vergeleken met de visies over deze gebieden in de Natuurambitie. Dit was niet opgenomen in de opdracht. In de analyse voor Rivierengebied, Zuidwestelijke Delta en IJsselmeerregio zijn er echter ook voor deze wateren aanknopingspunten gevonden. In de conclusies en aanbevelingen komen de Wadden, de kust en de Noordzee wel aan bod. Voor deze deelgebieden zijn echter geen interviews en geen uitvoerig literatuuronderzoek gedaan.

1.4 Aanpak en leeswijzer

Voor het onderzoek hoe de Natuurambitie Grote Wateren de uitvoering van het Deltaprogramma versterken is de volgende aanpak gehanteerd:

- a. Per deelgebied zijn inhoudelijke verschillen en overeenkomsten benoemd tussen NAGW en DP aan de hand van de 4 uitgangspunten van de NAGW (aansluiten bij natuurlijke processen, synergie

met gebruiksfuncties, natuur midden in de samenleving, aansluiten bij autonome ontwikkelingen). Daarnaast zijn de uitgangspunten van de NAGW vergeleken met de gebruikte vergelijkings-systematiek en basisprincipes binnen het Deltaprogramma. Deze stap is gemaakt op basis van literatuuronderzoek.

- b. Per deelgebied is een schets gemaakt van de nieuwe/toekomstige organisatiestructuur van het Deltaprogramma aan de hand van DP2015, concepten van DP2016 en informatie van staf Delta Commissaris.
- c. Er zijn enkele interviews gedaan om de resultaten uit (a) en (b) te verifiëren. Op basis van desk study zijn sleutelpersonen & organisaties in beeld gebracht.
- d. Op basis van deze analyse zijn aanbevelingen geformuleerd die het mogelijk maken voor het ministerie van Economische Zaken om de geïdentificeerde aanknopingspunten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie ook daadwerkelijk te verzilveren. Er worden conclusies getrokken hoe de Natuurambitie Grote Wateren de uitvoering van het Deltaprogramma kan versterken.

Er is gekozen om in de vergelijking de regionale voorkeursstrategieën als startpunt te kiezen. Dit is opportuun, omdat de Nationale Deltabeslissingen uiteindelijk ook resulteren in regionale investeringen.

Hoofdstuk 2 beschrijft de aanknopingspunten tussen de NAGW en het Deltaprogramma op nationaal niveau. De uitkomsten van de analyse voor het rivierengebied, de Zuidwestelijke Delta en het IJsselmeergebied, worden beschreven in hoofdstuk 3, 4 en 5.

In hoofdstuk 6 beschrijven we onze bevindingen over de kansen (aanknopingspunten) en knelpunten tussen de Natuurambitie de en het Deltaprogramma. In hoofdstuk 7 vertalen we onze belangrijkste conclusies naar aanbevelingen om middels de Natuurambitie Grote Wateren de uitvoering van het Deltaprogramma te versterken.

2 Deltaprogramma: van strategie naar uitvoering

In de periode 2009–2014 heeft het Deltaprogramma in deelprogramma's (Figuur 2.1) verkend wat nodig is om de waterveiligheid en zoetwatervoorziening op lange termijn te waarborgen. Na 2015 worden de deltabeslissingen en regionale voorkeursstrategieën nader uitgewerkt in uitvoeringsprogramma's, zoals het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) en Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT).

Hierbij zal bij de uitvoering een adaptieve aanpak gehanteerd worden. Daarbij wordt bij het nemen van maatregelen en financiële reserveringen in het waterbeheer rekening gehouden met de langetermijnopgaven en onzekerheden daarin. Indien nodig is er binnen de uitvoeringsprogramma's flexibiliteit om maatregelen aan te passen of nieuwe maatregelen te formuleren mochten nieuwe inzichten daar om vragen (Staf Deltacommissaris 2014).

Deltaprogramma 2009–2015	Natuurambitie Grote Wateren 2012–2014
Deltabeslissingen Waterveiligheid Zoetwater Ruimtelijke Adaptatie IJsselmeer Rijn-Maas Delta	n.v.t.
Regionale voorkeursstrategieën voor: IJsselmeergebied Kust Waddengebied Zuidwestelijke Delta Rijnmond-Drechtsteden Rivieren (Rijn en Maas)	Ambities zijn geformuleerd voor: IJsselmeergebied Kustgebied Waddengebied Zuidwestelijke Delta (n.v.t.; onderdeel van ZWD) Rivierengebied Noordzee
Vanaf 2015	Vanaf 2016
Nationaal Deltaplan Waterveiligheid Deltaplan Zoetwater Ruimtelijke Adaptatie	De NAGW wordt in zijn huidige vorm afgesloten. EZ zal zich gaan opstellen als partner in gebieden en projecten die, in deze fase, gekoppeld zijn aan het Deltaprogramma. De NAGW wordt omgebouwd naar vier gebiedenteams: Wadden, IJsselmeer, Zuidwestelijke Delta en Rivieren.
Regionaal IJsselmeergebied Kust Waddengebied Zuidwestelijke Delta Rijn Maas Rijnmond-Drechtsteden Werkprogramma Hoge Zandgronden	

Figuur 2.1 De opzet van het Deltaprogramma in de strategie- (2009–2014) en uitvoeringsfase (vanaf 2015) vergeleken met de opzet van de Natuurambitie Grote Wateren: van ambitie naar verankering

Deltaprogramma in een nieuwe fase

Na 2014 blijft het Deltaprogramma een nationale aanpak volgen met veel ruimte voor regionale invulling en betrokkenheid van alle partijen. Het Deltaprogramma streeft naar een gedeelde verantwoordelijkheid en gedeeld eigenaarschap van rijk, provincies, gemeenten en waterschappen

voor de uitvoering van het Deltaprogramma. Dit past bij de huidige verantwoordelijkheidsverdeling van deze partijen en is in lijn met het Bestuursakkoord Water (Unie van Waterschappen *et al.*, 2011). Deze benadering en de opzet van de vervolrganisatie maken het ook mogelijk om de deltaopgaven in samenhang met andere gebiedsopgaven te bespreken. De uitgangspunten en contouren voor deze vervolrganisaties zijn beschreven in het Deltaprogramma 2015 (DP2015) en worden nader beschouwd in hoofdstuk 3, 4 en 5.

De omvang van de opgaven en de uitwerking daarvan verschillen de komende jaren per gebied en daarmee verschilt ook de bestuurlijke inzet per regio in zwaarte en vorm. Ieder van de regio's (Figuur 2.1) heeft daarom zelf een passend gebiedsoverleg gekozen, waarbij de betrokken overheden ook de professionele en inhoudelijke ondersteuning organiseren. De belangrijkste taken zijn het realiseren en verder uitwerken van de deltabeslissingen en voorkeursstrategieën, het informeren van de deltacommisaris over de voortgang en het adviseren over het jaarlijkse voorstel voor het Deltaprogramma. In de nieuwe regionale gebiedsoverleggen zitten o.a. provincies, Waterschappen en Rijkswaterstaat aan tafel.

Deltaprogramma en Natuurambitie

De Natuurambitie was in de periode 2013–2015 niet uitvoeringsgericht, maar visievormend. De organisatiestructuur was hierdoor meer ad hoc en flexibel vergeleken met het Deltaprogramma. De gebiedsoverleggen binnen het Deltaprogramma hebben vanaf 2015 bijvoorbeeld een formele adviseringsfunctie richting de meerjarenprogramma's (MIRT en HWBP). Per deelgebied wordt hier nader op ingegaan in hoofdstuk 3, 4 en 5.

In de NAGW zijn geen nationale beslissingen benoemd. Enerzijds is de NAGW regionaal ingestoken, anderzijds is de NAGW 'mondialer' vergeleken met het nationale DP. De implementatie van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijnen is in Nederland onder meer vorm gegeven met de Natuurwetgeving. De biodiversiteit in de grote wateren wordt mede bepaald door grensoverschrijdende migratiepatronen van o.a. vogels en vis. Het DP heeft natuurlijk ook de ontwikkelingen buiten Nederland op het netvlies (grensoverschrijdende stroomgebieden, klimaatverandering), maar in de kern gaat het om toekomstbestendige waterveiligheid en zoetwatervoorziening in Nederland zelf.

Tot slot is uit Figuur 2.1 op te maken dat er verschillen zitten in de gebiedsgrenzen die de NAGW en DP hanteren bij strategie (tot 2015) en uitvoering (vanaf 2015):

Rivierengebied

In de uitvoeringsfase van het Deltaprogramma is besloten om voor de Rijn en Maas twee aparte bestuurlijke platforms in te richten. In de periode 2009–2014 zaten beide grote rivieren in één deelprogramma. De afstemming rond de Rijn vindt plaats per riviertak, met in aanvulling daarop een overkoepelend overleg voor de Rijntakken. Voor de Maas vindt het gebiedsoverleg plaats in de stuurgroep Delta Maas. In hoofdstuk 3 wordt dit verder uitgewerkt.

Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden

De NAGW ziet Rijnmond-Drechtsteden als onderdeel van de Zuidwestelijke Delta (vanuit een fysisch-geografisch perspectief), terwijl in het Deltaprogramma hier een knip is gemaakt op basis van een meer sociaaleconomische beargumentering. De partijen in de Zuidwestelijke Delta hebben de regionale stuurgroep voorts als gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta. Rijnmond-Drechtsteden zal het bestuurlijk platform op een gelijk schaalniveau organiseren als in de afgelopen jaren. In hoofdstuk 4 worden de inhoudelijke en organisatorische verschillen en overeenkomsten tussen de NAGW en het Deltaprogramma verder in beeld gebracht voor deze twee deelprogramma's.

IJsselmeergebied

Binnen het Deltaprogramma omvat het IJsselmeergebied ook de regionale watersystemen die gebruikmaken van de grote meren als strategische zoetwatervoorraad of voor de afwatering. De regionale begrenzing is vanaf 2015 daarop iets aangepast. In de NAGW horen de regionale watersystemen niet bij het IJsselmeergebied (hoofdstuk 6).

Kust, Waddengebied en Noordzee

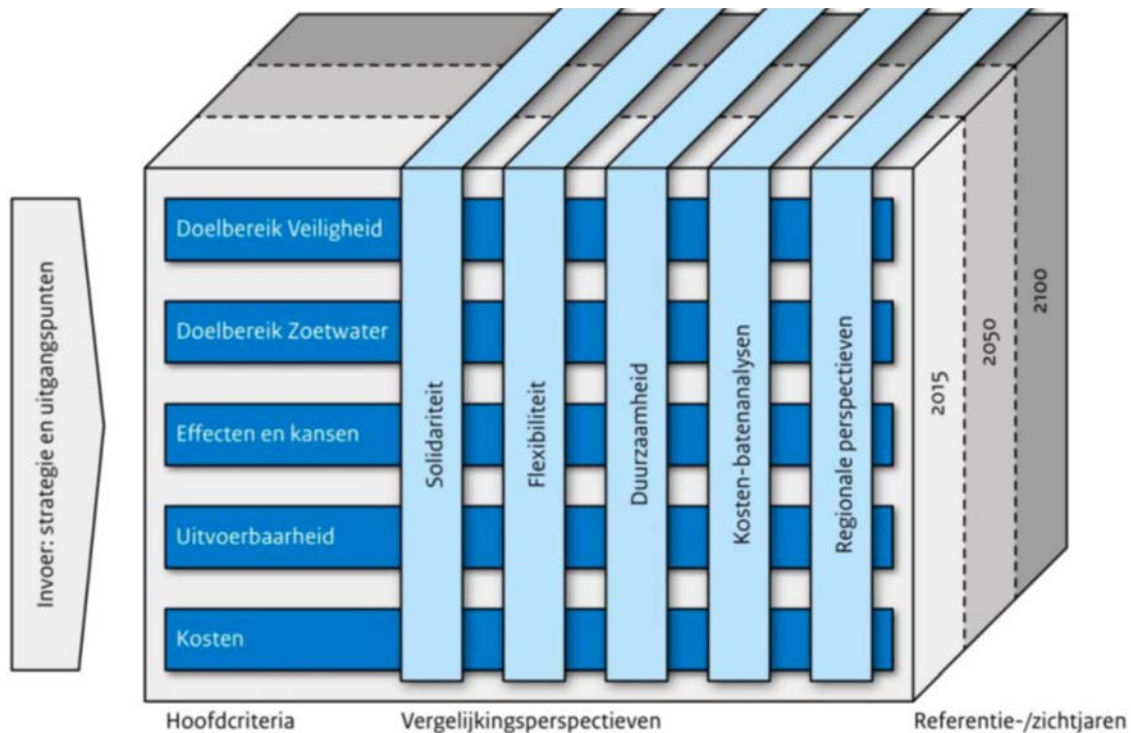
De kust is geen apart deelgebied binnen de NAGW zoals in het Deltaprogramma. Natuur die karakteristiek is voor de kust komt wel aan bod in de NAGW in de visies voor het Waddengebied en Zuidwestelijke Delta. In het Deltaprogramma gaat vanaf 2015 de bestuurlijke samenwerking verder in het Landelijk Overleg Kust. Voor het Waddengebied wordt de samenwerking binnen het Deltaprogramma voortgezet in de regionale stuurgroep Waddengebied. De Noordzee wordt in het Deltaprogramma buiten beschouwing gelaten, met uitzondering van het gebied tussen kust, voordelta en basiskustlijn.

2.1 Inhoudelijke overeenkomsten en verschillen op nationaal niveau

Uitgangspunten (NAGW) en vergelijkingsperspectieven (DP)

In de NAGW zijn de volgende uitgangspunten benoemd: (1) Aansluiten bij natuurlijke processen, (2) Synergie met andere gebruiksfuncties, (3) Natuur midden in de samenleving en (4) Aansluiten bij autonome ontwikkelingen.

In het Deltaprogramma zijn in het begin afwegingscriteria en vergelijkingsperspectieven benoemd. De vergelijkingsperspectieven waren (a) solidariteit, (b) flexibiliteit, (c) kosten/baten en (d) regionale perspectieven. De afwegingscriteria waren (e) doelbereik waterveiligheid, (f) doelbereik zoetwater, (g) effecten en kansen, (h) uitvoerbaarheid en (i) kosten (Figuur 2.2).

Figuur 2.2 Afwegingscriteria en vergelijkingsperspectieven die gebruikt en ontwikkeld zijn in het kader van het Deltaprogramma

De vergelijkingssystematiek in het Deltaprogramma (Royal Haskoning DHV 2012) was bedoeld als hulpmiddel voor de deelprogramma's om de verschillende strategieën met elkaar te vergelijken en te evalueren. Hoewel de uitgangspunten van de NAGW en de vergelijkingsperspectieven van het Deltaprogramma andere doelen dienen, geeft een vergelijk tussen beide een indicatie van de mate van overeenkomst in visie, sturingsfilosofie en strategie tussen de natuurambitie en het Deltaprogramma.

In aanvulling op de vergelijkingssystematiek zijn de deelprogramma's gevraagd om bestuurlijke *principiële randvoorwaarden* te benoemen waaraan de voorkeursstrategie moet voldoen. Dit is gedaan bij het uitwerken van de regionale voorkeursstrategieën in 2014.

Een voorbeeld van een principiële randvoorwaarde die in de Zuidwestelijke Delta is gehanteerd: "De huidige kustlijnverkorting door dammen en keringen wordt in stand gehouden om de waterveiligheid te borgen, maar met ruimte voor maatwerk voor herstel van de estuariene dynamiek." Dit principe is in 2009 benoemd in het nationaal waterplan en de regio heeft in haar voorkeursstrategie herbevestigd dit principe niet los te laten. In de natuurambitie wordt de grens van dit basisprincipe opgezocht en kijkt men of die grens verlegd kan worden op de lange termijn. In hoofdstuk 3, 4, en 5 wordt voor de Zuidwestelijke Delta, het IJsselmeergebied en het Rivierengebied dit vergelijk systematisch gemaakt. In Tabel 2.1 zijn, op hoofdlijnen, de uitgangspunten van de Natuurambitie, vergeleken met de afwegingscriteria/vergelijkingsperspectieven van het Deltaprogramma. Dit is uiteraard een ruwe schets waar veel nuanceringen op te maken zijn per deelprogramma (hoofdstuk 3, 4 en 5).

Tabel 2.1

Een ruwe vergelijking van de visie en strategie binnen de Natuurambitie en het Deltaprogramma

	NAGW	DP
Natuurlijke processen	Aansluiten bij natuurlijke processen: 'meebewegen'.	Anticiperen op natuurlijke processen: voorbereid zijn.
Gebruiksfuncties	Synergie tussen natuur en gebruiksfuncties wordt gezocht. Op de lange termijn zijn er opties om gebruiksfuncties aan te passen aan natuurlijke processen.	Prioriteit bij waterveiligheid en zoetwatervoorziening, synergie met ecologie/economie/ruimte waar dat mogelijk is of op dit moment maatschappelijk acceptabel.
Middenin samenleving	Natuurambitie alleen realiseerbaar samen met overheden, burgers, bedrijven en organisaties.	Waterbeheer; per deelprogramma zijn er verschillen hoe dit ingevuld wordt.
Autonome processen	Aansluiten bij natuurlijke processen, waaronder klimaatverandering.	Waterbeheer aanpassen aan lange termijn ontwikkelingen (klimaat, economie), het DP gebruikt hiervoor de term Adaptief Waterbeheer. Dit is waterbeheer dat de uitvoering van wateropgaven afstemt op toekomstige ontwikkelingen en deze rekening laat houden met toekomstige waterbeheermaatregelen.

2.2 Het Deltaprogramma op (inter)nationaal niveau

Deltaprogramma (vanaf 2015)

In de bestuursovereenkomst 'Deltaprogramma' (ministerie van Infrastructuur en Milieu *et al.*, 2014) is het rijk met IPO, UvW en VNG overeengekomen dat deze koepelorganisaties bevorderen dat provincies, waterschappen en gemeenten de besluiten uit het Deltaprogramma verankeren in hun beleidsplannen. Het rijk verankert het beleid waarvoor het de verantwoordelijkheid draagt in het Nationaal Waterplan, rekening houdend met de beraadslagingen over het Nationaal Waterplan in de Staten-Generaal. De koepelorganisaties zijn op landelijk niveau vertegenwoordigd in de bestuurlijke overleggen voor de generieke thema's van het Deltaprogramma (Tabel 2.2). Programmamanagers en teams ondersteunen deze drie bestuurlijke platforms.

Ook maatschappelijke organisaties zijn bij alle gebieden betrokken. Nationaal verloopt de betrokkenheid via het Overleg Infrastructuur en Milieu. Voor de betrokkenheid van het bedrijfsleven en de kennisinstellingen spelen het Nationaal Kennis en Innovatieprogramma Water en Klimaat en de Topsector Water een belangrijke verbindende rol.

Tabel 2.2

Overzicht van de deelnemers in de bestuurlijke overleggen in het Deltaprogramma voor de nationale thema's Waterveiligheid, Zoetwater en Ruimtelijke Adaptatie vanaf 2015

	Programmamanager/ ondersteuning	Deelnemende instituten in bestuurlijk platform
Stuurgroep Deltaprogramma	DC: Wim Kuijken Staf Delta Commissaris	Deelprogramma's, VNG, IPO, Unie van Waterschappen, IenM, RWS en EZ
Waterveiligheid <i>Portefeuillehouderoverleg</i> <i>Waterveiligheid</i>	PM: Marloes Donkers (Ministerie van IenM)	IenM, Unie van Waterschappen, IPO, VNG
Zoetwater <i>Bestuurlijk Platform Zoetwater</i>	PM: Ans van den Bosch (Ministerie van IenM) Programmabureau Zoetwater	IenM, Unie van Waterschappen, IPO, VNG
Ruimtelijke Adaptatie <i>Bestuurlijk platform Ruimtelijke Adaptatie</i>	PM: Willem-Jan Goossen (IenM) Coördinatieteam (IenM, IPO, UvW en VNG) Stichting CAS Stimuleringsprogramma	IenM, UvW, VNG, IPO

Stuurgroep Deltaprogramma

De Stuurgroep Deltaprogramma blijft belangrijk voor de inhoudelijke bestuurlijke afstemming voor verbinding en samenhang van de thema's en gebieden en voor de advisering van de deltacommissaris, om zo te komen tot het voorstel voor het jaarlijkse Deltaprogramma en programmering van het Deltafonds. Van elk gebiedsoverleg en bestuurlijk platform is een bestuurder vertegenwoordigd in de stuurgroep. Daarnaast nemen de voorzitters van de koepels van Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), Interprovinciaal Overleg (IPO) en Unie van Waterschappen (UvW) deel aan de Stuurgroep Deltaprogramma. Namens de Rijksoverheid zijn dat de directeuren-generaal van het ministerie van Infrastructuur en Milieu, Rijkswaterstaat en Economische Zaken. De deltacommissaris is voorzitter van dit overleg. Finale bestuurlijke afstemming over het jaarlijkse voorstel van de deltacommissaris voor het Deltaprogramma vindt plaats in het Nationaal Bestuurlijk Overleg (NBO). De minister van Infrastructuur en Milieu zit het NBO voor. Met ingang van 2015 is het NBO gecombineerd met de Stuurgroep Water. Nationaal verloopt de betrokkenheid van maatschappelijke organisaties via het Overleg Infrastructuur en Milieu (OIM).

Deltafonds

De Deltafondsbegroting is verdeeld in zeven begrotingsartikelen: artikel 1: investeren in waterveiligheid; artikel 2: investeren in zoetwatervoorziening; artikel 3: beheer, onderhoud en vervanging; artikel 4: experimenteren conform artikel III Deltawet (het integraliteitsartikel van het Deltafonds); artikel 5: netwerk gebonden kosten en overige uitgaven; artikel 6: bijdragen andere begrotingen Rijk; artikel 7: waterkwaliteit.

Waterveiligheid – afspraken over besluitvorming en financiering

Het nieuwe waterveiligheidsbeleid, inclusief de deltabeslissingen, wordt verankerd in een wijziging van de Waterwet in consultatie met bestuurders, publieke inzage en de Raad van State. De gewijzigde Waterwet wordt behandeld in de Tweede en Eerste Kamer.

Daarnaast is het Nationaal Waterplan 2009–2015 tussentijds gewijzigd en in december 2014 door de minister van Infrastructuur en Milieu en de staatssecretaris van Economische Zaken vastgesteld. Dit wordt uitgewerkt in het Nationaal Waterplan 2016–2021 dat op dit moment nog in de ontwerpfase zit (ministerie van Infrastructuur en Milieu 2014). In het ontwerp nationaal waterplan zijn ambities benoemd op het gebied van bescherming tegen overstromingen, voldoende zoetwater, klimaatbestendige en waterrobuuste inrichting, waterkwaliteit, waterbewustzijn en internationale profilering.

Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP)

Voor de uitvoering van de waterveiligheidsmaatregelen vervult het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP) een centrale rol. Het HWBP vormt het uitvoeringsprogramma van het

Deltaprogramma. Het HWBP is erop gericht om de belangrijke Nederlandse dijken, duinen, sluisen en gemalen, die niet op orde zijn, te verstevigen. De relatie tussen beide programma's bestaat er vooral uit dat de langetermijnopgaven en voorkeursstrategieën van het Deltaprogramma verbonden moeten worden met de kortetermijnmaatregelen van het Hoogwaterbeschermingsprogramma. De deltabeslissingen die het Kabinet op voorstel van de deltacommissaris op Prinsjesdag 2014 heeft aangeboden aan de Tweede Kamer, vormen de beleidsmatige uitgangspunten voor de maatregelen in het Hoogwaterbeschermingsprogramma.

Met de Unie van Waterschappen zijn afspraken gemaakt over de financiering van het nieuwe waterveiligheidsbeleid. Uitgangspunt voor de bekostiging is een integrale aanpak van de waterveiligheidsopgaven (aanscherping normen, nieuwe technische inzichten, klimaatverandering en bodemdaling) die erop gericht is om in 2050 overall aan de nieuwe norm te voldoen. De integrale aanpak van de versterkingsopgave, inclusief de opgave die voortkomt uit de nieuwe normering, wordt gefinancierd uit het nieuwe HWBP. Het resterende deel van de vrijvallende rijksmiddelen blijft beschikbaar voor de waterveiligheidsopgave binnen het Deltafonds. De afspraken over de manier waarop het nieuwe HWBP wordt gevuld, worden gecontinueerd. Daarmee is tot 2028 geen wijziging nodig van de bijdragen van rijk en waterschappen voor maatregelen voor de versterking van keringen die in beheer van de waterschappen zijn. Als de Landelijke rapportage Toetsing 4 gereed is (in 2023), is meer bekend over de omvang van de opgave. Na 2023 wordt op basis hiervan bezien of aanvullende afspraken nodig zijn. De evaluatie van de afspraken over de financiering in 2016, die is afgesproken in het Bestuursakkoord Water, wordt daarom uitgesteld tot 2023 (ministerie van Infrastructuur en Milieu 2014).

Waar sprake is van meerkosten voor rivierverruiming is het kabinet bereid middelen uit het Deltafonds in te zetten, onder de voorwaarde dat een maatregel een grote bijdrage levert aan de waterveiligheid, kansen biedt om op gebiedsniveau synergie te realiseren (bijvoorbeeld voor economie, cultuurhistorie, natuur en recreatie) en sprake is van cofinanciering. Het kabinet heeft hiervoor tot en met 2028 ca. € 200 miljoen gereserveerd binnen het Deltafonds.

De programmadirectie Hoogwaterbescherming, een samenwerkingsverband tussen Rijkswaterstaat en de waterschappen, coördineert de uitvoering van het HWBP-programma. Zij bereidt het jaarlijkse programma voor, faciliteert de besluitvorming over de programmering en prioritering, zorgt voor uitvoering van het vastgestelde programma en het beschikbaar stellen van middelen. Ook speelt de programmadirectie een belangrijke rol bij kennisontwikkeling en innovatie. Het is een uitvoeringsorganisatie van de waterschappen en het ministerie van IenM. Opdrachtgever van de werkzaamheden is de stuurgroep HWBP.

In de stuurgroep zitten bestuurders van het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) en de waterschappen. De politieke verantwoordelijkheid voor het programma ligt bij de minister van IenM die, gehoord hebbende de waterschappen, jaarlijks het programma vaststelt als onderdeel van het Deltaprogramma en daarmee de rijksbegroting. De samenstelling van de stuurgroep is in lijn met de afspraken uit het Bestuursakkoord Water: 50% waterschappen en 50% Rijk. De directeur-generaal Rijkswaterstaat is budgetverantwoordelijk en fungeert als programmaregisseur.

In het HWBP is de minister van Infrastructuur en Milieu verantwoordelijk voor het programma en zijn de beheerders verantwoordelijk voor de projecten. Doelmatigheid op programma en projectniveau staat centraal.

Bij het HWBP zijn er naast de reguliere dijkversterkingsprojecten ook project-overstijgende verkenningen (POV). In de Stuurgroep HWBP participeren IenM, RWS en Waterschappen. De programmering wordt jaarlijks vastgesteld door de minister van IenM op basis van een voorstel van de Stuurgroep en voorbereid door de programmadirectie HWBP van RWS. Het ministerie van IenM is voornemens om het HWBP op termijn om te vormen tot het omvattende uitvoeringsprogramma op het gebied van Waterveiligheid. Er is ook een inventarisatie van meekoppelkansen bij het Hoogwaterbeschermingsprogramma uitgevoerd. Er zijn spelregels opgesteld.

Directeurenoverleg

Voor de uitvoering en doorontwikkeling van het programma treedt een gezamenlijk directeurenoverleg op als adviseur van de stuurgroep. Het directeurenoverleg heeft de bevoegdheid om beslissingen die gericht zijn op een doelmatige uitvoering, voor te bereiden en vast te stellen.

Afstemming

Voorbereidend op de stuurgroep wordt voor de afstemming van documenten met de afzonderlijke IenM- en waterschapskolommen aangesloten bij de structuur van de werkgroepen en commissies van de Unie van Waterschappen en bij de geëigende afstemming met de IenM-diensten.

Nationale Adaptatiestrategie (NAS)

Met de Europese strategie voor aanpassing aan de klimaatverandering willen de lidstaten de uitvoering van aanpassingsmaatregelen intensiveren. Van de lidstaten wordt verwacht dat zij uiterlijk in 2017 beschikken over een Nationale Adaptatie Strategie (NAS). De staatssecretaris van Infrastructuur en Milieu stelt een Nationale Adaptatiestrategie (NAS) op. Het Deltaprogramma geeft met de deltabeslissingen en de voorkeursstrategieën invulling aan deze adaptatiestrategie voor waterveiligheid, zoetwatervoorziening en waterrobuust en klimaatbestendig inrichten. Naast de watergerelateerde aanpak van het Deltaprogramma moet de NAS ook aandacht besteden aan klimaatgevoelige ontwikkelingen in andere sectoren, zoals in de gezondheidssector, transport-, energie- en ICT-netwerken, land- en tuinbouw en visserij.

Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT)

Het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) richt zich op financiële investeringen van ruimtelijke projecten in Nederland. Het rijk werkt daarin samen met decentrale overheden. Projecten waar sprake is van een ruimtelijke ingreep en waar het rijk direct financieel bij betrokken is, worden opgenomen in het MIRT-investeringsprogramma. Daarnaast worden projecten waarbij het rijk is betrokken als subsidieverlener aan decentrale overheden opgenomen in het MIRT. De MIRT-projecten staan beschreven in het MIRT-projectboek. Dit projectboek is als annex een jaarlijks onderdeel van de rijksbegroting.

Het MIRT-programma kent op dit moment vijf onderdelen:

(1) De bestuurlijke overleggen per MIRT-regio tussen rijk en regio in het najaar

In het bestuurlijk overleg (BO MIRT) stemmen rijk en decentrale overheden elk najaar, op basis van de gezamenlijk vastgestelde visie op een gebied, de investeringen van rijk en regio op elkaar af. Er zijn 7 bestuurlijk overleggen: 1) Noord-Holland, Utrecht, Flevoland; 2) Zuidelijke Randstad; 3) Oost-Nederland; 4) Noord-Nederland; 5) Zeeland; 6) Noord-Brabant en 7) Limburg. In het overleg komt het lopende rijksinvesteringsprogramma en regionaal programma aan bod. Ook worden voortgang en agendering van nieuwe projecten besproken. Afhankelijk van de agenda kunnen ook 'derden' (bijvoorbeeld kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties of private partijen) deelnemen aan de Bestuurlijke Overleggen MIRT.

(2) Gebiedsagenda's

De gebiedsagenda beschrijft de visie en ontwikkelrichting van een regio, inclusief de grote opgaven, en geeft een uitwerking van programma's en projecten. Vanaf 2009 zijn door Rijk en regio's gezamenlijk acht gebiedsagenda's opgesteld. Het gaat om Noordwest-Nederland, Utrecht, Zuidvleugel, Zuidwestelijke Delta, Brabant, Limburg, Oost- en Noord-Nederland. De gebiedsagenda's van Noordwest-Nederland en Utrecht zijn inmiddels samengevoegd. In 2013 zijn de MIRT-gebiedsagenda's geactualiseerd. De gebiedsagenda's vormen de basis voor het bespreken van onderwerpen in de bestuurlijke overleggen MIRT en het maken van concrete (financiële) afspraken.

(3) Het MIRT-onderzoek

Het MIRT-onderzoek is erop gericht een opgave of ontwikkelrichting nader te concretiseren. Het is echter géén eerste stap op weg naar een beslissing over een eventuele rijksinvestering. De uitkomst

van een MIRT-onderzoek kan via aanscherping van de gebiedsagenda én na besluitvorming (conform de Spelregels van het MIRT) in een bestuurlijk overleg aanleiding zijn om voor een bepaalde (set van) opgave(n) een MIRT-verkenning te starten.

(4) De Spelregels van het MIRT

Het doel van de Spelregels van het MIRT is het beschrijven van de rollen en taken van partijen, evenals de besluitvormingsvereisten bij het rijk om te komen tot een beslissing over een eventuele financiële rijksbijdrage. De spelregels schetsen het proces dat een MIRT-opgave dan wel -project/-programma doorloopt van verkenning, planuitwerking tot en met realisatie, inclusief de bijbehorende beslismomenten. Er worden vier beslismomenten onderscheiden, te weten start-, voorkeurs-, project- en opleveringsbeslissing. Per fase wordt een expliciete beslissing genomen over het wel of niet (blijven) opnemen van het project in het MIRT. Hoe verder het project in de procedure komt, hoe concreter het project is. Vanaf de planuitwerkingsfase kan een integrale gebiedsverkenning worden geknipt in verschillende (deel)projecten. Een gezamenlijke uitvoeringsstrategie moet er dan voor zorgen dat de samenhang op gebiedsniveau bewaakt wordt. De spelregels gelden voor alle betrokkenen bij een (mogelijke) MIRT-opgave dan wel -project/-programma in het ruimtelijk domein. Dit geldt voor projecten/programma's van IenM voor het hele proces (verkenning, planuitwerking en realisatie). Bij de gebiedsgerichte verkenning worden ook de domeinen van EZ en BZK meegenomen. De trekker is verantwoordelijk voor de correcte toepassing van de spelregels. Zowel het rijk als een decentrale overheid kan trekker zijn. In 2011 zijn de spelregels geactualiseerd. Het betreft een eenduidiger gebruik van terminologie, de verdere 'vernatting' in het kader van het Deltaprogramma, het integreren van de Sneller & Beter-werkwijze en de wijziging van de Tracéwet. Daarnaast wordt er een slag gemaakt met de vernieuwing van het MIRT, zowel qua inhoud, in te zetten (beleids)instrumenten als betrokken partijen.

(5) Het MIRT-projectenoverzicht

Dit biedt het overzicht van alle gerealiseerde en geplande MIRT-projecten.

De vernieuwing van het MIRT

Tot voor kort was het MIRT vrij sectoraal ingestoken. Met de vernieuwing van het MIRT proberen de partijen de gebiedsopgave integraal te benaderen. Dit gebeurt bijvoorbeeld door het integreren van wateropgaven in de Gebiedsagenda's.

De Vernieuwing MIRT bestaat uit drie pijlers (ministerie van Infrastructuur en Milieu 2015b):

1. Brede blik: vraagstukken benaderen vanuit de opgaven in plaats van de oplossingen (projecten) en uitgaan van een gebiedsgerichte benadering daar waar dat nodig is.
2. Maatwerk bieden in besluitvorming, spelregels en procedures om in te spelen op veranderende omstandigheden en kansen. "Op maat" besluiten door kortetermijnbeslissingen te verbinden aan langetermijnopgaven (adaptief programmeren) en slim om te gaan met onzekerheden, kansen en veranderende omstandigheden.
3. Samenwerken: het gebruik van beproefde en nieuwe vormen van samenwerking tussen overheden op basis van gelijkwaardigheid en van overheden met maatschappelijke partners en marktpartijen.

De Bestuurlijke Overleggen MIRT (BO MIRT) zijn, mede door de beoogde vernieuwing, een potentieel platform om besluiten te nemen over opgaven en projecten uit het Deltaprogramma, indien deze een integraal karakter hebben. Concreet vindt de vernieuwing plaats door bijvoorbeeld het integreren van wateropgaven in de Gebiedsagenda's en de toepassing van de MIRT-spelregels in de waterwereld.

Rijksstructuurvisie Natuur

De Rijksstructuurvisie Natuur valt onder MIRT en daarvoor is EZ vanuit het rijk de penvoerder. De ontwerpstudie Markermeer wordt genoemd in de Rijksvisie Natuur. Eindverantwoordelijkheid voor de realisatie ligt bij de provincies (ministerie van Economische Zaken 2011, 2013).

Zoetwater – toelichting op nationale afspraken over besluitvorming en financiering

Voor zoetwater wordt het Bestuurlijk Platform Zoetwater voortgezet als coördinerend bestuurlijk overleg. Voor de Rijn, Maas (in relatie tot de Hoge Gronden) en voor Rijnmond Drechtsteden (in relatie tot West-Nederland) worden nog aparte bestuurlijke overleggen voor zoetwater georganiseerd. De verbinding met de gebiedsoverleggen wordt gelegd via personele unies. De programmering van de zoetwatermaatregelen wordt door het programmabureau Zoetwater voorbereid. Hierin werken de betrokken overheden samen.

Voor de programmering en de financiering van maatregelen in het Deltaplan Zoetwater die (deels) betaald worden vanuit het Deltafonds zijn spelregels geformuleerd. Deze zijn gebaseerd op de spelregels van het Hoogwaterbeschermingsprogramma. De spelregels zijn vastgesteld door het Bestuurlijk Platform Zoetwater (BPZ) en gaan onder meer over de mogelijke financieringsgrondslagen en de onderbouwing van de kostenberekening. Onderdeel van de spelregels is dat het Bestuurlijk Platform Zoetwater een advies opstelt over de verzoeken tot aanpassing van de programmering. In 2015 wordt het Bestuurlijk Platform Zoetwater (BPZ) voortgezet als coördinerend bestuurlijk overleg. Het BPZ bestaat uit vertegenwoordigers van de zoetwaterregio's, Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), Unie van Waterschappen (UvW), ministerie van Infrastructuur en Milieu en Rijkswaterstaat en heeft een onafhankelijke voorzitter. VEWIN en het ministerie van Economische Zaken zijn agenda-lid.

Ruimtelijke Adaptatie – toelichting op de nationale afspraken over besluitvorming en financiering

Het Bestuurlijk Platform Ruimtelijke Adaptatie heeft een coördinerende en sturende functie voor de implementatie van de deltabeslissing Ruimtelijke adaptatie en de uitwerking van het stimuleringsprogramma. Het Bestuurlijk Platform Ruimtelijke Adaptatie is samengesteld uit vertegenwoordigers van het ministerie van Infrastructuur en Milieu, provincies, waterschappen, gemeenten en Rijkswaterstaat. Voor de uitvoering van de afspraken over nationale vitale en kwetsbare functies is er een interdepartementale werkgroep en directeurenoverleg van de ministeries van Infrastructuur en Milieu, Veiligheid en Justitie en Economische Zaken. Het Stimuleringsprogramma ruimtelijke adaptatie heeft als doel om de gewenste klimaatbestendige en waterrobuuste ruimtelijke inrichting te bevorderen. Hierin worden projecten ondersteund – zogenaamde impactprojecten – die pionierswerk verrichten en waarvan een voorbeeldwerking uitgaat in de transitie naar waterrobuust en klimaatbestendig inrichten.

Voor de verbinding met de Veiligheidsregio's vervult de Stuurgroep Management Overstromingen een centrale rol en wordt de verbinding vanuit de regio via de bij de gebiedsoverleggen betrokken dijkgraven en burgemeesters gelegd.

Grensoverschrijdende bestuurlijke inbedding

Als overgangsgebieden internationaal (Tabel 2.3) zijn, vindt afstemming over het Deltaprogramma plaats via de internationale stroomgebiedcommissies en de bilaterale grensoverschrijdende samenwerking. De coördinatie hiervoor ligt bij het ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Tabel 2.3

Grensoverschrijdende watersystemen en internationale stroomgebiedscommissies Deltaprogramma (bestuurlijk)

	Commissie	Afstemming met Deltaprogramma
Rijn	ICBR (Internationale Commissie ter Bescherming van de Rijn) (ICBR 2013). Onderwerpen: ecologie, waterkwaliteit, hoogwater, klimaatverandering, laag water.	De Minister van IenM vertegenwoordigt Nederland. De laatste ministeriële conferentie vond plaats in Bazel (2013).
Maas	Internationale Maas Commissie (CIM 2015) Onderwerpen: Kaderrichtlijn Water, Overstromingsrisico's.	De Minister van IenM vertegenwoordigt Nederland. De laatste ministeriële conferentie vond plaats in Namen (2001)
Schelde	(1) Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie (VNSC 2012) Onderwerpen: Veiligheid & klimaat, Scheepvaart & Economie, Natuur (2) Internationale Schelde Commissie (incl. Frankrijk) (ISC - Secretariaat 2014) Onderwerpen: waterkwaliteit, hoogwater, ecologie, droogte, jongeren	Het Deltaprogramma heeft nauwe werkrelaties met de VNSC, gericht op het estuarium o.a. voor de ontwikkeling van gezamenlijke kennisagenda (VNSC 2014). De ISC richt zich vooral op waterkwaliteit en ecologie en is daardoor minder in beeld vanuit DP.
Eems	Wergroep Eems-Dollardregio (EDR 2012) Nederlands-Duits Verdrag Eems-Dollard Onderwerpen: Economische ontwikkeling	De werkgroep Eems-Dollard is in 2012 voor het laatst bijeengekomen. Stuurgroep is regionaal ingestoken met burgemeesters uit Noord-Nederland en Duitsland en Kamer van Koophandel.
Waddengebied	Trilaterale Samenwerking Waddengebied (CWSS 2015) Onderwerpen: zeehonden, klimaatverandering, exoten, visserij, scheepvaart, cultuur & landschap, World Heritage.	De staatssecretaris van Landbouw en Natuur (Ministerie van EZ) vertegenwoordigt Nederland in dit internationale samenwerkingsverband. De laatste ministeriële conferentie vond plaats in 2014 (Denemarken).
Noordzee		De Noordzee is geen onderdeel binnen het Deltaprogramma.

3 Rivierengebied

3.1 Inhoudelijke overeenkomsten en verschillen

In 2014 heeft de Stuurgroep Rivieren de voorkeursstrategie vastgesteld (Kader 3.1). Deze bevat principiële uitspraken, strategische keuzes en concrete maatregelen voor de korte en lange termijn.

In Tabel 3.1 zijn de principiële uitspraken (Kader 3.2) van de stuurgroep geclusterd aan de hand van de 4 uitgangspunten uit de Natuurambitie grote wateren.

Tabel 3.1

Een ruwe vergelijking van de visie en strategie over de Rivieren in de Natuurambitie en het Deltaprogramma

	Natuurambitie	Deltaprogramma Rivieren
Natuurlijke processen	Er moet ruimte ontstaan voor water en sedimentstromen. Het gaat om verruimde bedijkingen, nevengeulen, eroderende oevers, rivierstranden, oeverwallen en zandduinen, overstromingsvlakten en poelen. Hierdoor ontstaat een natuurlijkere situatie van de rivieren.	Anticiperen op waterstandverhoging als gevolg van klimaatverandering en risicoreductie t.b.v. waterveiligheid, d.m.v. een samenspel van dijkversterking en rivierversterking, zo veel mogelijk binnen de huidige maatschappelijke randvoorwaarden.
Gebruiksfuncties	Door aan te sluiten bij natuurlijke processen kunnen veiligheid en natuur goed gecombineerd worden. Daarnaast beoogt de natuurambitie meekoppelkansen met diverse andere gebruikersfuncties; zoetwater, visserij, recreatie, landbouw, delfstoffen, scheepvaart, wonen, landbouw en energie. Sectoren kunnen zich aanpassen.	Daar waar mogelijk de veiligheidsopgave te verbinden met andere functies, waardoor win-winsituaties ontstaan. Het gaat om functies als landschap, natuur, cultuurhistorie, ruimtelijke kwaliteit, economie, recreatie. Rivierverruiming biedt meer meekoppelkansen.
Midden in samenleving	Natuur in het Rivierengebied is veerkrachtig en robuust zodat mensen er optimaal van kunnen genieten. Ook is natuur t.o.v. 2014 uitgebreid zodat er minder behoudend mee kan worden omgegaan.	Het deelprogramma gaat uit van een duurzaam veilig en economisch florerend riviersysteem.
Autonome processen	Centraal staat natuurlijke dynamiek van het riviersysteem, rekening houdend met klimaatverandering.	Centraal staat het toekomstbestendig maken van de waterveiligheid in het kader klimaatverandering en bodemdaling.

Het kader voor de voorkeursstrategie Rivieren wordt gevormd door de deltabeslissingen Waterveiligheid, Rijn-Maasdelta en IJsselmeergebied. De hoofdlijn van de strategie voor het gehele rivierengebied is: "*Dijkversterking en rivierverruiming in een krachtig samenspel*". Dit betekent dat voor een goede bescherming tegen overstromingen in het rivierengebied twee typen maatregelen mogelijk zijn: dijkversterking en rivierverruiming. Een deel van de veiligheidsopgave is alleen met dijkversterkingen op te lossen. Dit is het geval waar dijken niet sterk genoeg zijn volgens de huidige normen of de nieuwe normspecificaties. Dijkversterkingen zijn ook noodzakelijk waar in de toekomst sprake is van bodemdaling of zeespiegelstijging. Een ander deel van de veiligheidsopgave is met zowel dijkversterkingen als rivierverruiming aan te pakken: de opgave die voortkomt uit hogere piekafvoeren in de rivieren als gevolg van klimaatverandering en deels ook de opgaven die uit de nieuwe normspecificaties voortkomen. In deze gevallen vindt een afweging plaats, waarbij de karakteristieken en ontwikkelingsmogelijkheden van het betreffende gebied als vertrekpunt dienen. Rivierverruiming kan bestaan uit buitendijkse maatregelen (zoals uiterwaardverlaging, aanleg nevengeulen, obstakels verwijderen en kribverlaging) en binnendijkse maatregelen (zoals dijkeruglegging, aanleg van een bypass of retentie). Rivierverruiming beperkt de waterstandstijging als gevolg van de hogere piekafvoeren die door klimaatverandering optreden en draagt daarmee extra bij aan het beperken van het overstromingsrisico. Ook is rivierverruiming vaak goed te koppelen aan gebiedsontwikkelingen, zoals in het programma Waalweelde gebeurt.

Het samenspel tussen dijkversterking en rivierverruiming is voor de periode tot 2050 uitgewerkt als richtinggevend kader. De voorstellen voor rivierverruiming zijn hierbij gebaseerd op de urgentie voor waterveiligheid, regionale meekoppelkansen en kosteneffectiviteit. De voorkeursstrategieën vormen het strategisch kompas voor de nadere uitwerking. Er zijn nog wel keuzes te maken. Bij de definitieve uitwerking van maatregelen – en daarmee van de keuze tussen dijkversterking en rivierverruiming – spelen de doelbijdrage, kosten, meekoppelkansen en medefinanciering, overige baten en effecten en draagvlak een rol. Bij de start van een verkenning naar rivierverruiming moet voldoende zicht bestaan op financiering door de betrokken overheden.

Deze strategie is voor de Rijntakken en de Maas verder uitgewerkt, waarin het accent op dijkmaatregelen en rivierverruiming kan verschillen.

Rijntakken

Voor de Rijntakken wil de Stuurgroep Delta Rijn de actualisatie van het beschermingsniveau oplossen met dijkversterking en de klimaatopgave in beginsel met rivierverruiming, met uitzondering voor de benedenstroomse, zee-gedomineerde gebieden (rivierverruiming is daar geen afdoende oplossing), en een beperkt aantal restopgaven (dijkversterking) langs IJssel en Waal-Merwed. Per Rijntak liggen de accenten voor de keuzes verschillend.

IJssel

De belangrijkste opgave voor de IJssel is het op orde brengen van de dijken in het kader van de waterveiligheid. Voor de IJssel is door diverse PKB Ruimte voor de riviermaatregelen al een daling van de waterstand bereikt. Op het traject Arnhem - Doesburg is het plan om in het project klimaatpark IJsselpoort een betekenisvolle waterstanddaling te realiseren. Of het restant van de klimaatopgave met dijkversterking moet worden opgelost, is afhankelijk van het al dan niet inzetten van de retentie Rijnstrangen na 2050. Voor het klimaatpark IJsselpoort is het de verwachting dat snel kan worden overgegaan tot een MIRT-verkenning voor de eerste fase. Daarnaast vindt nader onderzoek plaats naar de prioritering van andere maatregelen langs de IJssel en het Pannerdens Kanaal.

Neder-Rijn en Lek

Voor Neder-Rijn ligt de focus vooral op dijkversterkingen om overstromingsrisico's te verkleinen. In de Neder-Rijn is door diverse PKB Ruimte voor de riviermaatregelen al een daling van de waterstand bereikt. Er is geen klimaatopgave, omdat de riviertak bovenstrooms wordt ontzien bij hogere afvoer bij Lobith. Benedenstrooms is er door zeespiegelstijging en zetting naast dijkversterking ook dijkverhoging nodig. Lokaal is er wel ruimte voor rivierverruiming.

Waal en Merwed

De ambitie voor de Waal is de waterstandstijging als gevolg van klimaatverandering via rivierverruiming op te lossen en de veiligheidsopgave te realiseren door maatregelen aan de dijk. Dit is ook nodig, omdat langs de Waal een HWBP-opgave ligt om de afgekeurde dijken te verbeteren. In de VKS is gekozen voor in eerste instantie een ontwikkeling van een 'ruggengraat' met grotere rivierverruimende maatregelen op rivierkundige knelpunten, aangevuld met bijvoorbeeld uiterwaardmaatregelen met meekoppelkansen voor initiatieven van derden.

Maas

Voor de Maas geldt dat in beginsel de klimaatopgave en actualisatie van het beschermingsniveau op te lossen zijn met rivierverruimende maatregelen, bij voorkeur buitendijks, uitgezonderd de benedenstroomse, zee gedomineerde gebieden (rivierverruiming is daar geen passende oplossing) en een aantal restopgaven. Waar de actualisatie van het beschermingsniveau niet samen gaat met rivierverruiming, zal ingezet worden op dijkversterkingen. Daarnaast is de ambitie om ook nadrukkelijk de maatregelen in samenhang met gebiedskarakteristieken en gebiedsambities te bekijken. De VKS dient nog wel verder uitgewerkt te worden.

Bedijkte Maas

De ambitie voor de bedijkte Maas is om voor het oplossen van de waterveiligheidsopgaven uit te gaan van rivierverruimende maatregelen waar dit kan en dijkverbetering waar dat moet. De stuurgroep gaat ervan uit dat de totale klimaatopgave en een deel van de nieuwe normering met rivierverruiming kan worden opgelost. Op deze manier ontstaan mogelijkheden om op kortere termijn een maatschappelijke meerwaarde te realiseren voor de ruimtelijke kwaliteit, gebiedsontwikkelingen en recreatieve mogelijkheden. Om richting te geven aan deze aanpak is een gebiedsvisie opgesteld. De VKS omvat opties voor zowel rivierverruiming als dijkversterking.

Maasvallei

De ambitie voor de Maasvallei is dat de herkenbaarheid en beleefbaarheid van de Maas worden versterkt. Bestuurlijk is daarom ook een integrale regionale aanpak van de hoogwaterveiligheid als leidend principe gehanteerd. Hierbij gaan veiligheid, regionale ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit hand in hand. De Maasvallei is gebaat bij rivierverruiming, aangezien dit het meest bijdraagt aan de veiligheid (ook buitendijks), duurzaamheid en kwaliteit. De opgaven nieuwe normen en klimaat kunnen voor het grootste deel opgelost worden met rivierverruimende maatregelen. Waar nodig kan deze opgave aanvullend met dijkmaatregelen opgelost worden, vooral bij de steden.

Kader 3.1 *Samenvatting van de Voorkeursstrategie Rivieren (DP 2014)*

Voor de uitwerking van de voorkeursstrategie is er geredeneerd vanuit enkele uitgangspunten/randvoorwaarden. Deze staan vermeld in Kader 3.2.

Algemeen

- PKB Ruimte voor de Rivier, Maaswerken en HWBP2 zijn uitgevoerd;
- Het programma Stroomlijn is uitgevoerd: het vegetatiebeheer is op orde;
- Er is geen toename van de zijdelingse toestroming vanuit de regionale watersystemen naar het hoofdwatersysteem (Rijntakken en Maas);
- Maatregelen waar bestuurlijk overeenstemming over is en waarvan de financiering is geregeld, vormen een vast vertrekpunt voor de voorkeursstrategie;
- Deltabeslissing Rijn-Maasdelta; Klimaatopgave op basis W+ (KNMI 2006) met maximum Rijn 18.000 m³/sec in 2100 (17.000 in 2050) en maximum Maas 4600 m³/sec. in 2100 (4.200 in 2050). Voor hoogwater blijft de huidige beleidsmatig vastgestelde afvoerverdeling over de Rijntakken uitgangspunt;
- Deltabeslissing waterveiligheid; Noodzaak aanscherping beschermingsniveau met risicobenadering als uitgangspunt en rivierverruiming en dijkversterking zijn de twee pijlers in het nationale preventieve waterveiligheidsbeleid;
- Deltabeslissing IJsselmeergebied; Flexibel peilbeheer op de meren; tot 2050 is die flexibilisering zonder gevolgen voor de bestaande functies en infrastructuur. Na 2050 mogelijk beperkt meestijgen (10–30cm) van het gemiddeld waterpeil met zeespiegel. Dit laatste is in de opgave niet verdisconteerd;
- Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie; Onderschrijven van principe meerlaagsveiligheid, maar tweede- en derdelaags maatregelen alleen aanvullend op maatregelen in de eerste laag (preventie) beschouwen. Preventie staat voorop (1e laag). Aanpak via ruimtelijk domein (2e laag) en calamiteitenbeheersing (3e laag) is aanvullend;
- Bodemdaling (seculiere zetting) in overgangsgebieden;
- Anticiperen op toename van rivierafvoeren en zeespiegelstijging.

Specifiek voor de Rijntakken zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

Rijntakken

- Waalweelde-projecten uitgevoerd;
- Klimaatopgave: inspelen op maatgevende afvoer van 17.000 m³/s in 2050 en 18.000 m³/s in 2100 bij Lobith;
 - IJssel: 2.650 m³/s in 2050 en 2.850 m³/s in 2100;
 - Neder-Rijn en Lek (huidige afvoerverdeling): 3.378 m³/s, zeespiegelstijging zorgt voor hogere maatgevende waterstand op de Lek (tot 2100: +70 cm bij Krimpen en +20 cm bij Schoonhoven);
 - Waal: 10.970 m³/s in 2050 en 11.760 m³/s in 2100, Zeespiegelstijging (in combinatie met de verhoogde afvoer);
 - zorgt voor een hogere maatgevende waterstand op de benedenloop van de Waal (tot 2100: +60 cm bij Dordrecht en Gorinchem).

Maas

- Limburgse Maasvallei: lopende plannen uitgevoerd (o.a. Maaswerken, sluitstukkaden en bestuurlijke overeenkomst Waterveiligheid Maas d.d. 10-11-2011, maatregelen in Vlaanderen), evenals een aantal die bestuurlijk én financieel zijn geaccordeerd en op korte termijn tot uitvoering komen (zoals Ooijen-Wanssum);
- Klimaatverandering kan bij Eijsden leiden tot een toename van de maatgevende Maasafvoer tot 4.200 m³/s in 2050 en tot 4.600 m³/s in 2100;
- De maatgevende afvoer van 4.600 m³/s is ook het fysieke maximum en kan in principe Nederland op dit moment al bereiken;
- Benedenstrooms speelt naast de verhoogde afvoer ook de invloed van zeespiegelstijging (in 2100 samen ca. +70–80 cm ter hoogte van de Biesbosch);
- Binnen het gehele rivierengebied is in de huidige situatie het aandeel van het overstromingsrisico voor de Maas 25%;
- In de Bedijkte Maas is geen rekening gehouden met bodemdaling;
- Het niet overstromen van het overgrote deel van de kades in de Maasvallei zorgt op de gehele Maas voor hogere waterstanden (5–15 cm). De gevolgen van deze systeemwerking is door de regio's toegevoegd aan de opgave.

Kader 3.2 *Uitgangspunten van de Stuurgroep Rivieren (Deltaprogramma | Rijnmond-Drechtsteden 2014)*

Natuurlijke processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

In de voorkeursstrategie is aangegeven dat de waterveiligheidsopgave in een samenspel tussen dijkversterkingen en rivierverruiming aangepakt moet worden. De focus ligt op het oplossen van de veiligheidsopgave via dijkmaatregelen. Hierbij is beperkt ruimte voor natuurlijke processen. In het Deltaprogramma worden rivierverruiming als maatregel gezien om klimaatverandering tegen te gaan. Deze zijn over het algemeen minder urgent dan dijkversterkingen. Rivierverruiming zijn er in principe op gericht om de rivier meer ruimte te geven en aan te sluiten bij natuurlijke processen. Dit kan buitendijks door middel van uiterwaardverlaging, aanleg van nevengeulen, obstakels verwijderen en door middel van kribverlaging. De binnendijkse maatregelen zijn dijkteruglegging en aanleg van een bypass of retentie. De stuurgroep Delta Rijn en Maas geeft aan dat rivierverruiming de meeste potentie bieden voor meekoppelkansen met functies, dus ook met natuur. Dit past in het beeld van de Natuurambitie Grote Wateren, dat aangeeft dat meer dynamiek en rivierverruiming nodig zijn om natuurlijke processen te stimuleren.

De meeste aanknopingspunten liggen dus bij de potentiële rivierverruiming (en retentiegebieden) in de verschillende gebieden. Daarbij zit verschil in potentiële rivierverruiming die op kortere termijn spelen (2015–2030), waar bijvoorbeeld een MIRT-onderzoek loopt en mogelijke rivierverruiming op langere termijn (> 2030), waarbij het nog onzeker is of die überhaupt doorgaan en waar alleen een gebiedsreservering voor is opgenomen om de buitendijkse ruimte voor de rivier te behouden. In Tabel 3.2 staat een overzicht van potentiële locaties voor rivierverruiming per riviertak.

Tabel 3.2

Potentiële locaties voor rivierverruiming in de voorkeursstrategie Rivieren

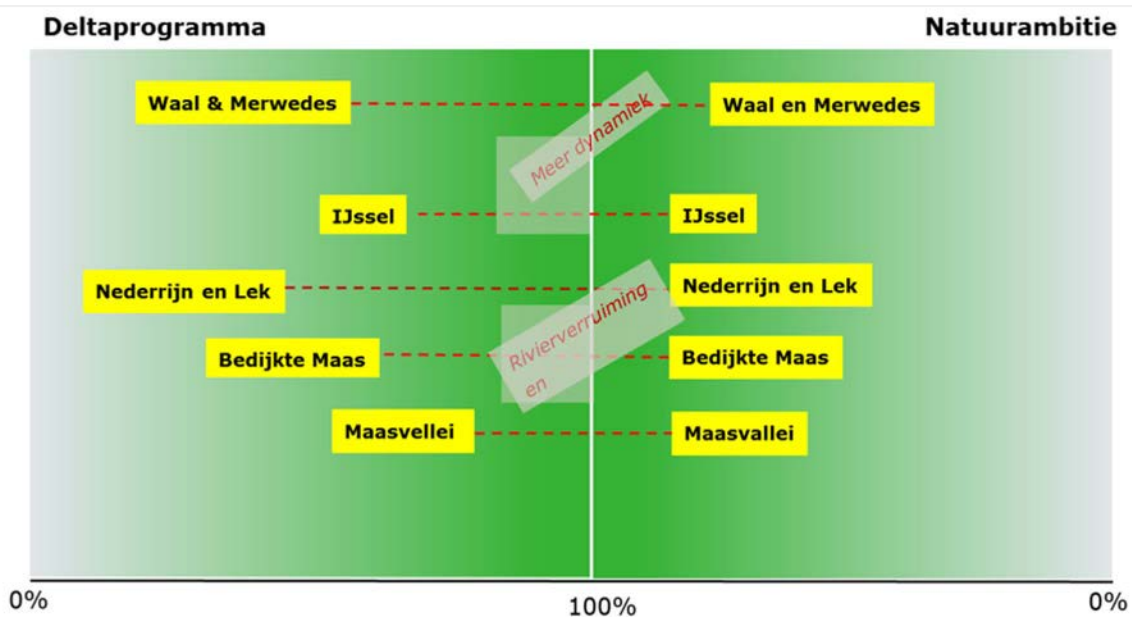
	Periode 2015-2030	> 2030
Rijntakken		
<i>IJssel</i>	<ul style="list-style-type: none"> • IJsselpoort • Reevediep • IJsselvechtDelta 	Alternatieve bypass Deventer (na 2050) <ul style="list-style-type: none"> • Retentie Rijnstrangen
<i>Neder-Rijn en Lek</i>	-	-
<i>Waal</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Varik-Heesselt • Dijkteruglegging Brakel/ geul Ruyterwaard • zelfrealisatie buitendijks tussen A50 en Tiel • (studie) Ooij/splitsingenpunt • (studie) nevengeul Avelingen • (studie) nevengeul Sleeuwijk • (studie) voor het gebied Werkendam Diverse opties voor het adaptief programmeren van uiterwaardmaatregelen <ul style="list-style-type: none"> • Beuningse uiterwaarden fase 2 • Stiftsche waarden • Drutensche waarden, Heerewaarden/Dreumel/Wamel; Merwedens: Zomerbedverdieping Nieuwe-/Boven-/Beneden Merwede, Meestromen Dordtse Biesbosch; Pannerdens Kanaal: Dijkverhoging Pannerdens Kanaal; 	<ul style="list-style-type: none"> • Dijkteruglegging Oosterhout • Inrichting uiterwaarden/dijkteruglegging Werkendam (Merwedens) > 2050 <ul style="list-style-type: none"> • Cropsche waard, Kerkewaard, Rijswaard, Retentie Rijnstrangen, Langsdammen Pannerdens Kanaal en Huissensche waarden fase 2 en voor de Merwedens mogelijk het meestromen van het Kanaal van Steenhoek in combinatie met geul Sliedrechtse Biesbosch. • Retentie Rijnstrangen
Maas		
<i>Bedijkte Maas</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Weerdverlaging langs de gekanaliseerde Maas tussen Overasselt en Lith voor speciewinning in verlengde van autonome ontwikkeling (project natuurvriendelijke oevers Maas); • voortzetten autonome lopende projecten (Keent, Hemelrijkse waard, Over de Maas). 	<ul style="list-style-type: none"> • Aanpassingen uiterwaarden (geulen, kroonwerk Grave, Ravenstein, Gouden Ham en Alem); • weerdverlaging bovenstrooms Grave en van Lith tot Bokhoven. > 2040 <ul style="list-style-type: none"> • Weerdverlaging Bokhoven-Heusden; Retentiegebied Kraaijenbergse Plassen West en Keent Zuid: aanleg nieuwe dijken met hergebruiken grond van oude dijken ter plaatse van dijkverleggingen.
	<ul style="list-style-type: none"> • Venlo linkeroever • Maastricht Noord 	Moet nog uitgewerkt worden, maar er ligt een grote rivierverruimende opgave.

Bovenstaand overzicht geeft mogelijke rivierverruiming aan, maar het is nog niet zeker of deze ook daadwerkelijk gerealiseerd gaan worden. Op basis van deze rivierverruiming, de ambities per riviertak en de verwachte maatregelen in de toekomst kunnen we stellen dat de meeste kansen voor natuurlijke processen en dynamiek in de Maasvallei – hoewel medio 2016 pas concreet duidelijk wordt welke MIRT-verkenningen worden uitgevoerd – en IJssel te vinden zijn en het minst in de Neder-Rijn en Lek, behalve de Grebbedijk, waar relaties met natuur worden gezien. Waterschap Vallei en Veluwe start namelijk samen met de provincies Utrecht en Gelderland, de gemeente Wageningen en andere belanghebbenden een breed onderzoek Grebbedijk naar de mogelijke verbindingen tussen waterveiligheid, natuur, economie en recreatie. De resultaten van dit onderzoek moeten de mogelijkheden van het verbreden of het versnellen van de Grebbedijk duidelijk maken. In de Neder-Rijn zijn in het kader van het Ruimte voor de Rivierprogramma al wel rivierverruiming uitgevoerd – waar meer ruimte gegeven wordt aan natuurlijke processen –, maar er is geen nieuwe verruiming geprogrammeerd in het Deltaprogramma.

In de Waal en Merwedees worden momenteel diverse rivierverruiming verkend, zoals Varik-Heesselt, Werkendam, Avelingen, Brakel en Sleeuwijk. In de IJssel zijn er dus ook diverse rivierverruiming gepland of vindt er onderzoek plaats, zoals Reevediep en Rivierklimaatpark IJsselpoort, waar natuur ontwikkeld gaat worden. In de voorkeursstrategie wordt Rivierklimaatpark IJsselpoort gezien als natuur van de toekomst, in overeenstemming met Natuurambitie Grote Wateren. Voor de Maas is verdiepend onderzoek nodig voor systeemwerking van de Maas en dat betekent ook nog nader te bepalen rivierverruiming.

In de voorkeursstrategie Rivieren is geen beeld geschetst hoe de natuur in de uiterwaarden of retentiegebieden eruit zou kunnen zien. Dus is het ook niet mogelijk om aan te geven of dat beeld overeenkomt met het beeld dat van de riviernatuur in de Natuurambitie Grote Wateren geschetst wordt. In dat het toekomstbeeld staan uiterwaarden vaak onder water, is er variatie in de begroeiing, zijn er rivierbossen, habitats voor dieren, natuurlijke graslanden etc. Het beheer vindt ook natuurlijk plaats.

In Figuur 3.1 is per riviertak aangegeven wat de verschillen en overeenkomsten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie Grote Wateren is voor het uitgangspunt 'Aansluiten bij natuurlijke processen'. Als het voorgestelde water- en natuurbeheer volledig natuurlijk (100%) zou zijn binnen beide programma's voor een bepaald bekken, dan zouden de gele blokjes tegen elkaar aanliggen tegen de y-as.

Figuur 3.1 Aansluiting bij natuurlijke processen in het Deltaprogramma en in de Natuurambitie (expertoordeel) voor de verschillende riviertakken in het Rivierengebied

Duidelijk is te zien dat de Natuurambitie Grote Wateren voor de rivieren het uitgangspunt natuurlijke processen hanteert. Ondanks dat er geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen de riviertakken, is het wel zo dat de riviertakken ook andere functies moeten kunnen bedienen. Met name in de Waal legt medegebruik van de rivier beperkingen op voor natuurlijkheid. Vanuit het Deltaprogramma geredeneerd zijn die gebieden waar de meeste rivierverruimingen plaatsvinden en dus dynamiek, het meest kansrijk voor het herstel van natuurlijke processen.

Synergie met andere gebruiksfuncties – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De Natuurambitie Grote Wateren beoogt ruimte te bieden voor veiligheid, natuur, wonen, scheepvaart, delfstofwinning, landbouw, visserij en recreëren (Figuur 3.2). Deze functies kunnen goed samen gaan als ze op een slimme manier gecombineerd worden. Daarbij stelt de NAGW dat in rivierverruimingsprojecten de meeste mogelijkheden voor functies combinaties te realiseren zijn wanneer er bijvoorbeeld ook dijkverlegging plaatsvindt. Maar ook dijkversterkingen kunnen zich lenen voor natuurcombinaties. Met name als die dijkversterkingen gekoppeld zijn aan innovatieve dijkversterkingen. De natuurambitie schetst ook de effecten van de geschetste natuurambitie op de bovenstaande functies.

Medegebruik	Synergie met Natuurambitie
Veiligheid	+
Zoetwatervoorziening	0
Visserij	+
Toerisme	+
Scheepvaart	-/+
Industrie/Havens	+
Delfstoffen	+
Wonen	+
Landbouw	-/+
Energie	-/+

De IJssel bij Kampen (2008)

Figuur 3.2 Effecten van de NAGW Rivieren op verschillende functies (ministerie van Economische Zaken 2014)

In principe is er synergie met de meeste functies mogelijk. De NAGW geeft bijvoorbeeld aan dat robuuste natuur een dempend effect heeft op klimaatverandering en een positief effect kan hebben op veiligheid. Dit geldt dus ook voor andere functies. Voor functies die negatief scoren, stelt de NAGW dat deze zich aan kunnen passen, bijvoorbeeld intensieve landbouw in het buitendijkse rivierengebied. Landbouw in die gebieden kan wel meer recreatieve en landschappelijke functies vervullen, wat weer kansen biedt voor verbrede agrarische bedrijven. De NAGW maakt daarbij geen duidelijk onderscheid tussen de riviertakken.

In de voorkeursstrategie Rivieren worden kansen voor een duurzaam veilig en economisch florerend rivierengebied genoemd. De natuur staat in het DP Rivieren niet voorop, wel veiligheid. Indien mogelijk kunnen functies zich aanpassen aan veiligheid. In de voorkeursstrategie Rivieren wordt aangegeven dat zowel dijkversterkingen als rivierverruimingen in principe kansen bieden voor synergie tussen functies. Volgens de stuurgroepen Delta Rijn en Maas helpt dijkversterking naast veiligheid ook bij het integraal versterken van de landschappelijke, natuurlijke en cultuurhistorische waarden die met de dijk een samenhangend geheel vormen. Ook zijn er mogelijkheden om 'werk met werk' te maken. Door bijvoorbeeld klei te winnen voor het versterken van dijken en kan ook direct bijgedragen worden aan natuurontwikkeling. Echter, rivierverruimingen bieden meer kansen voor synergie tussen functies, zeker als het gaat om synergie tussen natuur en andere functies. Met name buitendijkse natuurontwikkeling en tijdelijke natuur worden genoemd.

Ook de stuurgroepen Delta Rijn en Maas gaan niet uitvoerig in op de verschillende synergiemogelijkheden per riviertak. De IJssel wordt in het synthesedocument (Deltaprogramma | Rivieren 2014) wel als rivier gezien die landschap, economie en cultuurhistorie verbindt. Voor de IJssel

geldt de toepassing van de 'Ijsselse Maat'. Dat betekent dat veiligheidsoplossingen moeten aansluiten bij de kenmerken van de rivier: kleinschalig, verwerving van binnendijks en buitendijks gebied, veel landschappelijke en natuurwaarden, veel economische en cultuurhistorische waardevolle stadsfronten.

Meekoppeling biedt kansen in de vorm van dynamische zandoevers om het natuurlijke karakter van de IJssel te ontwikkelen. Dit komt ook de aantrekkelijkheid van de IJssel vanaf het water ten goede. Vanaf het land valt te denken aan het verbeteren van de toegankelijkheid via 'ommetjes' en lange wandelroutes. Synergie tussen functies in de Neder-Rijn/Lek worden minder prominent genoemd. De Waal biedt ook kansen voor synergie, omdat het landschap en de rivier zich ervoor lenen. Door de schaal van de Waal, met over het algemeen brede uiterwaarden en grote open gebieden, is er op veel plaatsen ruimte voor rivierverruiming. Deze aanpak past ook in het ruimtelijk beeld en geeft bovendien kansen voor het meekoppelen van doelen en ambities vanuit ruimtelijke en economische functies (scheepvaart, industrie, natuur, landschap, cultuurhistorie: waardevolle stads- en dorpsfronten). In de Rijnstrangen worden kansen voor tijdelijke natuur benoemd. In de bedijkte Maas en de Maasvallei worden ook kansen genoemd, vooral koppeling met recreatieve mogelijkheden.

In het synthesedocument worden ook kansrijke projecten genoemd met veel meekoppelkansen en synergie tussen functies. Dat zijn vooral de rivierverruimingsprojecten.

Ook geeft het synthesedocument een overzicht van de effecten van de voorgestelde strategieën. Zo bieden rivierverruiming en dijkversterking een stimulans voor de toepassing van innovatieve technieken, dat weer economisch interessant is. Ook in het DP wordt gezegd dat rivierverruiming ten koste kan gaan van landbouwgrond, maar dat het ook kansen biedt voor verbrede landbouwactiviteiten. De voorkeursstrategie heeft volgens de stuurgroep positieve effecten op natuur d.m.v. positieve bijdrage op N2000-doelstellingen. Met name in de rivierverruimingen zijn de meeste synergiemogelijkheden met natuur, dus weer in de Maasvallei.

Natuur midden in samenleving – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

Het uitgangspunt van de NAGW is dat natuur in het riviereengebied veerkrachtig en robuust zou moeten zijn, zodat mensen er optimaal van kunnen genieten. Daarnaast wordt natuur nadrukkelijk gekoppeld aan andere functies, wat tevens een kenmerk is van het uitgangspunt midden in de samenleving. Het synthesedocument schetst een duurzaam veilig en economisch florerend riviersysteem. De Stuurgroep Delta Maas en Rijn hebben de effecten van de voorkeursvariant bekeken op verschillende maatschappelijke functies. Daarmee uit ze dat het Deltaprogramma onderdeel is van de samenleving. Daarbij is de natuur niet als uitgangspunt genomen en doet ze ook geen uitspraken of dit midden in de samenleving moet staan. De voorkeursstrategie schetst, net als NAGW, de effecten op andere functies. Kortom, de invalshoek is verschillend, maar beide hebben de ambitie midden in de samenleving te willen staan.

Autonome processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De NAGW houdt rekening met klimaatverandering en zeespiegelstijging, en zet rivierverruiming centraal. In het Deltaprogramma staan klimaatverandering en bodemdaling centraal als autonome processen. De klimaatopgave dient opgelost te worden door middel van rivierverruimende maatregelen. De NAGW gaat daarin verder en stelt dat alle ontwikkelingen pleiten voor een natuurlijker systeem, dus ook overstromingsrisico. Dat laatste wordt in het DP opgelost door dijkmaatregelen.

3.2 Organisatiestructuur Deltaprogramma Rivieren

3.2.1 Aanloop naar de nieuwe organisatiestructuur

De oude organisatiestructuur (voor 2015) van het Deltaprogramma Rivieren was zo ingericht dat er op nationaal niveau een Programmabureau Rivieren bestond en daaronder twee stuurgroepen Delta Maas en Delta Rijn, waarin voornamelijk lokale en regionale bestuurders van waterschappen, gemeenten en provincies zaten. Deze werden ondersteund door elk een ambtelijke begeleidingsgroep. De

stuurgroepen hadden een klankbordgroep met vertegenwoordigers van andere – niet-overheden – partijen.

Na het besluit over Deltabeslissingen en de voorkeursstrategieën is in het najaar van 2014 onder leiding van kwartiermakers gewerkt aan een nieuwe organisatie en governancestructuur voor Delta Rijn en Delta Maas.

3.2.2 Delta Rijn

De samenwerkende partijen kiezen ervoor om het samenspel tussen dijkversterkingen en rivierverruiming qua samenwerking primair vorm te geven op het schaalniveau van concrete projecten én op het schaalniveau van de afzonderlijke riviertakken (Waal, IJssel en Neder-Rijn/Lek). Voor een beperkt aantal specifieke taken wordt voorzien in afstemming op het schaalniveau van de Rijn als geheel (zie hieronder). Dit laatste sluit aan bij de wens van de Deltacommissaris om één aanspreekpunt in de regio te hebben voor de coördinatie van de jaarlijkse inbreng in het Deltaprogramma.

Op overkoepelend niveau zal de stuurgroep Delta Rijn worden voortgezet. Daar vindt een lichte vorm van bestuurlijke samenwerking en afstemming plaats op het niveau van de Rijn. Onderwerpen die op dit niveau aan de orde komen, zijn: (1) (vervolg)onderzoeken naar de afvoerverdeling, (2) besluiten over retentie in Rijnstrangen, de samenhangende verbinding tussen het werk in het Deltaprogramma – (lijn met het nationale Deltaprogramma) – en de MIRT gebiedsagenda's – lijn via Bestuurlijk Overleg MIRT, (3) de mogelijke samenhang van waterveiligheid met scheepvaartbelangen, zoetwatermaatregelen en ruimtelijke adaptatie en (4) de samenhang tussen keuzes voor dijkversterkingen en gecombineerde projecten zoals rivierverruiming, voor zover die van invloed kunnen zijn op de programmering van maatregelen over de riviertakken heen – via HWBP landelijk. Op dit schaalniveau wordt ook elk jaar een samenhangend en integraal advies over de samenhang tussen dijkversterking en rivierverruiming voorbereid aan de Deltacommissaris ten behoeve van het jaarlijkse Deltaprogramma. De kern van de samenstelling van deze stuurgroep wordt gevormd door vertegenwoordigers van waterschappen, provincies en gemeenten per riviertak, aangevuld met vertegenwoordigers van RWS Oost, het ministerie van IenM, de Staf Deltacommissaris en een vertegenwoordiger van een klankbordgroep van maatschappelijke organisaties (zie Bijlage 1). Deze komt twee keer per jaar (voorjaar- en najaarsoverleg) bij elkaar (Bron Programmaplan Deltaprogramma Rijn, 2015).

Op de kortere termijn zijn belangrijke thema's voor de Stuurgroep Deltaprogramma Rijn:

- Optimaliseren en actualiseren Voorkeursstrategie;
- Regionaal voorstel rivierverruimende maatregelen Rijn 2030;
- Bestuurlijk advies uitvoeringsstrategie MIRT en HWBP (voor zover riviertak overstijgend);
- Consequenties van en communicatie over landelijke en regionale onderzoekagenda;
- Leveren jaarlijkse input ten behoeve van het DP 2016 e.v.;
- Versterken regionaal grensoverschrijdend netwerk met Noordrijn-Westfalen.

Deze aspecten worden – in aanvulling op de al beschikbare analyses – door de samenwerkende partijen verder uitgewerkt op het niveau van het riviersysteem. Met deze informatie kan voor de Rijntakken als geheel een goede afweging worden gemaakt over prioriteiten in relatie tot de inzet van (financiële) middelen op projectniveau.

Het bestuurlijke trio met een vertegenwoordiger van provincie, waterschap en gemeente fungeert als agendacommissie van de Stuurgroep Deltaprogramma Rijn en als bestuurlijke opdrachtgever voor de ambtelijke programmacoördinatie. Het bestuurlijke trio vult een roulerend voorzitterschap in van de Stuurgroep Deltaprogramma Rijn. De werkzaamheden en het functioneren van de programmacoördinatie worden elke twee jaar geëvalueerd in opdracht van het bestuurlijke trio.

Riviertakniveau

Voor de bestuurlijke samenwerking op riviertakniveau kiezen partijen ervoor om zo veel mogelijk gebruik te maken van de bestaande overlegstructuren en verbanden. Per riviertak zal er een

bestuurlijk overleg zijn. In dat overleg staan de coördinatie en monitoring van de uitvoering van projecten én het zorgen voor afstemming en samenhang op het niveau van de riviertak (systeemniveau) centraal. Tot dit laatste hoort onder meer nader onderzoek naar de uitwerking van mogelijke rivierverruimingsprojecten en onderzoek naar de rivierkundige relaties en samenhang van deze projecten met de HWBP-projecten. De bestuurlijke overleggen op rivierniveau zijn samengesteld uit tenminste vertegenwoordigers van de waterschappen, provincies, gemeenten en RWS Oost. Vertegenwoordigers van het ministerie van IenM (beleidskern) en de Staf Deltacommissaris worden uitgenodigd om aan het overleg deel te nemen. Deze stuurgroepen zullen verkennen welke andere partijen, die voor de uitvoering cruciaal zijn (bedrijven, gebruikers, maatschappelijke organisaties etc.), het beste hun bijdrage kunnen leveren aan de opgaven die op dit schaalniveau spelen.

Waal

Voor de Waal is er een nieuwe bestuurlijke begeleidingsgroep voor de HWBP-programmering ingesteld en wordt het bestaande bestuurlijk overleg Waalweelde voortgezet en uitgebreid met het gebied van de Merwedede. Doel van de bestuurlijke begeleidingsgroep HWBP is het monitoren van de voortgang en zorgen voor afstemming in uitgangspunten voor de afzonderlijke HWBP-projecten. Daarnaast wordt in dit overleg de input voorbereid in de jaarlijkse cyclus/consultatie in het kader van het HWBP. Doel van het bestuurlijk overleg Waalweelde is het monitoren van de uitwerking van mogelijke rivierverruimingsprojecten (op techniek, draagvlak en financiering) en zorgen voor afstemming tussen de HWBP-programmering en de programmering van mogelijke rivierverruimingsprojecten. De bestuurlijke begeleidingsgroep HWBP wordt voorgezeten door het Waterschap Rivierenland; het bestuurlijk overleg Waalweelde door de provincie Gelderland. Beide vormen van bestuurlijk overleg vinden zij-aan-zij plaats.

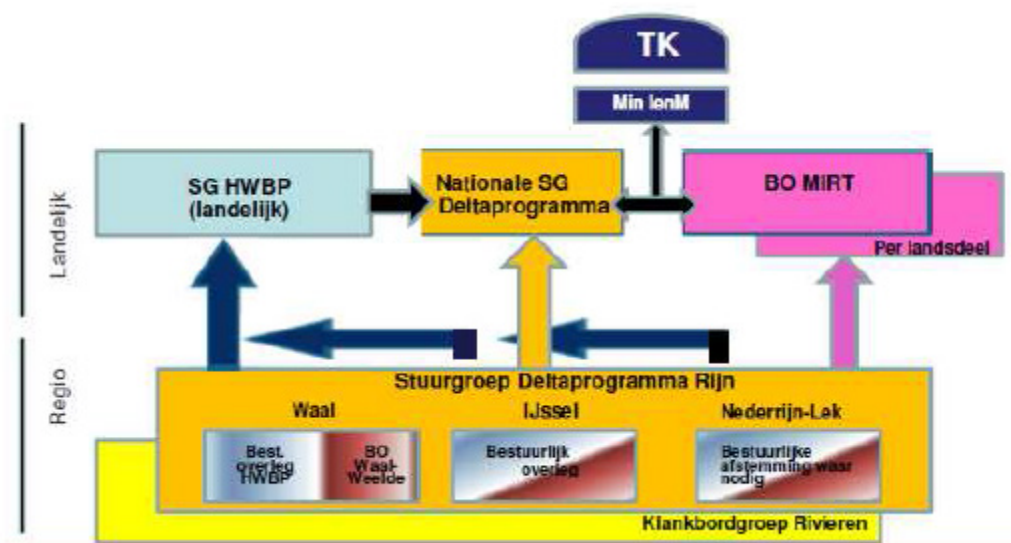
IJssel

Voor de IJssel wordt het bestaande bestuurlijk overleg voortgezet dat benut is bij het opstellen van de voorkeursstrategie. Dit voorziet in een afstemming van de programmering van de HWBP-projecten en van mogelijke projecten voor rivierverruiming.

Neder-Rijn en Lek

Voor de Neder-Rijn en Lek is er geen behoefte aan een vast bestuurlijk overleg op rivierniveau. Afhankelijk van de behoefte wordt in aanvulling op de bestuurlijke overleggen op projectniveau voorzien in een extra bestuurlijk afstemmingsoverleg. Voor beide bestuurlijke overleggen nemen respectievelijk de provincies Overijssel en Utrecht het initiatief (al dan niet in eventuele duo-schappen).

De bestuurlijke samenwerking ziet er schematisch als volgt uit:

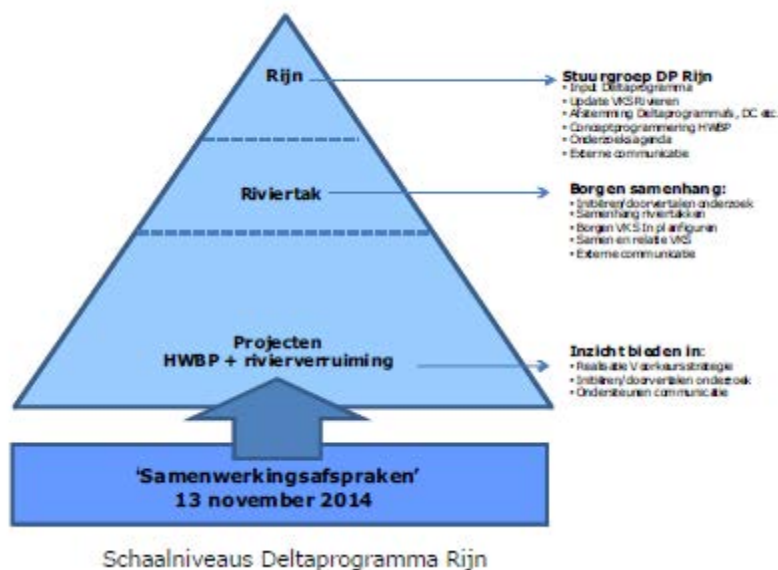
Figuur 3.3 Bestuurlijke structuur Delta Rivieren (Staf Deltacommissaris 2015)

Programmateam

Om te komen tot een goede onderlinge afstemming van de werkafspraken, organiseren de samenwerkende partijen de ambtelijke programmacoördinatie. De programmacoördinatie heeft de volgende kerntaken:

1. inventarisatie en afstemmen van de agenda's van alle bestuurlijke overleggen in de regio;
2. optreden als informatie- en aanspreekpunt voor onder meer het ministerie van IenM en de (liaison Staf) Deltacommissaris;
3. coördineren en actualiseren van de kennis- en onderzoekagenda voor de Voorkeursstrategie;
4. verzorgen van de externe communicatie over het Deltaprogramma Rijn;
5. optreden als secretaris van de Stuurgroep Deltaprogramma Rijn.

De ambtelijke programmacoördinatie wordt in ingevuld door drie vertegenwoordigers namens de provincies (1x), waterschappen (1x) en RWS Oost (1x). De kerntaken en activiteiten van de programmacoördinatie zijn weergegeven in onderstaand schema:

Figuur 3.4 Kerntaken en activiteiten van het programmateam(Deltaprogramma | Rivieren 2014)

Liaisons per riviertak

Per riviertak zijn één of twee liaisons benoemd die deelnemen in het overlegplatform Deltaprogramma Rijn. De liaisons onderhouden contacten met zowel hun eigen organisatie als met de processen en projecten in het realisatienetwerk waarin zij participeren.

Klankbordgroep

De klankbordgroep blijft bestaan en bestaat uit vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties. Deze groep adviseert de stuurgroep Delta Rijn.

Rivierverruimingen

Voor de samenwerking op projectniveau vormen voor de **rivierverruimingsprojecten** de aanpak en spelregels van het MIRT het uitgangspunt. De provincies nemen het initiatief voor een nadere uitwerking van de mogelijke rivierverruimingsprojecten op technische mogelijkheden, mogelijke meekoppelkansen, draagvlak in de regio en (co)financiering, in nauwe samenwerking en afstemming met het ministerie van IenM. Daarbij worden ook de relatie en de samenhang met de uitvoering van HWBP-projecten in beeld gebracht qua urgentie, ruimte en tijd. De eerste resultaten van deze uitwerking zullen binnen enkele maanden gereed zijn en worden besproken in de bestuurlijke overleggen.

Kader 3.3 Rivierverruimingen

3.2.3 Delta Maas

De hoofdpoging voor het Deltaprogramma Maas op korte termijn is:

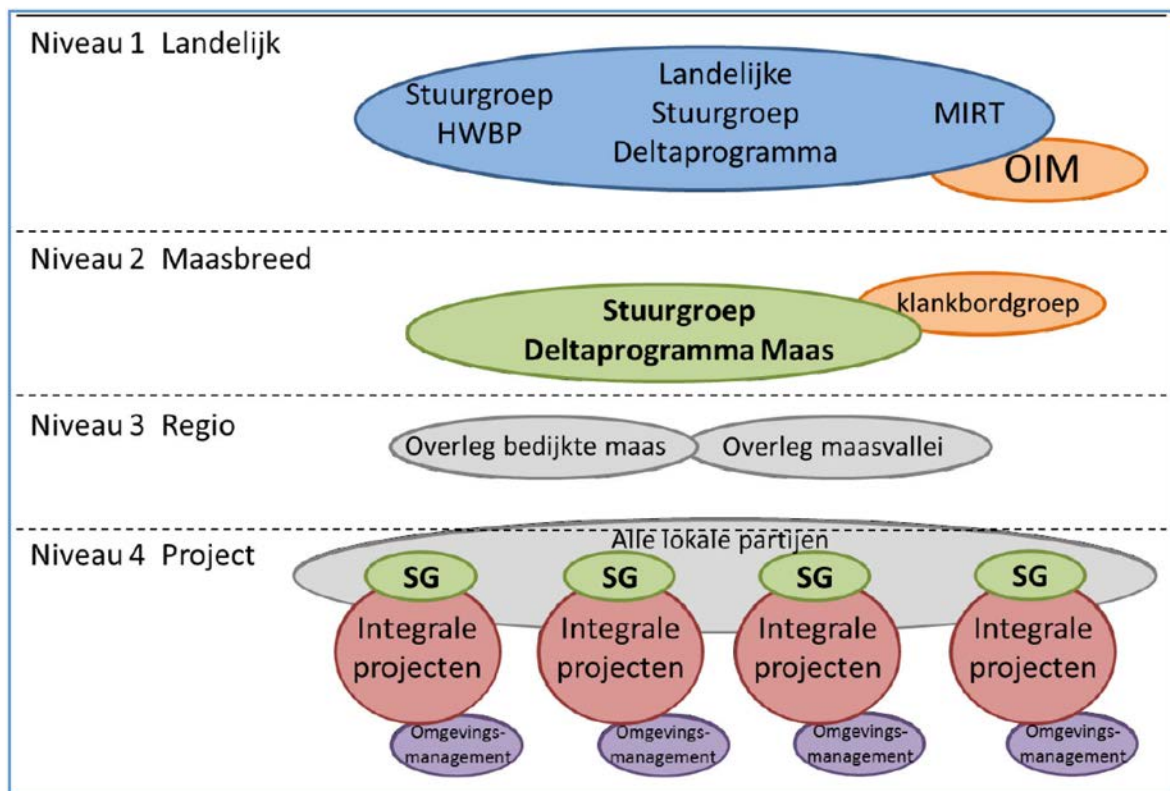
- Het optimaliseren van de voorkeursstrategie. Het gaat hier om een verdiepend MIRT-onderzoek naar de Maas via een nadere uitwerking van de regionale strategieën Bedijkte Maas en Maasvallei op basis van een centraal op te pakken kennisagenda.
- Het voorbereiden van de uitvoering van de voorkeursstrategie en waar mogelijk maatregelen uitvoeren (no-regret).
- Het in Maasverband acteren richting de landelijke gremia die verantwoordelijk zijn voor beleidsontwikkeling en programmering c.q. rijksfinanciering van maatregelen.

Ook in de Delta Maas ligt het initiatief bij regionale partijen om de gezamenlijke doelen en activiteiten voor het vervolg te formuleren. Om de hoofdpoging te realiseren, worden er vier niveaus (Figuur 3.5) van samenwerking onderscheiden.

1. Het landelijke niveau. Op dit niveau zijn diverse stuurgroepen actief op landelijke schaal die een relatie hebben met waterveiligheid. Dit zijn landelijke Stuurgroep Deltaprogramma, Stuurgroep HWBP, BO MIRT. Op dit niveau worden besluiten voorbereid met betrekking tot de prioritering en financiering van projecten in zoverre het middelen uit het Deltafonds/infracfonds betreffen. Ook worden op dit niveau de kaders voor regionale uitwerking gegeven.
2. Het tweede niveau is het niveau van de Maas. Op dit niveau is de Stuurgroep Deltaprogramma Maas (SDM) actief. Deze stuurgroep heeft als doel de strategische samenhang te versterken tussen alle projecten die plaatsvinden op het niveau van de Maas. De stuurgroep vervult een verbindende rol tussen de landelijke besluitvorming en de regionale processen om de waterveiligheidsmaatregelen te realiseren. De SDM heeft vooral een proces-sturende rol: het samenbrengen van initiatieven en het structureren van ontwikkelingen om tot een gefaseerde, samenhangende uitvoering te komen. Het faciliteert regionale partijen en legt tevens verbinding met het rijk als het gaat om normen voor waterveiligheid. Daarnaast heeft de stuurgroep als taak om met een oplossing te komen voor vraagstukken die voor de hele Maas een rol spelen, om tot een bestuurlijk afwegingskader te komen ten aanzien van te starten MIRT-verkenningen en om te komen tot een programmering van maatregelen, rekening houdend met tijdperioden, beschikbare middelen, prioritering, volgordelijkheid en belangen van partijen/regio's. Dit houdt tevens in dat zij met een selectie van trajecten komen waar brede, gecombineerde oplossingen voorzien zijn, zoals rivierversuiming en trajecten waar sprake is van "reguliere" dijkversterkingen met meekoppelkansen. Dit vindt plaats in de regionale stuurgroep van rijk, provincie, gemeenten en waterschappen in het betreffende gebied. Tevens draagt SDM bij aan de jaarlijkse voortgangsrapportages van de minister/Deltacommissaris over de borging en implementatie van de voorkeursstrategie in de regio. De advisering over de HWBP-programmering en afstemming over de voorstellen in het BO MIRT vormen ook taken van de regionale stuurgroep.
3. Het derde niveau is het regionale niveau Limburgse Maasvallei en Bedijkte Maas. Dit niveau is nog niet heel ver uitgewerkt, maar op dit niveau zullen provincie en/of waterschap een sturende functie naar de lokale partijen vervullen. Op dit niveau worden gemeenten, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven geactiveerd en geïnformeerd over de optimalisatie/afstemming van de voorkeursstrategie en de te ontwikkelen prioritaire projecten. Provincies en waterschap zijn op dit niveau aan zet om draagvlak voor initiatieven te creëren. Zo organiseert de provincie Limburg met partners langs de Maasvallei in 2015 een nadere afstemming over de bestaande voorkeursstrategie. De afgelopen periode waren hiervoor diverse overleggen (Gebiedsoverleg NO-Brabant, overleg bedijkte Maas, Breed bestuurlijk Overleg Maas, overleg Maascorridor, overleg maasplassen, overleg Z-Limburg, bestuursconferenties). Ook voor het vervolg zijn hier diverse overlegvormen voor te gebruiken. De rol en de positie van de regionale overleggen in relatie tot de SDM zijn nog verder uit te diepen door de betrokkenen bij die overleggen. Op dit niveau vindt naast de afstemming tussen gemeenten over integrale initiatieven en ontwikkelingen met betrekking tot dijkverbetering en rivierversuiming, ook overleg plaats over de implementatie van de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptatie: waterrobuust (her)ontwikkelen, klimaatbestendige stad

en de verdere uitwerking van de rampenbeheersing. Voor deze activiteiten nemen de gemeenten en veiligheidsregio's het initiatief.

4. Het vierde niveau is dat van projecten/integrale gebiedsontwikkeling. Het gaat hier om de uitvoering van dijkversterking (HWBP en bestuursafspraken Maasvallei met het Rijk). Daarnaast worden op dit niveau ook brede gecombineerde oplossingen (dijken, rivierverschuiving en retentie) uitgewerkt. Dit gebeurt in concrete gebiedsontwikkeling en gebiedsprocessen op regionale en lokale schaal. Het initiatief voor de uitwerking van de genoemde maatregelen ligt bij de betrokken provincies, waterschappen, gemeenten en eventueel ook bij marktpartijen (bijvoorbeeld delfstoffenindustrie/ontgronders). Per project/gebiedsontwikkeling is ook een Stuurgroep (SG) actief. De uitdaging ligt in het verbinden van de waterveiligheidsopgaven met regionale ambities/meekoppelkansen, leidend tot een goede integrale inpassing van dijkverbeteringen en rivierverschuivingen. Dit werkpakket staat in de regio centraal. Voor de begeleiding hiervan maken de provincies en waterschappen samen met de andere regiopartners hun eigen plan.

Figuur 3.5 De vier niveaus van samenwerking

Programmateam

Ook voor Delta Maas is een programmteam actief. Deze bestaat uit 3,7 fte en richt zich op inhoudelijk afgestemde uitwerking en procesmatige begeleiding van de activiteiten. Het programmteam coördineert en stemt verschillende activiteiten af, maar heeft ook een procesrol in het vaststellen van mijlpalen en communicatie richting Maaspartners. De programmleider is daarnaast verantwoordelijk voor de stukken van en agenda van SDM.

Klankbordgroep

Er is ook een ambtelijke begeleidingsgroep die stukken voorbereiden voor SDM. En er is een klankbordgroep met maatschappelijke partijen en bedrijfsleven. De voorzitter van de klankbordgroep zit in de SDM.

Werkprocessen

Om de verschillende activiteiten te stroomlijnen en om tot een duidelijke rolinvulling te komen, is er een onderverdeling gemaakt in vier werkprocessen. Deze werkprocessen zijn vertaald naar producten en activiteiten, die een aansturing vragen van SDM. De SDM heeft een centrale rol in alle werkprocessen.

- *Werkspoor 1: Ontwikkelen en faciliteren*

In dit werkspoor staat het optimaliseren van de voorkeursstrategie naar aanleiding van nieuwe normen en het vertalen naar nieuwe uitgangspunten voor het maatregelenpakket centraal. In eerste instantie gaat het om het op orde brengen van kennis en instrumenten en het opstellen van nieuwe aannames. Dit vormt input die provincies kunnen gebruiken in het regioproces om de voorkeursstrategie te optimaliseren. Hier is een duidelijk samenspel tussen SDM en regioprocessen, waarbij SDM het proces bewaakt.

Daarnaast wordt in dit spoor onder leiding van SDM een adaptieve uitvoeringsstrategie tot 2050 ontwikkeld. Hierin wordt een kader ontwikkeld voor de voor te stellen maatregelen. Dit zal onder meer gebeuren door het opstellen van een prioriteringsmethodiek voor rivierverruiming. Het programmabureau faciliteert de Maaspartners bij aangeven vertrekpunten.

Ook wordt in dit werkspoor het regionale bod met maatregelen tot 2030 uitgewerkt. Het gaat hier in feite om nadere uitwerking van de voorkeursstrategie, door een verdiepend MIRT-onderzoek voor de Maas. Dit moet leiden tot een helder beeld van de geactualiseerde opgaven, benodigde maatregelpakketten en de prioritering.

- *Werkspoor 2: Stimuleren en monitoren*

In dit werkspoor faciliteert SDM de regionaal uit te werken integrale projecten en stelt het voortgangsrapportages op over bestuurlijke afspraken.

Op dit moment (2015) zijn diverse Maaspartners bezig met initiatieven voor integrale projecten op het snijvlak waterveiligheid en ruimtelijke ontwikkeling. Dit zijn de koploperprojecten. Op het niveau van de Maas moet bepaald worden welke van deze initiatieven worden voorgedragen voor een MIRT-verkenning. SDM begeleidt het proces om tot voorstellen te komen. Voor een aantal koploperprojecten wordt momenteel een oriënterend onderzoek uitgevoerd. In de koploperprojecten wordt gewerkt aan rivierverruiming en dijkversterking. Eind 2015 wordt in de BO MIRT besloten of deze in aanmerking komen voor een MIRT-verkenning. De provincies zijn hierin leidend.

In deze werkgroep worden ook voortgangsrapportages opgesteld. Het gaat om afspraken die tussen de Maaspartners gemaakt zijn en met het Rijk, zoals borging HWBP in de regio en BO MIRT.

- *Werkspoor 3: Voorstellen en adviseren*

Dit werkspoor omvat producten en werkzaamheden die – aanvullend – nodig zijn om de resultaten uit werkspoor 1 en 2 te laten doorwerken in met name een aantal nationale gremia (zoals HWBP, MIRT, jaarlijkse Deltaprogramma). Het gaat om voorstellen, adviezen en voortgangsrapportages:

- Uitbrengen voorstel aan rijk in aansluiting op het regionaal bod Maas met maatregelen tot 2030.
- Uitbrengen voorstellen voor het Bestuurlijk Overleg MIRT per landsdeel.
- Adviseren rijk over nieuwe inzichten betreffende ruimtelijke reserveringen en implementeren in regionale beleidsplannen.
- Adviseren DC en SG Hoogwaterbeschermingsprogramma over conceptprogrammering HWBP.
- Adviseren DC en vaststellen Maas-bijdrage aan het jaarlijkse Deltaprogramma (Deltaplan Waterveiligheid).

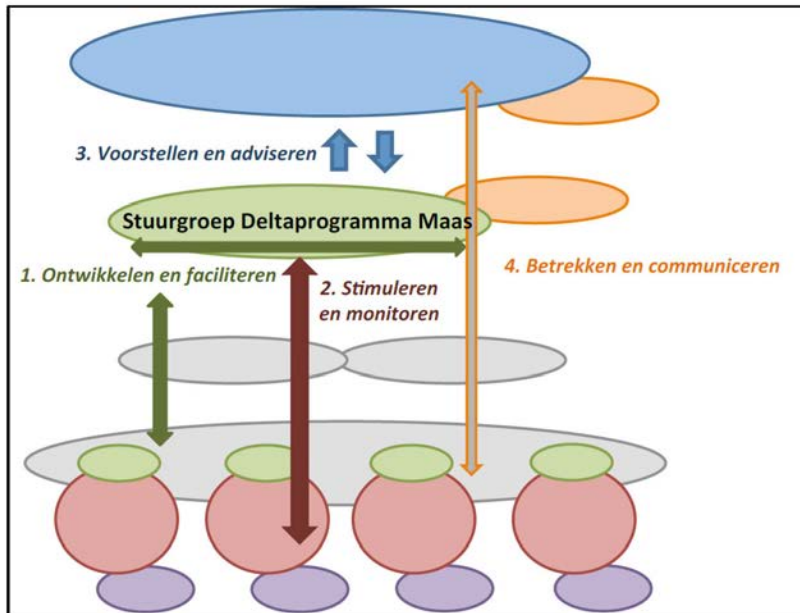
Het programmateam neemt hierbij vaak het voortouw. Bij het voorstel regionale bod Maas en BO MIRT is dit meer bestuurlijk.

- *Werkspoor 4: Betrekken en communiceren*

In dit werkspoor werkt met name de SM aan de verbinding met gemeenten, maatschappelijke organisaties en eventuele andere partijen, daar waar het gaat om de activiteiten, producten en besluiten van de stuurgroep (werksporen 1, 2 en 3):

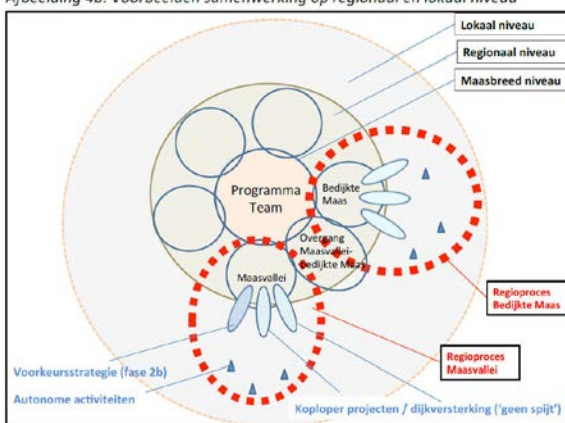
- Borgen van inbreng van maatschappelijke organisaties bij de diverse besluiten van de Stuurgroep Deltaprogramma Maas.
- Delen van informatie over producten en besluiten van de Stuurgroep Deltaprogramma Maas (primaire doelgroep gemeenten).
- Helder maken of, wanneer en hoe een SDM-onderwerp verder actie vraagt van andere partijen.

Afbeelding 3. Positionering en samenhang werksporen

Figuur 3.6 Samenhang tussen werksporen en niveaus van samenwerking

Afbeelding 4b. Voorbeelden samenwerking op regionaal en lokaal niveau

Figuur 3.7 Samenwerking op regionaal en lokaal niveau

3.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP

Het Deltaprogramma Rivieren en de NAGW zijn duidelijk verschillend. Het Deltaprogramma Rivieren zet in op twee soorten maatregelen; dijkversterking en rivierverruiming. De focus van het Deltaprogramma ligt op het oplossen van de veiligheidsopgave via dijkmaatregelen, waarbij beperkt ruimte is voor natuurlijke processen. De NAGW zet in op ruimte voor natuurlijke processen via rivierverruiming. De conclusie is dan ook dat de inhoudelijke samenhang tussen DP en NAGW het grootst is binnen rivierverruimingsprojecten. Omdat in de Maasvallei – ondanks dat dit nog nader uitgewerkt moet worden – en de IJssel de meeste potentie is voor rivierverruiming liggen daar de meeste kansen voor natuurlijke processen en dynamiek. De minste kansen zijn er in de Waal, Neder-Rijn en Lek. We kunnen ook concluderen dat zowel DP Rivieren als NAGW uitgaan van synergie tussen functies, alleen stelt de NAGW natuur voorop en DP Rivieren veiligheid. Ook het meekoppelen van functies wordt in beide programma's genoemd, alleen gaat NAGW ervan uit dat functies zich kunnen aanpassen aan natuurlijke processen. Dit zien we minder terug in DP Rivieren.

In het Deltaprogramma is er voor de Rijn en Maas na 2015 een aparte governancestructuur opgesteld. De stuurgroepen vormen daarin de spil. Op riviertak- en projectniveau is er ook een (gebieds)overleg. Op basis van de inhoudelijke en organisatorische aanknopingspunten kunnen de volgende aanbevelingen gegeven worden voor het ministerie van EZ:

1. De vernieuwing van het MIRT biedt kansen voor rivierverruiming en dus voor de ambities uit de NAGW. In het BO MIRT worden keuzes gemaakt voor projecten. Bijvoorbeeld als er een verkenning gestart wordt. In het rivierengebieden vinden enkele MIRT-onderzoeken plaats, zoals in Varik-Heesselt. Het is van belang om met een strategie te komen van natuurlijke processen in rivierverruiming en aan te tonen wat de meerwaarde ervan is. Dit moet ingebracht worden in het BO MIRT. Dat kan direct via BO MIRT Limburg en Oost, maar kan ook via de stuurgroepen en provincies die aan de lat staan voor rivierverruimingsprojecten. Ook op projectniveau kan EZ meehelpen het belang van natuurlijke processen te onderbouwen, door bijvoorbeeld betrokken te zijn bij MIRT-verkenningen. Om hier concreet handen en voeten aan te geven, zou EZ zich kunnen richten op enkele hotspotgebieden waar rivierverruiming plaatsvindt.
2. Zowel in de stuurgroep, gebiedsoverleg op riviertakniveau, als op projectniveau zijn er kansen om het gedachtegoed van de natuurambitie door te laten werken. De meeste kansen liggen op stuurgroepniveau. Via de stuurgroep is het namelijk mogelijk zicht te krijgen op samenhang rivierverruiming en dijkversterking. De stuurgroep moet met een regionaal voorstel voor rivierverruimende maatregelen komen en met een bestuurlijk advies voor de uitvoeringsstrategie MIRT.
3. De provincies hebben een belangrijke rol als het gaat om rivierverruiming. Zij nemen het initiatief voor een nadere uitwerking van de mogelijke rivierverruimingsprojecten. Dat betekent dat er een strategie moet komen gericht op het beïnvloeden van provincies. Concreet: in de Maasvallei vindt een nadere uitwerking voorkeursstrategie plaats met veel aandacht voor rivierverruiming. De provincie Limburg staat hiervoor aan de lat.
4. Het belangrijkste uitvoeringsprogramma voor dijkversterking is het HWBP. Interessant is om uit te zoeken of er in het HWBP ruimte is voor natuurontwikkeling.
5. Het kabinet is voor de meerkosten voor rivierverruiming bereid middelen uit het Deltafonds in te zetten, onder de voorwaarde dat een maatregel een grote bijdrage levert aan de waterveiligheid, kansen biedt om op gebiedsniveau synergie te realiseren (bijvoorbeeld voor economie, cultuurhistorie, natuur en recreatie) en sprake is van cofinanciering.
6. KRW-doelen bieden mogelijk ook kansen voor rivierverruiming; met rivierverruiming is het mogelijk eerder KRW-doelen te realiseren. Het is aan te bevelen om hier een strategie op te zetten.

3.3.1 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)

In Tabel 3.3 en 3.4 staan de aanknopingspunten weergegeven tussen de Natuurambitie Grote Wateren en de Rivieren voor vastgestelde MIRT en HWBP projecten in de periode 2015–2020.

Tabel 3.3

Relevante MIRT-projecten en hun status in het Rivierengebied

MIRT-projecten in Rivieren (water & vaarwegen)	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Bovenloop IJssel	<i>Planuitwerking</i>	Weinig aanknopingspunten. Het gaat om het verbreden van de vaarbreedte.
IJssel-Vecht Delta	<i>Onderzoek</i>	Veel potentie, want is gericht op meekoppelen doelen. EZ niet aangehaakt.
Toekomstvisie Waal	<i>Planuitwerking</i>	Nee, Gaat om maatregelen die de vaardiepte van de Waal in stand moeten houden.
Vaarweg Meppel Ramspol	<i>Realisatie</i>	Nee, gaat om vervanging van de keersluis.
Gebiedsontwikkeling Ooijen - Wanssum	<i>Planuitwerking</i>	Ja, maar EZ niet betrokken, zou wel goed zijn.
Grensmaas	<i>Realisatie</i>	Ja, EZ is al betrokken. Wordt natuur ontwikkeld.
Zandmaas	<i>Realisatie</i>	Ja, EZ is betrokken.
Maasroute modernisering	<i>Realisatie</i>	Nee, project draagt niet bij aan NAGW.

Tabel 3.4

HWBP-projecten in Rivierengebied en mogelijke aanknopingspunten

HWBP-projecten in Zuidwestelijke Delta	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden	<i>Verkenning</i>	Mogelijk; De Dijkverbetering Gorinchem - Waardenburg wordt in nauwe samenhang met rivierverruiming bezien.
Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden Waardenburg/ Ophemert	<i>Verkenning</i>	Mogelijk; De Dijkverbetering wordt in nauwe samenhang met rivierverruiming bezien.
Alblasserwaard, Vijfheerenlanden Diefdijk	<i>Realisatie</i>	Nee
Mastenbroek IJssel	<i>Verkenning</i>	Ja, want kering ligt in het Natura 2000-gebied Uiterwaarden IJssel.
Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaarden (Wolveren Sprok)	<i>Verkenning</i>	Mogelijk; De Dijkverbetering wordt in nauwe samenhang met rivierverruiming bij Lent bezien, hoewel geen focus op natuur.
Salland (Zwolle)	<i>Verkenning</i>	Nee
Mastenbroek (Genemuiden Hasselt)	<i>Verkenning</i>	Nee
Rijn en IJssel (Pannerden Loo)	<i>Verkenning</i>	Mogelijk; De Dijkverbetering wordt in nauwe samenhang met rivierverruiming bezien.
Bommelerwaard (Gameren)	<i>Verkenning</i>	Mogelijk; De Dijkverbetering wordt in nauwe samenhang met rivierverruiming bezien.
Zuid-Holland (IJsseldijk Gouda)	<i>Verkenning</i>	Nee
dijkkring 17, 20 en 25 Landelijke verkenning zettingvloeijing	<i>Verkenning</i>	Nee
Oost-Veluwe (Apeldoorns kanaal)	<i>Verkenning</i>	Nee
Roermond (Alexander haven)	<i>Verkenning</i>	Nee
Vollenhove (Dalfsen)	<i>Realisatie</i>	Nee
West-Brabant, 34a (Geertruidenberg / Amertak)	<i>Verkenning</i>	Mogelijk
Land van Altena (Jannezand)	<i>Realisatie</i>	Nee
Lopiker- en krimpenerwaard (Stolwijkerschutsluis)	<i>Gerealiseerd</i>	Nee
Gelderse vallei (Gemaal de schans)	<i>Planuitwerking</i>	Nee

Voorts heeft de minister van Infrastructuur en Milieu aan het Bestuurlijk Platform Rijn en de Stuurgroep Maas gevraagd om tot een onderbouwd voorstel te komen voor de nadere uitwerking van kansrijke rivierverruimende maatregelen tot ca. 2030. Dit voorstel moet ook de samenhang met de dijkversterkingen in het Hoogwaterbeschermingsprogramma en mogelijke startbesluiten voor een of meer MIRT-verkenningen naar rivierverruiming bevatten. Het gaat om één voorstel voor de Rijntakken als geheel, Waal-Merwedede en IJssel samen, en één voor de Maas, waarbij de samenhang tussen beide voorstellen wordt geborgd.

4 Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden

4.1 Inhoudelijke verschillen en overeenkomsten

In mei 2014 hebben de Stuurgroepen Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden de Integrale Voorkeursstrategieën voor hun gebieden vastgesteld (Deltaprogramma | Zuidwestelijke Delta 2014; Deltaprogramma | Rijnmond-Drechtsteden 2014). De beide voorkeursstrategieën (Kader 4.1) bevatten principiële uitspraken, strategische keuzes en concrete maatregelen voor de korte termijn voor de verschillende bekkens, die samen invulling geven aan de bestuurlijke ambitie.

In Tabel 4.1 zijn de principiële uitspraken (Kader 4.2) van beide stuurgroepen geclusterd aan de hand van de 4 uitgangspunten uit de Natuurambitie grote wateren.

Tabel 4.1

Een ruwe vergelijking van de visie en strategie over de Zuidwestelijke Delta in de Natuurambitie en het Deltaprogramma

	Natuurambitie	Deltaprogramma ZWD/RMD
Natuurlijke processen	Mogelijkheden voor estuariene dynamiek (zoet-zout, sediment, verbindingen, getijde) vergroten.	Anticiperen op klimaatverandering in het kader van de zoetwatervoorziening en de waterveiligheid, binnen de huidige maatschappelijke randvoorwaarden.
Gebruiksfuncties	Economische sectoren die beïnvloed worden door wijzigingen in estuariene dynamiek kunnen zich op termijn succesvol aanpassen/ transformeren/innoveren met groei/behoud inkomen.	Ontwikkeling en innovatie van de zoetwaterafhankelijke economische sectoren mag niet geremd worden door veranderingen in estuariene dynamiek en klimaatverandering. Kansen die hieruit voortvloeien, worden wel gestimuleerd.
Midden in samenleving	De Zuidwestelijke Delta is in 2050 een veilige, schone, aantrekkelijke en natuurrijke delta. De veiligheid is geborgd. De invloed van getij, sediment (zand en slib), zout en zoet (rivier)water zorgt voor talloze gradiënten die bijdragen aan de diversiteit en rijkdom van de natuur in dit gebied. De watersystemen (estuaria, rivier, voordelta, kust, Wadden) zijn beter met elkaar verbonden.	Het deelprogramma gaat uit van een veilige (klimaatverandering), veerkrachtige (natuur) en vitale delta (economie) als basisprincipe.
Autonome processen	Centraal staat (gedeeltelijk) herstel van estuariene dynamiek, rekening houdend met klimaatverandering	Centraal staat het toekomstbestendig maken van de waterveiligheid en de zoetwatervoorziening in het kader van klimaatverandering.

De voorkeursstrategie voor de Zuidwestelijke Delta beschrijft de beoogde uitwerking van het normvoorstel Waterveiligheid, het gedeeltelijke herstel van getijde op de Grevelingen in combinatie met het verzilten van het Volkerak-Zoommeer, een geoptimaliseerde waterveiligheidsstrategie voor de Oosterschelde, een bagger- & stortstrategie voor de Westerschelde, maatregelen in de kust & voordelta en de zoetwatervoorziening.

De voorkeursstrategie van Rijnmond-Drechtsteden betreft een herijkte combinatie van de inzet van de Hollandse IJsselkering, de Maeslantkering, rivierverruimingsprojecten, waterberging en dijkversterking. Bij vervanging van beide keringen in de tweede helft van deze eeuw zal gezocht worden naar een nieuw optimum tussen dijkverzwaring en de inzet van de keringen. Daarbij is het uitgangspunt dat de Nieuwe Waterweg en de Hollandse IJssel open rivieren blijven met getijde invloed. Na 2070 zou de (nieuwe) Maeslantkering ook een zoutwerende functie kunnen krijgen. Er zijn aanbevelingen gedaan om het positieve effect van 'voorlanden' mee te nemen in de toetsing van de dijken, de toepassing van ruimtelijke adaptatie in buitendijkse gebieden en meerlaagse veiligheid (MIRT Eiland van Dordrecht). In het kader van de zoetwatervoorziening is gekozen om, stap voor stap, de calamiteitenaanvoer vanuit de Waal en het Amsterdam-Rijn kanaal (KWA) uit te breiden en de zoetwateraanvoer naar het Bernisse-Brielse Meer systeem te optimaliseren.

Op basis van onderzoek in het kader van de Rijksstructuurvisie Grevelingen-Volkerak-Zoommeer RGV hebben de stuurgroepen van Rijnmond-Drechtsteden en Zuidwestelijke Delta geconcludeerd dat (extra) dijkversterking langs Hollands Diep, Haringvliet en de Merwedekosten effectiever is dan de realisatie van extra waterberging in de Grevelingen. Er is in de RGV gekozen om getijde gedeeltelijk te herstellen op de Grevelingen via een opening in de Brouwersdam en het Volkerak-Zoommeer te verzilten via een opening in de Philipsdam.

Er zijn nieuwe normvoorstellen voor de dijkringen in de Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden uitgewerkt. In de Zuidwestelijke Delta zijn de dijken op de meeste plekken voldoende hoog, ook bij veranderend klimaat. Er zijn wel een aantal specifieke aandachtlocaties: de duinen op Walcheren, de dijktrajecten bij Hansweert, Middelburg, Zierikzee, Tholen, de dijken bij de kerncentrale Borssele en Dow Benelux (Terneuzen). In Rijnmond-Drechtsteden zijn dijkkring 14-3 (Zuid-Holland), 15-1 (Lopiker- en Krimpenerwaard, 16-1 (Albasserwaard-Vijfheerenlanden), 17-1 (IJsselmonde), 18-1 (Pernis), 20-3 (Voorne-Putten-Oost) en 22-1 (Eiland van Dordrecht) aandachtspunten. De normering van de dijken langs het Volkerak-Zoommeer wordt nader onderzocht omdat hier extra waterberging wordt gerealiseerd. Er zijn geen grote aanpassingen nodig aan de dammen en keringen (Haringvlietsluizen, Oosterscheldekering etc.). In de conceptprogrammering HWBP 2015-2020 is een deel van de noodzakelijke dijkversterkingen opgenomen voor beide gebieden. De stuurgroep ZWD wil, waar dat mogelijk is, meer doen met het concept innovatieve dijken (o.a. via nHWBP). De stuurgroep RMD ziet ook mogelijkheden voor Meerlaagse veiligheid.

In de Oosterschelde wordt versterking en beheer van dijken voortgezet. Dit zal echter gecombineerd worden met een structurele aanpak van de zandhonger (plaat- en vooroeversuppleties) en een aangepast beheer van de Oosterscheldekering. Dit wordt nader onderzocht in een MIRT-onderzoek. In de Westerschelde is ervoor gekozen om plaat- en vooroevers binnen de huidige bagger en stortstrategie te benutten om waterveiligheid en natuurherstelopgaven gecombineerd aan te pakken in samenspraak met de Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie. In de kust en voordelta worden de huidige zandsuppletieprogramma's voortgezet, waarbij rekening gehouden wordt met zeespiegelstijging. Daarnaast wordt ingezet op pilots, onderzoek en monitoring om in 2020 te komen tot een Kustgenese voor het zand-delend kuststelsel.

In de Zuidwestelijke Delta is het de bedoeling om de zoetwatervoorziening te handhaven en waar mogelijk verbeteren bij een veranderd klimaat in samenwerking tussen overheden en gebruikers. De voorkeursstrategie omvat opties voor een alternatieve zoetwater aanvoer voor de gebieden rondom het Volkerak-Zoommeer wanneer dit zout wordt.

Het Haringvliet, de Biesbosch en het Hollands Diep geldt als een strategische zoetwatervoorraad vanuit beide stuurgroepen (ZWD&RMD). Voor het Haringvliet volstaat het Kierbesluit en de daarmee verbonden afspraken over de zoetwatervoorziening. Uitbreiding van externe aanvoer van zoetwater via Krimpenerwaard voor het inlaatpunt Gouda heeft de voorkeur gekregen boven maatregelen (bellenpluimen) om 'lekkend' zout tegen te houden vanuit de Nieuwe Waterweg of vanuit een zout Volkerak-Zoommeer. In de gebieden in de Zuidwestelijke Delta zonder aanvoer van rivierwater (Zeeuws-Vlaanderen, Walcheren, Noord- en Zuid-Beveland en Schouwen-Duiveland) wordt ingezet op waterconserving in de bodem, efficiëntere benutting van het neerslagoverschot en het nader onderzoeken van de hergebruikmogelijkheden van zoet water. Hiervoor zijn regio en rijk samen aan zet. Het voortschrijdend uitvoeringsprogramma voor de Zuidwestelijke Delta is een belangrijk instrument om de voorkeursstrategie te realiseren.

Kader 4.1 *Samenvatting van de Voorkeursstrategieën van de Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden uit het Deltaprogramma*

Zuidwestelijke Delta

- Klimaatbestendig veilige, ecologisch veerkrachtige en economisch vitale delta (bestaand principe van de Stuurgroep en het Nationaal Waterplan worden voortgezet);
- Adaptatief Deltamanagement: bij investeringen in waterveiligheid en zoetwatervoorziening wordt tijdig en flexibel ingespeeld op ontwikkeling van klimaat en economie (zie nationaal Deltaprogramma);
- Uitgangspunt voor de waterveiligheid is de geactualiseerde waterveiligheidsnormering, in de toepassing van de normering staat preventie voorop (zie Deelprogramma Veiligheid);
- De huidige kustlijnverkorting door dammen en keringen wordt in stand gehouden om de waterveiligheid te borgen, maar met ruimte voor maatwerk voor herstel van de estuariene dynamiek (bestaand principe wordt voortgezet);
- De basiskustlijn wordt in stand gehouden, ten bate van waterveiligheid, natuur en economisch gebruik (bestaand principe wordt voortgezet);
- Het kustfundament is in evenwicht met de zeespiegelstijging;
- Het huidige zoetwatervoorziening wordt minstens behouden en waar mogelijk verbeterd;
- De strategische zoetwateraanvoer via Biesbosch, Hollandsch Diep en Haringvliet wordt behouden (zie Deelprogramma Zoetwater);
- Innovatieve oplossingen voor uitdagingen voor waterveiligheid, zoetwater en ecologie verbinden met kansen voor de watergebonden economie (bestaand principe wordt voortgezet);
- Bij uitvoering van plannen voor waterveiligheid en zoetwater wordt gezocht naar optimale ruimtelijke kwaliteit (bestaand principe wordt voortgezet).

Rijnmond-Drechtsteden

- Het huidige systeem van dijken, met de aanwezige (beweegbare) keringen en ruimte voor de rivier voldoet voor nu en in de toekomst. Grote ingrepen in dit systeem zijn niet nodig. Het Deelprogramma heeft geconcludeerd dat deze principiële uitspraak nog steeds geldt onder alle deltascenario's, gehanteerde randvoorwaarden (maatgevende rivierafvoer, stormopzetduur) en alleen lokale aanpassingen nodig zijn. Er is geen aanleiding tot trendbreuken, die aan de orde kwamen in het advies van de Commissie Veerman. Vanuit deze principiële uitspraak zijn concrete strategische keuzes gemaakt.

Kader 4.2 *Principiële uitspraken van de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta (Deltaprogramma | Zuidwestelijke Delta 2014) en de Stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden (Deltaprogramma | Rijnmond-Drechtsteden 2014)*

Natuurlijke processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De kustlijnverkorting (Kader 4.1) is en blijft een belangrijk principe om de waterveiligheid in de Zuidwestelijke Delta te borgen. De kustlijnverkorting is in de Zuidwestelijke Delta vorm gegeven door de aanleg van de Haringvlietsluizen, de Brouwersdam en de Oosterscheldekering. In de voorkeursstrategie wordt ervan uitgegaan dat – met kleine aanpassingen – deze kunstwerken kunnen blijven functioneren tot in 2100. Aan het verwijderen of toevoegen van de keringen zitten meer nadelen dan voordelen is in het Deltaprogramma geconcludeerd. Het verwijderen van de keringen zal extra investeringen vragen voor dijkversterkingen tot ver in het riviereengebied. Ook zal dan een totale herziening van de zoetwatervoorziening in Zuid- en Midden-/West-Nederland aan de orde zijn (Deltaprogramma | Zuidwestelijke Delta 2014). Door de kustlijnverkorting is echter ook de estuariene dynamiek in de Zuidwestelijke Delta grotendeels verdwenen. De stuurgroep streeft, waar mogelijk, naar herstel van die dynamiek conform het eerste nationaal waterplan. Dit wordt gezien als enige robuuste strategie om de huidige problemen met waterkwaliteit en de daaruit volgende problemen met ecologie en regionale economie op te lossen. De principiële uitspraken van de stuurgroep zijn een bestuurlijke onderbouwing van de voorgestelde maatregelen in bijvoorbeeld Volkerak-Zoommeer (zout maken), Grevelingen (terugbrengen van getij) en Oosterschelde (zandsuppleties).

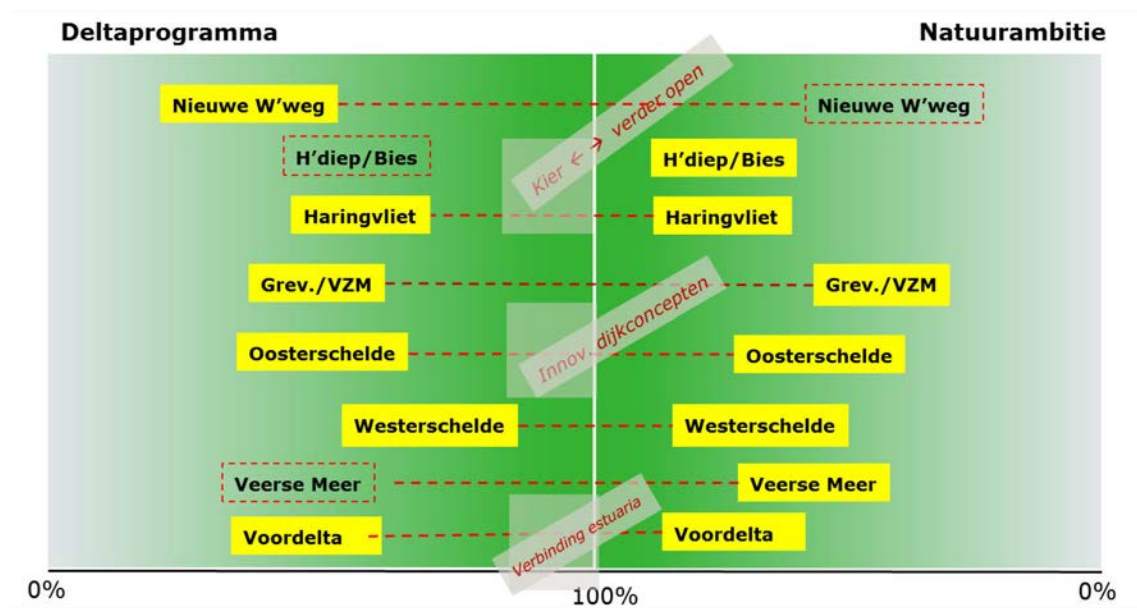
De principiële uitspraak van de stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden (Kader 4.2) die gaat over het waterbeheer in de Nieuwe waterweg illustreert dat ook binnen deze stuurgroep ervoor gekozen is om economische en klimatologische randvoorwaarden te stellen aan de mogelijkheden voor natuurontwikkeling.

Het traject om te komen tot een voorkeursstrategie voor Rijnmond-Drechtsteden, de Zuidwestelijke Delta, maar ook het Riviereengebied, is nauw aan elkaar verbonden, wat tot uiting is gekomen in de Nationale Deltabeslissing over de Rijn-Maasmonding. Extra waterbergingsmogelijkheden in de Zuidwestelijke Delta zijn onderzocht om de maatgevende rivierafvoeren in Rijnmond-Drechtsteden te verlagen. Tegelijkertijd is het Haringvliet een strategische zoetwatervoorraad voor industrie en

landbouw in beide deelprogramma's. Uiteindelijk is in beide deelprogramma's geconcludeerd dat extra waterberging op de Grevelingen en in de Oosterschelde niet nodig is. Wel wordt het waterbergend vermogen van het Volkerak-Zoommeer vergroot, maar deze keuze was eigenlijk al gemaakt buiten het Deltaprogramma in het kader van het beleidstraject 'Ruimte voor de Rivier'. Het Haringvlietsysteem is van belang voor de zoetwatervoorziening van het havencomplex in Rotterdam en voor de landbouw op de Zuid-Hollandse Eilanden. Dit heeft de speelruimte om estuariene dynamiek te herstellen in dit bekken sterk bepaald in de dialoog tussen de twee stuurgroepen. Voorts is het risico van achterwaartse verzilting voor de (industriële) drinkwatervoorziening vanuit het Volkerak-Zoommeer, via het Haringvliet tot in de Bernisse een belangrijk knelpunt geweest. Daarmee is rekening gehouden in de Rijksstructuurvisie Grevelingen-Volkerak Zoommeer. Binnen de Rijksstructuurvisie worden voor deze twee bekkens de voorkeursstrategie van de Zuidwestelijke Delta uitgevoerd. De beide bekkens worden niet met elkaar verbonden om de waterbergingscapaciteit te vergroten. De verbinding tussen de Grevelingen met zee en gedeeltelijk herstelgetijde wordt gerealiseerd via een opening in de Brouwersdam. Het Volkerak-Zoommeer wordt verzilt door een opening te maken in de Philipsdam, waardoor dit bekken weer in verbinding komt met de Oosterschelde.

De Stuurgroep Zuidwestelijke Delta heeft er uiteindelijk voor gekozen om het principe van de handhaving van de basiskustlijn te blijven onderschrijven binnen het Deltaprogramma. Dit houdt praktisch in dat de stuurgroep het suppletieprogramma (tijdstippen en kuub zand) van Rijkswaterstaat langs de kust van de Zuidwestelijke Delta onderschrijft. Over de suppletievolumes voor de bekkens (Haringvliet, Oosterschelde en Westerschelde) en in de voordelta is veel discussie geweest. Het suppletieprogramma maakt strikt onderscheid tussen zand-delende (Westerschelde, Eems-Dollard) en niet zand-delende estuaria (Haringvliet, Oosterschelde, Grevelingen). Er zijn alleen suppleties voorzien bij de zand-delende estuaria. Uit ecologisch oogpunt is er binnen de Zuidwestelijke Delta ook nagedacht over zandsuppleties in de Voordelta. Sedimentmaatregelen in de voordelta zijn, vooralsnog, niet voorzien.

In Figuur 4.1 is geprobeerd de verschillen en overeenkomsten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie te visualiseren per bekken voor het NAGW uitgangspunt 'Aansluiten bij natuurlijke processen'. Als het voorgestelde water- en natuurbeheer volledig natuurlijk (100%) zou zijn binnen beide programma's voor een bepaald bekken, dan zouden de gele blokjes tegen elkaar aanliggen tegen de y-as.

Figuur 4.1 Aansluiting bij natuurlijke processen in het Deltaprogramma en in de Natuurambitie (expertoordeel) voor de verschillende deelsystemen in de Zuidwestelijke Delta

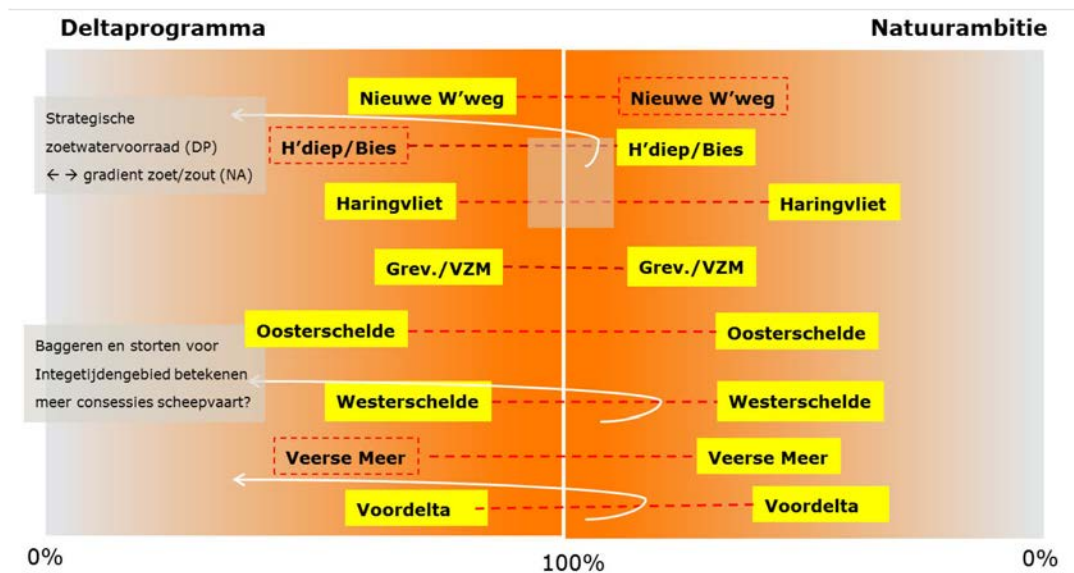
In de praktijk sluiten beiden programma's allebei niet 100% aan bij natuurlijke processen en wordt er rekening gehouden met de sociaaleconomische wensen in beide programma's. Het meest natuurlijke watersysteem is de Westerschelde in de Zuidwestelijke Delta omdat hier een open verbinding is tussen estuarium en zee. Het aantal overeenkomsten in de voorgestelde strategie binnen beide programma's is groot voor dit bekken (expertoordeel), daarom liggen de blokjes beiden even ver van de y-as (rode stippellijn).

Het Veerse Meer, Hollands Diep/Biesbosch en Nieuwe Waterlijn zijn met een stippellijn omkaderd, omdat deze bekkens onderbelicht zijn in een van de twee deelprogramma's. De Biesbosch en het Hollandsch Diep vallen onder het Deelprogramma Rivieren van het Deltaprogramma (hoofdstuk 3). Het Veerse Meer is niet beschouwd in het Deltaprogramma en impliciet beschouwd als onderdeel van de Oosterschelde. In de NAGW wordt het Veerse Meer wel expliciet benoemd. In de NAGW is de Nieuwe Waterweg buiten beschouwing gelaten.

De grijze blokjes geven de inhoudelijke aanknopingspunten aan tussen de NAGW en het Deltaprogramma (expertoordeel). Dit zijn maatregelen die overwogen zijn in het Deltaprogramma, maar nog niet helemaal uitgekristalliseerd zijn. Bij deze onderwerpen is er nog *inhoudelijke* speelruimte om met maatregelen binnen het Deltaprogramma ambities binnen de NAGW te realiseren. Politiek-bestuurlijke condities zijn in deze figuur buiten beschouwing gelaten. In de conclusies komen we daar op terug. Op basis van de inhoudelijke argumenten kunnen de natuurambitie en deltaprogramma elkaar versterken bij (1) de toepassing van innovatieve dijkconcepten (inclusief plaat- en vooroeversuppleties) in de Oosterschelde, (2) het herstellen van de verbinding tussen Voordelta en estuaria en (3) Leren van het Kierbesluit in het kader van estuariene dynamiek in het Haringvliet/Hollands Diep/Biesbosch-systeem.

Gebruiksfuncties – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De NAGW gaat ervan uit dat economische sectoren, zoals landbouw, industrie, recreatie, drinkwater en visserij zich (op termijn) kunnen aanpassen aan veranderingen/gedeeltelijk herstel in estuariene dynamiek. In het Deltaprogramma wordt de huidige zoetwatervoorziening voor economische sectoren beschermd. De volgende principiële uitspraak is hierover gedaan in de Stuurgroep: *'De huidige zoetwatervoorziening wordt minstens behouden en waar mogelijk verbeterd, ook bij een veranderend klimaat.'* Deze principiële uitspraak verklaart o.a. de keuze om, naast het kierbesluit, voorlopig tot op middellange termijn geen extra maatregelen te nemen om de estuariene dynamiek te herstellen in het Haringvliet. Deze principiële uitspraak ligt ook ten grondslag aan de maatregelen voor alternatieve zoetwatervoorziening bij het verzilten van het Volkerak-Zoommeer (eerst het zoet, dan het zout). In zowel het Deltaprogramma als de NAGW worden innovaties op het gebied van zoetwatervoorziening, innovatieve dijkconcepten en 'zandige oplossingen' als economische kans benoemd. De NAGW ziet meer kansen voor visserij en landbouw in het kader van 'meebewegen met zout' in de landbouw- en visserijsector.

Figuur 4.2 Mate van synergie met economische gebruiksfuncties in het Deltaprogramma en in de Natuurambitie (expertoordeel) voor de verschillende deelsystemen in de Zuidwestelijke Delta

Figuur 4.2 is op eenzelfde manier opgebouwd als Figuur 4.1. In Figuur 4.2 wordt de mate van synergie met economische gebruiksfuncties in de verschillende bekken geschetst. Over het algemeen houdt DP meer rekening met de economische gebruiksfuncties dan de NAGW. Of andersom: de Natuurambitie heeft meer vertrouwen dat in de toekomst de economische sectoren zich aan kunnen passen aan de gewijzigde omstandigheden. In de Grevelingen en het Volkerak-Zoommeer hebben het Deltaprogramma en de Natuurambitie de meeste overeenkomsten (expertoordeel). In de Westerschelde en Voordelta kiest de NAGW explicieter voor een suppletie-, bagger- en stortstrategie met oog op herstel intergetijdgebied. In de voorkeursstrategie binnen het Deltaprogramma worden hier (meer) randvoorwaarden aan gesteld in verband met de scheepvaart. In het Deltaprogramma wordt het Haringvliet/Hollands Diep benoemd als strategische zoetwatervoorraad ten behoeve van economische gebruiksfuncties. De NAGW laat dit open.

Midden in de samenleving – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De ambitie van de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta – het overkoepelende principe – voor het gebied is een veilige, ecologisch veerkrachtige en economisch vitale delta. Deze ambitie sluit aan bij de karakteristieken van de Zuidwestelijke Delta en geeft daaraan een nieuwe richting: de dringende noodzaak om de schaduwkanten van de deltawerken (zandhonger, blauwalgen, waterkwaliteit) te herstellen en de veiligheid ook bij een veranderend klimaat blijvend te waarborgen. De Natuurambitie voor de Zuidwestelijke Delta komt vrijwel overheen met het Deltaprogramma, ook bij dit uitgangspunt is het verschil dat de Natuurambitie meer maatschappelijke ruimte zoekt voor herstel van de estuariene dynamiek.

Autonome processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

De natuurambitie grote wateren houdt rekening met klimaatverandering en zeespiegelstijging, maar zet (gedeeltelijk) herstel van estuariene dynamiek centraal. In het Deltaprogramma staan klimaatverandering en sociaaleconomische ontwikkeling centraal als autonome processen en benoemd herstel van de estuariene dynamiek meer als 'meekoppelkans'. Er zijn geen specifieke conclusies te trekken voor de Zuidwestelijke Delta die nog niet genoemd zijn.

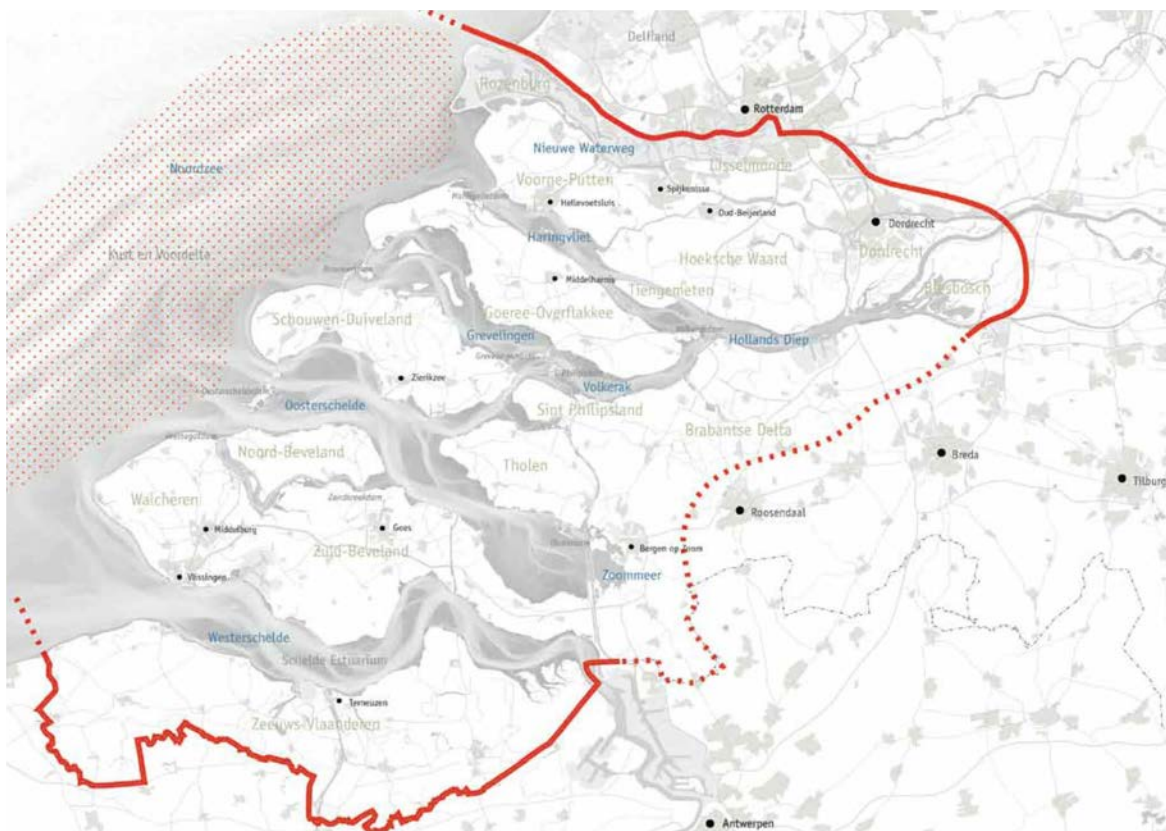
4.2 Organisatie Deltaprogramma in ZWD en RMD

4.2.1 Geschiedenis

Het programmabureau Zuidwestelijke Delta (oude stijl) is ouder als het Deltaprogramma en functioneert sinds 2008 ter ondersteuning van de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta. De Stuurgroep Zuidwestelijke Delta was een vervolg op de Deltaraad. De Deltaraad was in 2003 in het leven geroepen mede naar aanleiding van een brief van de ministers van V&W en LNV, waarin de wens werd uitgesproken om in de regio een brede dialoog te voeren over de terugkeer van estuariene dynamiek (ministerie van Verkeer en Waterstaat 2003). De Deltaraad wilde de Zuidwestelijke delta als geheel beschouwen, met als leidraad "Veilig, Veerkrachtig en Vitaal" (Provincie Zeeland 2003). Belangrijke impuls voor het ontstaan van de Deltaraad betreft de vijfde nota Ruimtelijk Ordening (ministerie van VROM *et al.*, 2004) en het nationaal waterplan (ministerie van Verkeer en Waterstaat 2008), waaruit uiteindelijk het Uitvoeringsprogramma 2010–2015 (Stuurgroep Zuidwestelijke Delta 2010) is voortgevloeid.

In 2008 heeft de commissie Veerman klimaatverandering geagendeerd binnen het Nederlandse Waterbeheer. De taak om aanpassingsstrategieën te identificeren in de regio werd in 2008 belegd bij de Deltaraad, die vanaf dat moment omgedoopt werd tot de stuurgroep Zuidwestelijke Delta. In datzelfde jaar werd het programmabureau opgericht en een programmadirecteur aangesteld. De toenmalige bestuurlijke opdrachtgevers waren de drie provincies en toenmalige ministeries VenW en LNV. De stuurgroep bestaat uit de bestuurders van de deelnemende organisaties: provincie Brabant, Zeeland en Zuid-Holland, de Waterschappen Brabantse Delta, Schelde Stromen en Hollandse Delta, Ministerie van EZ, ministerie I&M en de regionale directies van RWS. Lid van de Stuurgroep is ook een vertegenwoordiger namens de gemeenten en de voorzitter van de Adviesgroep Zuidwestelijke Delta (als adviseur) van alle maatschappelijke organisaties. Het in beschouwing te nemen gebied liep van de Nieuwe Waterweg tot en met de Westerschelde en van de Voordelta tot en met de Brabantse Delta (Figuur 4.3).

Het Nationaal Deltaprogramma werd ingesteld in 2009 en de Zuidwestelijke Delta maakt hier onderdeel van uit; Rijnmond-Drechtsteden viel binnen het Deltaprogramma echter onder een aparte stuurgroep. Na overleg met staatssecretaris Atsma begin 2011 is naast de ecologische aanleiding (terugkeer estuariene dynamiek) de insteek voor de Zuidwestelijke Delta meer gericht op economie en veiligheid.

Figuur 4.3 Gebiedsbegrenzing zoals die door de stuurgroep Zuidwestelijke Delta wordt gehanteerd. Dus inclusief Rijnmond-Drechtsteden. (Bron: Programmabureau Zuidwestelijke Delta 2009)

Tussen 2009 en 2014 had het programmabureau Zuidwestelijke Delta vier hoofdtaken: (1) Deltaprogramma (pervoerder LNV, later EZ); (2) Uitvoeringsprogramma 2010–2015 (pervoerder Provincies); (3) Gebiedsontwikkeling (Provincies) en (4) de Rijksstructuurvisie Grevelingen-Volkerak Zoommeer (IenM/Rijkswaterstaat).

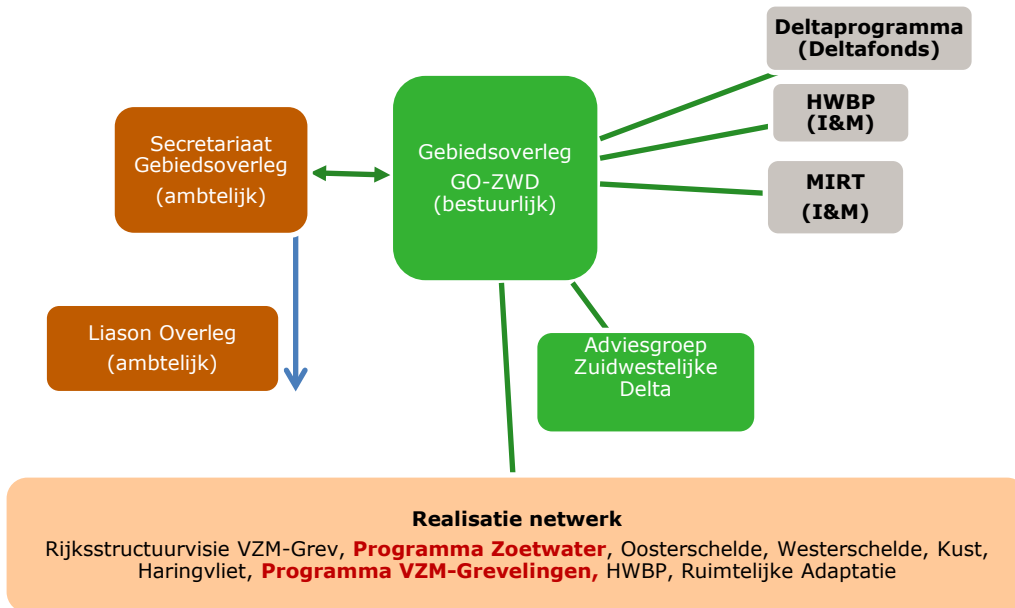
4.2.2 Organisatie Zuidwestelijke Delta na 2015

In september 2014 zijn de Deltabeslissingen genomen en is de regionale voorkeursstrategie vastgesteld door regio en rijk (Staf Deltacommissaris 2014). De taken en bedrijfsvoering van de stuurgroep en het programmabureau Zuidwestelijke Delta zijn intern tegen het licht gehouden. Uiteindelijk is er gekozen voor een lichtere organisatiestructuur. De Stuurgroep Zuidwestelijke Delta is in 2015 omgedoopt tot 'Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta' (GO-ZWD). De verantwoordelijkheid van 'sturen' van ruimtelijke ontwikkeling of aanleg van infrastructuur in en rondom de bekkens komt hiermee meer op projectniveau te liggen, waarbij elke deelnemende partij (overheden, maatschappelijke partijen, ondernemers) haar eigen verantwoordelijkheid heeft om de integrale samenhang voor elkaar te krijgen. Met de overgang van Stuurgroep Zuidwestelijke Delta naar Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta, verschuift de focus van visievorming en beleidsontwikkeling naar nadere uitwerking en uitvoering. GO-ZWD zit op dit moment nog in de kwartiermakersfase, waarbij de Provincie Zeeland en Rijkswaterstaat Zee en Delta optreden als kwartiermaker.

Beoogde organisatie GO-ZWD

De organisatie van het Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta bestaat uit drie elementen: de bestuurlijke organisatie (gebiedsoverleg en adviesgroep), de ambtelijke organisatie (Secretariaat Gebiedsoverleg en liaisonoverleg) en het realisatienetwerk (Figuur 4.4). De inhoudelijke basis voor het realisatienetwerk in de Zuidwestelijke Delta is het huidige Voortschrijdend Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta en het Deltaprogramma. Binnen het voortschrijdend uitvoeringsprogramma zijn er in 2015 bestuursovereenkomsten getekend tussen rijk en regio voor het *programma Zoetwater* en

programma Grevelingen/Volkerak-Zoommeer. Deze bestuursovereenkomsten zijn ook ondertekend door de staatssecretaris voor landbouw en natuur van Economische Zaken.

Figuur 4.4 Organisatiestructuur Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta

Gebiedsoverleg ZWD - bestuurlijk

De volgende leden voor GO-ZWD zijn voorgesteld: provincies Noord-Brabant, Zeeland en Zuid-Holland, waterschappen Brabantse Delta, Hollandse Delta en Scheldestromen, ministerie van Infrastructuur en Milieu, Rijkswaterstaat diensten Zee en Delta en West-Nederland Zuid en één gemeentelijke vertegenwoordiger¹. In Bijlage 2 staat een overzicht van de leden van de huidige stuurgroep ZWD. Een deel hiervan zal ook zitting nemen in GO-ZWD (hangt mede af van de Statenverkiezingen).

Daarnaast is er een flexibele schil voorgesteld met daarin het ministerie van Economische Zaken, gemeenten, maatschappelijke organisaties en vertegenwoordigers van gebiedsprocessen en projecten. Het voorzitterschap van GO-ZWD ligt bij de drie Provincies. Om de twee jaar rouleert het voorzitterschap. Tot aan de Statenverkiezingen voert de provincie Zuid-Holland het voorzitterschap en dit zal daarna overgenomen worden door de provincie Zeeland.

De volgende taken zijn genoemd voor het GO-ZWD: (nog niet geaccordeerd)

- Het bewaken en stimuleren van de voortgang en samenhang (i.h.k.v. de voorkeursstrategie binnen het Deltaprogramma);
 - Jaarlijks rapporteren en plannen in het kader van het Deltaprogramma;
 - Advisering over programmering en prioritering van maatregelen;
 - Advisering over programmering HWBP en meekoppelkansen aan de Deltacommissaris;
 - Uitvoering van korte verkenningen (indien nodig);
- Samenwerking richting het rijk;
 - Organiseren van de regionale inbreng aan landelijke stuurgroepen Deltaprogramma;
 - Afstemming landelijke besluitvorming MIRT-projecten met regio;

¹ Er is één gemeentelijke bestuurder lid van het Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta. Deze vertegenwoordiger wordt gevoed vanuit zes gemeentelijke bestuurders verspreid over het gebied en vanuit het Portefeuillehouderoverleg Water van de Vereniging van Zeeuwse Gemeenten, uitgebreid met gemeentebestuurders uit westelijk Noord-Brabant en de Zuid-Hollandse eilanden.

-
- Afstemming in de uitwerking van projecten;
 - Advisering hoe langetermijnstrategie meegenomen kan worden in lopende projecten en gebiedsprocessen;
 - Afstemmen i.h.k.v. de uitwerking van de Deltabeslissingen in de regio;
 - Inspireren
 - Jaarlijkse conferentie
 - Website en nieuwsbrieven van GO ZWD voor de regio.

Secretariaat Gebiedsoverleg ZWD

Het gebiedsoverleg wordt ondersteund door een secretariaat dat bezet wordt door een bestuurlijk secretaris vanuit de provincie die het voorzitterschap voert van het Gebiedsoverleg. Voorts zijn er drie programmacoördinatoren vanuit Rijkswaterstaat-directie Zee en Delta, de waterschappen en de gemeentes. De programmacoördinator vanuit RWS-directie Zee en Delta is tevens programma-directeur van het Deelprogramma Zuidwestelijke Delta. De bestuurlijke secretaris is primair aanspreekpunt voor het Gebiedsoverleg en het Liaisonoverleg. De programmacoördinatoren onderhouden de contacten met het realisatienetwerk en het Deltaprogramma en zorgen voor inhoudelijke voeding van het Gebiedsoverleg. Het secretariaat stelt jaarlijks een werkplan en begroting op. Het Liaisonoverleg geeft hier advies over en het gebiedsoverleg stelt het werkplan en begroting vast.

Liaison-overleg ZWD

Daarnaast wordt een zogeheten 'Liaison-Overleg' in overweging genomen waarin beleidsambtenaren participeren uit de vertegenwoordigde overheden in het GO-ZWD. De leden van het liaisonoverleg onderhouden contacten met zowel hun eigen organisatie als met de processen en projecten in het realisatienetwerk waarin zij participeren.

Adviesgroep ZWD

De Adviesgroep Zuidwestelijke Delta (Bijlage 3) blijft vermoedelijk bestaan en bestaat uit vertegenwoordigers van gemeenten, maatschappelijke organisaties en belangenverenigingen van diverse sectoren, zoals de natuur-, milieu-, scheepvaart-, recreatie- en de landbouwsector. Er wordt nog nagedacht over de taak en samenstelling van de Adviesgroep.

Realisatie netwerk in Zuidwestelijke Delta

Bestuursovereenkomsten Zoetwatervoorziening Volkerak & Beperkt getijde op Grevelingen

Voor de Zuidwestelijke Delta hebben rijk, provincies en waterschappen in maart 2015 twee Bestuursovereenkomsten gesloten over de uitvoering van maatregelen in het kader van de zoetwatervoorziening rondom het Volkerak-Zoommeer (Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta 2015b) en over de eerste stap op weg naar het uitvoeren van maatregelen om beperkt getij te herstellen op de Grevelingen en het Volkerak-Zoommeer (in rood aangegeven in Figuur 4.4). Met de laatste bestuursovereenkomst (Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta 2015a) regelen de partijen uit de stuurgroep Zuidwestelijke delta hoe de ontwerp-Rijksstructuurvisie Grevelingen en Volkerak-Zoommeer kan worden uitgevoerd. De eerste bestuursovereenkomst is nodig om te voldoen aan de voorwaarde 'eerst het zoet, dan het zout', want pas dan kan het Volkerak-Zoommeer zout worden. In het voorjaar van 2016 worden vervolgspraken vastgelegd. In 2015 wordt gewerkt aan het maken van onderliggende financiële afspraken met de partijen uit de stuurgroep/gebiedsoverleg, maar ook met gemeenten, grondeigenaren en ondernemers. Beide bestuursovereenkomsten zijn mede ondertekend door het ministerie van Economische Zaken.

Oosterschelde en Veerse meer

In 2015 is een MIRT-onderzoek gestart naar een integrale waterveiligheidsstrategie voor de Oosterschelde. Hierbij is het de bedoeling om te kijken welke combinaties van dijkversterking, vooroeversuppleties en plaatsuppleties en een gewijzigde peilregime van de Oosterschelde meerwaarde bieden voor zowel ecologie (bestrijding zandhonger) als waterveiligheid.

Tevens loopt de MIRT-verkenning 'Zandhonger Oosterschelde'. In een van de deelprojecten wordt suppletie van Roggenplaat onderzocht. In dit deelproject is het ministerie van Economische Zaken

deelnemer. De volgende netwerken kunnen interessant zijn voor EZ: Gebiedsalliantie Oosterschelde, bestuurlijke programmagroep Veerse Meer en het Projectbureau Zeeweringen (een samenwerkingsverband tussen RWS en Waterschap Scheldestromen).

Westerschelde, kust en voordelta

De huidige bagger- en stortstrategie wordt uitgevoerd door Rijkswaterstaat. Kennis- en strategieontwikkeling vindt plaats binnen de Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie (VNSC 2012). In de 'Agenda voor de Toekomst' (VNSC 2014) staan de belangrijkste ambities en kennisvragen voor beheer van de Westerschelde geformuleerd.

Haringvliet

De uitvoering van het Kierbesluit is het belangrijkste uitvoeringsproject in dit deel van de Delta samen met dijkversterkingsopgaven vanuit het Hoogwaterbeschermingsprogramma.

Ruimtelijke Adaptatie

Binnen het Nationale Deltaprogramma gaat Ruimtelijke Adaptatie vooral over klimaatadaptatie in bebouwd urbaan gebied en ook effecten van klimaatverandering buiten het waterbeheer worden meegenomen. Daarnaast wordt invulling gegeven aan concepten zoals meerlaagse veiligheid.

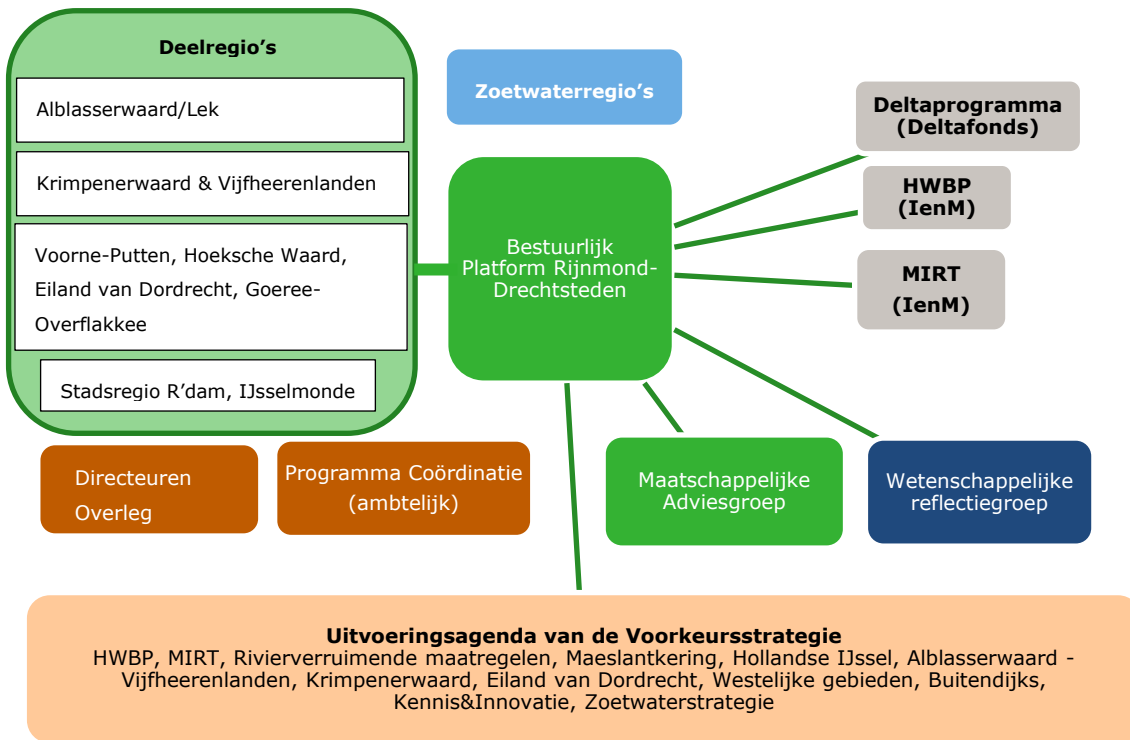
Ruimtelijke Adaptatie is in de periode 2009–2014 weinig aan de orde geweest in de stuurgroep Zuidwestelijke Delta. Dit komt omdat het gebied voor het grootste deel ruraal is en daarnaast is het concept 'Meerlaagse Veiligheid' een gevoelig thema. De tweede laag van het concept Meerlaagse Veiligheid betreft het opvangen van overstromingsrisico's met ruimtelijke maatregelen. Dit wordt door de Zeeuwse bevolking vaak geassocieerd met Het 'teruggeven van land aan de zee' en dit ligt nog steeds gevoelig in de regio als gevolg van de watersnoodramp in 1953. Het op sterkte houden van de primaire waterkering (laag 1) is – min of meer – ook een principiële uitgangspunt op bestuurlijk niveau binnen de Stuurgroep Zuidwestelijke Delta. Voorts is geconcludeerd dat regionale overheden, in het bijzonder gemeenten, hun eigen verantwoordelijkheid hebben op dit punt. Voor het gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta is het geen op zichzelf staand thema, wel kan het netwerk dat er is, worden benut. Evacuatie- en calamiteitenplannen vallen onder de verantwoordelijkheid van de Veiligheidsregio's. Daarnaast is er in 2014 onderzocht in hoeverre er aparte dijknormering noodzakelijk is voor de kerncentrale in Borselle en DOW-chemicals in Terneuzen.

In het Deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden is er, logischerwijs, veel meer aandacht voor ruimtelijke adaptatie en meerlaagse veiligheid; er loopt o.a. een MIRT-onderzoek Meerlaagse Veiligheid voor het Eiland van Dordrecht (Tabel 4.2). Er is in het gebied een groot areaal aan buitendijkse gebieden waarvoor binnen het deltaprogramma een 'Strategische adaptatie-agenda Buitendijks' is opgesteld. Er zijn veel vitale en kwetsbare functies aanwezig, o.a. elektriciteitsvoorziening. De Veiligheidsregio's ontwikkelen daarvoor passende calamiteitenplannen.

HWBP

Veel maatregelen uit de voorkeursstrategie worden ingebed in het HWBP (paragraaf 4.3.2). Het kan interessant zijn om binnen het Portefeuillehouders Overleg water (POHO) van de Vereniging Zeeuwse Gemeenten (VZG) na te gaan in hoeverre zij meekoppelkansen zien voor natuur bij voorgenomen dijkversterkingsprojecten.

4.2.3 Organisatie van deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden na 2015

Figuur 4.5 Organisatiestructuur Gebiedsoverleg Rijnmond-Drechtsteden

Bestuurlijk Platform Rijnmond-Drechtsteden

De deelgebieden en de belangrijkste partijen uit de regio zullen zitting hebben in het platform. Voorheen bestond de stuurgroep (tot eind 2014) uit vertegenwoordigers van het ministerie van IenM, de Provincie Zuid-Holland, Hoogheemraadschap Schieland en Krimpenerwaard namens de waterschappen, gemeente Rotterdam, gemeente Dordrecht namens Drechtsteden (Bijlage 4). Er werd eind 2014 overwogen om ook maatschappelijke partners een rol te geven. Dit platform is naast coördinator, gesprekspartner en aanjager in de uitvoering binnen Rijnmond-Drechtsteden ook de link naar de Deltacommissaris.

Programmacoördinatie en directeurenoverleg

Op ambtelijk niveau wordt gedacht aan een programmacoördinator met lichte ondersteuning (programmamateam) en aan voortzetting van het bestaande directeurenoverleg. Het directeurenoverleg bevat dezelfde partijen als de stuurgroep, aangevuld met het Havenbedrijf. Het adviseert de stuurgroep en dient als ambtelijk vooroverleg.

De schaal van het platform blijft Rijnmond-Drechtsteden (Figuur 4.5). Het advies is de Rijnmond-Drechtsteden niet samen te voegen met andere regio's of op te delen. De uitvoering van de zoetwaterstrategie verloopt via de zoetwaterregio's. De uitvoering van rivierverruimende maatregelen wordt in samenwerking met Deelprogramma Rijn en Maas opgepakt.

Figuur 4.6 Gebiedsbegrenzing Rijnmond-Drechtsteden. De deelgebieden betreffen (1) Stadsregio Rotterdam (inclusief IJsselmonde), (2) Voorne-Putten/Hoeksche Waard, Goeree-Overflakkee en Eiland van Dordrecht, (3) Alblasserwaard/Lek en (4) Krimpenerwaard & Vijfheerenlanden

Wetenschappelijke reflectiegroep

In de periode 2009–2014 was er een wetenschappelijke reflectiegroep actief voor wetenschappelijke en onafhankelijke reflectie op onderzoeksrapporten, verkenningen en het proces ten behoeve van kwaliteitsborging en -verbetering. De reflectiegroep bestond uit vijf deskundigen uit het domein water en vijf uit het domein ruimte. Het is niet duidelijk of deze reflectiegroep nog bestaat.

Maatschappelijke Adviesgroep

De Maatschappelijke Adviesgroep heeft in de periode 2009–2014 de stuurgroep geadviseerd. In de Maatschappelijke adviesgroep waren individuen op persoonlijke titel vertegenwoordigd. De individuen vertegenwoordigden economische sectoren en maatschappelijke thema's zoals bedrijfsleven, land- en tuinbouw, natuur, binnenvaart, drinkwater, zoetwatervoorziening, wonen, logistieke dienstverlening, milieu en landschap (Bijlage 4).

De uitvoeringsagenda van de voorkeursstrategie Rijnmond-Drechtsteden

De voorkeursstrategie van Rijnmond-Drechtsteden valt uiteen in systeemmaatregelen en gebiedsgerichte en lokale maatregelen in de vier deelregio's. Daarnaast is er een kennis- en innovatieagenda Waterveiligheid, waarin verdiepend onderzoek is geagendeerd. De onderzoeken op de kennisagenda en de uitvoeringsprojecten op de uitvoeringsagenda passen binnen de bestaande werkwijze van partijen. Het zijn uitvoeringsprojecten en onderzoeken die partijen vanuit bestaande verantwoordelijkheden uitvoeren.

Systeemmaatregelen – rivierverruiming

Er wordt vanaf 2015 onderzoek gedaan naar rivierverruiming door dijkteruglegging bij de Merwedede en een algemeen onderzoek naar de morfologische effecten van zomerbedverdieping. Op de langere termijn (2028) wordt gedacht aan rivierverruiming bij Sleeuwijk, Avelingen en Werkendam en algemene toepassing van zomerbedverdieping. Na 2050 is rivierverruiming als mogelijke maatregel genoemd bij het Kanaal van Steenenhoek en Dortse Biesbosch in het advies van de stuurgroep (Stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden 2014).

Hoogwaterbeschermingsprogramma

Vanaf 2015 wordt er gestart met verschillende dijkversterkingstrajecten en project-overstijgende verkenningen (POV Centraal Holland), in en rondom de Hollandse IJssel, Alblasserwaard, Vijfheerenland en Krimpenerwaard.

Er zal in 2015 een overlegplatform starten met de naam 'Tafel Borging Natuur'. Bij de Lek wordt gestart met een 'Building with Nature'-pilot waarbij voorlanden versterkt worden. Ook is er een BwN-pilot opgestart bij de zeedijk van Dordrecht. Het MIRT-onderzoek 'Meerlaagse Veiligheid Dordrecht' is in 2015 gestart. Er is een onderzoek gestart met de titel 'Rivier als getijdenpark'. Er worden in 2015 vier integrale adaptatie agenda's opgesteld voor Merwe-Vierhavens, Noordereiland, Havengebied Dordrecht en Botlek (Stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden 2014).

4.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP

4.3.1 Inhoudelijke aanknopingspunten

(1) Haringvliet en Nieuwe Waterweg: Verbindingen tussen rivier en zee

De Nieuwe Waterweg is een van de weinige open verbindingen, met een zoet-zout gradiënt, tussen de rivier en zee in de Nederlandse Delta. De Nieuwe Waterweg is aangelegd om de Haven van Rotterdam te ontsluiten. Het is geen natuurlijk water en de mogelijkheden voor natuurontwikkeling zijn, per definitie, zeer beperkt door het economisch belang van het Havengebied. De Nieuwe Waterweg maakt geen onderdeel uit van de Natuurambitie (Figuur 4.1). Ondanks de sterke maatschappelijke beïnvloeding is de Nieuwe Waterweg toch een mogelijke route voor vismigratie. Voor de trekvissen is het van belang dat er in het Rotterdamse havengebied op regelmatige afstanden plekken aanwezig zijn waar vissen tijdens hun trek beschutting en voedsel kunnen vinden. Dit soort plekken wordt door Rijkswaterstaat ook aangelegd ten bate van de Europese KRW doelen. Voorbeelden hiervan zijn natuurvriendelijke oevers die aangelegd zijn in de buurt van Ridderkerk en Rozenburg. Het Rotterdams Havenbedrijf ontwikkelt zich op dit moment vooral in westelijke richting (Maasvlaktes). De meest oostelijk gelegen, oudere stadshavens verliezen steeds meer hun functie en bieden mogelijkheden voor natuurontwikkeling (Rijkswaterstaat 2008). Het Wereld Natuurfonds en het Havenbedrijf Rotterdam hebben samen een project gestart om natuurvriendelijke oevers in de Nieuwe Waterweg verder te ontwikkelen (Wereld Natuur Fonds & Havenbedrijf Rotterdam 2013).

In het Deltaprogramma zijn de effecten van de beoogde maatregelen in Rijnmond-Drechtsteden en de Zuidwestelijke Delta op de natuurwaarden van de Biesbosch en het Hollands Diep zijdelings meegenomen. In het Deelprogramma Rivieren (Deltaprogramma | Rivieren 2014) en in het uitvoeringsprogramma Ruimte voor de Rivier (Projectbureau Ruimte voor de Rivier 2006; Rijksoverheid 2007) zijn dijkversterking en rivier verruimende maatregelen geïdentificeerd in de Biesbosch en Merwedese. In het kader van Ruimte voor de Rivier zijn ook al maatregelen uitgevoerd. De Biesbosch wordt in de natuurambitie gezien als een voorbeeld voor herstel zoetwatergetijde natuur, samen met de ambitie om het rivierengebied, Haringvliet, voordelta en zee beter met elkaar te verbinden.

Organisatorisch/bestuurlijk: Het gedeeltelijke herstel van estuariene dynamiek in het Haringvliet, tot aan de denkbeeldige lijn tussen Middelharnis en de monding van het Spui, is bestuurlijk vastgelegd in het Kierbesluit. Binnen het Deltaprogramma is gekozen om de effecten van dit Kierbesluit op de zoet-zoutgradiënt nauwgezet te gaan volgen tot en met 2018. Het Wereldnatuurfonds en het Havenbedrijf Rotterdam hebben ervoor gekozen om mee te doen met dit onderzoek. Dit samenwerkingsverband is interessant voor de NAGW om bij aan te sluiten. Het is op dit moment weinig effectief om te pleiten voor meer estuariene dynamiek dan in het Kierbesluit overeengekomen is. De realisatie van het Kierbesluit wordt meegefinancierd uit MIRT. In 2014 hebben de gemeente Goeree-Overflakkee, de provincie Zuid-Holland, Natuurmonumenten en het Wereld Natuurfonds vastgesteld dat er geen reële mogelijkheden zijn om met een 'werk-met-werk-constructie'-uitvoering van compenserende maatregelen te combineren met de door de regio geambieerde gebiedsontwikkeling. Vanwege internationale verhoudingen mag de gebiedsontwikkeling effectivering van het Kierbesluit, dat 'leidend' is, niet vertragen (ministerie van Infrastructuur en Milieu 2015a).

Aanbeveling: Vanuit de Natuurambitie Grote Wateren zou het denken in grotere ecologische systemen gestimuleerd kunnen worden in het Deltaprogramma. Dit kan bijvoorbeeld vorm gegeven worden in gezamenlijke kennisontwikkeling en monitoring op het raakvlak van waterbeheer en natuurontwikkeling op de knooppunten van verschillende watersystemen (Nieuwe Waterweg, Hollands Diep, Haringvliet, Merwedese, voordelta, kust en zee). De aanleg van natuurvriendelijke oevers en het oplossen van vismigratieknelpunten door Rijkswaterstaat, het Havenbedrijf Rotterdam en regionale waterbeheerders dragen nu al bij aan de doelen van de Natuurambitie. Daar liggen meekoppelkansen.

(2) Kust, ecologie en morfologie: Het verbinden van estuaria met voordelta en zee

In het Deltaprogramma zijn er verschillen van inzicht hoe de zand-delende systemen (Noordzee, voordelta, estuaria en Waddengebied) elkaar beïnvloeden en hoe maatregelen, zoals suppleties, deze interacties kunnen beïnvloeden. De meerwaarde van zandsuppleties wordt vooral gezocht in het handhaven van de basiskustlijn, mede ter compensatie van de zeespiegelstijging. Daarom is ervoor gekozen om eerst meer kennis op te doen over de werking van morfologische dynamiek door middel van monitoring, pilots en onderzoek (Kustgenese II).

Kustgenese II heeft als zwaartepunt de morfologie en sedimenthuishouding van de zandige kust in relatie tot waterveiligheid, maar er is ook aandacht voor effecten voor natuurwaarden en economisch medegebruik zoals scheepvaart. Impliciet wordt in de Natuurambitie verondersteld dat de sedimentbalans en uitwisseling te sturen is met suppleties. Uit de eerste resultaten van pilots en evaluatie van verschillende typen zandsuppletieprogramma's zijn conclusies getrokken die deze stelling onderbouwen (Stronkhorst *et al.*, 2012; Stronkhorst & Lagendijk 2012; Vellinga *et al.*, 2012), maar er zijn ook observaties gedaan die reden geven om deze aanname te nuanceren (Scheldemonitor 2013). De uitwisseling van sediment wordt daarbij ook beïnvloed door grootschalige natuurlijke processen die op de lange termijn het effect van suppletieprogramma's mede beïnvloeden. Op dit punt is nog meer systeemkennis noodzakelijk, ook vanuit ecologisch en economisch perspectief. Het is bijvoorbeeld nog niet duidelijk hoeveel verstoring op korte en lange termijn grootschalige suppleties kunnen veroorzaken voor ecosystemen en het behalen van natuurdoelen. Inzichten in wat de optimale locatie, de hoeveelheid (miljoenen m³) en samenstelling is van het suppletiemateriaal voor flora en fauna kan van meerwaarde zijn voor verschillende typen zandsuppletieprogramma's van Rijkswaterstaat gericht op waterveiligheid, economisch gebruik en natuur in en aan de kust.

Dit type onderwerpen wordt ook opgepakt binnen Kustgenese II waarbij gezocht wordt naar cofinancieringsmogelijkheden. Kustgenese II kan daarom een interessant aanknopingspunt zijn voor de NAGW met het Deltaprogramma. In Kustgenese II staan de bagger- en stortregimes in de Westerschelde, de introductie van gedempt getij, en dynamisch duinbeheer niet op de onderzoekagenda.

Bestuurlijk/organisatorisch: Rijkswaterstaat en het ministerie van Infrastructuur en Milieu proberen op dit moment ook andere partners te betrekken bij het programma Kustgenese II via het Nationaal Kennisprogramma Water en Klimaat (NKWK). Veel partijen met relevante kennis zijn gemobiliseerd binnen NKWK. Deelname aan Kustgenese II biedt de mogelijkheid om natuurwaarden in de Estuaria, Wadden, Voordelta en Kust beter en volwaardig mee te nemen bij de invulling van toekomstige zandsuppletieprogramma's. Samenwerking de partners binnen Kustgenese II kan ook de opmaat zijn voor samenwerking op meerdere terreinen rond de kust (inclusief economisch medegebruik): meer integraal (minder sectoraal) onderzoek als antwoord op meer integrale beleidsvraagstukken.

(3) Innovatieve dijkconcepten in de Ooster- en Westerschelde

Het Deltaprogramma Zuidwestelijke Delta houdt in haar voorkeursstrategie de optie van de inzet van 'innovatieve dijkconcepten' en vooroeverssuppleties open voor de Oosterschelde en Westerschelde. De Natuurambitie heeft een voorkeur voor deze maatregelen. Binnen beide programma's staan plaatssuppleties op het programma om de zandhonger te mitigeren (o.a. Roggenplaat). Hier liggen aanknopingspunten en zou het ministerie van Economische Zaken het laatste duwtje kunnen geven met iconprojecten, die de meerwaarde voor natuur en waterveiligheid van deze maatregelen illustreren.

In de Westerschelde is het onze aanbeveling om de toepassing van innovatieve dijkconcepten, naast de bagger- en stortstrategie, te agenderen in de Agenda van de Toekomst van de Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie.

(4) *Veerse Meer*

In het Veerse Meer is er in de afgelopen tijd veel kennis opgebouwd over effecten van verzilting, verzoeting en het herstellen van verbinding tussen zee en Oosterschelde. In het Deltaprogramma zijn er voor het Veerse Meer geen maatregelen voorgesteld. Het Veerse Meer is wel onderdeel van de NAGW. De ervaringen in het Veerse Meer zijn nuttig voor andere bekkens waar het (gedeeltelijk) herstel van de verbindingen overwogen worden.

(5) *Grevelingen en Volkerak-Zoommeer*

De Natuurambitie en het Deltaprogramma hebben, qua estuariene dynamiek, vergelijkbare doelen en ambities voor het Volkerak-Zoommeer en de Grevelingen. Dit blijkt onder andere uit de bestuursovereenkomst in het kader van de Rijksstructuurvisie die door beide ministeries ondertekend is. Het is een overweging waard om ook in financiële zin aan de uitwerking van de Rijksstructuurvisie bij te dragen.

4.3.2 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)

In Tabel 4.2 en 4.3 staan de aanknopingspunten weergegeven tussen de Natuurambitie Grote Wateren en de deelprogramma's Zuidwestelijke Delta & Rijnmond-Drechtsteden voor vastgestelde MIRT- en HWBP-projecten in de periode 2015–2020.

Tabel 4.2

MIRT-projecten en hun status in de Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden

MIRT-projecten in Zuidwestelijke Delta (water- & vaarwegen)	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Rijksstructuurvisie Grevelingen-Volkerak-Zoommeer	<i>Verkenning</i>	Ja, EZ heeft bestuursovereenkomst getekend en is dus volwaardig participant.
Zandhonger Oosterschelde	<i>Verkenning</i>	Ja, EZ is deelnemer in een v.d. deelprojecten (zandsuppletie Roggenplaat). EZ: Vergunningverlening NB wet, passende beoordeling N2000.
Capaciteit Volkerak-Sluizen (aanleg 4 ^e kolk)	<i>Planuitwerking</i>	Nee, vergunningverlening NB-wet? Inhoudelijk discussie voeren via RGV
Grote Zeesluis kanaal Gent-Terneuzen	<i>Planuitwerking</i>	Nee. EZ betrokken bij beoordeling effecten planuitwerkingen in de aanbestedingsfase of via VNSC?
Besluit beheer Haringvlietsluizen (Kier)	<i>Realisatie</i>	Op dit moment niet, maar wel goed om aansluiting te vinden voor na 2018.
Capaciteit uitbreiding ligplaatsen Schelde-Rijnverbinding	<i>Realisatie</i>	Nee. Dit gaat om een paar ligplaatsen in Hansweert, heel klein project.
Herstel steenbekledingen Wester- en Oosterschelde	<i>Realisatie</i>	Nee. Loopt tot 2022, deels gefinancierd uit Deltafonds.
Natuurcompensatie project Perk Polder (compensatie voor de verdieping van de vaargeul in de Westerschelde)	<i>Realisatie</i>	Nee. Het project draagt wel bij aan de NAGW. Het Natuurcompensatieproject Perkpolder is vastgelegd in verdragen met het Vlaams Gewest en in convenanten tussen rijk en regio.

MIRT-projecten in regio Rijnmond-Drechtsteden (water- en vaarwegen)	Status	Bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Meerlaagse Veiligheid Dordrecht	Onderzoek	Nee
Mainport Ontwikkeling Rotterdam	Realisatie	EZ was participant. In het project is landaanwinning incl. verplichte natuurcompensatie en 2.750 ha natuur- en recreatiegebied gerealiseerd.
Capaciteitsuitbreiding ligplaatsen Merwedese (scheepvaart)	Planuitwerking	Effectstudies worden nu uitgevoerd. EZ betrokken bij vergunningverlening/passende beoordeling (Natuurwetgeving).
Capaciteitsuitbreiding ligplaatsen Beneden-Lek (Scheepvaart)	Planuitwerking	Nee
Stadshavens Rotterdam, fase 1	Realisatie	Nee, niet voor NAGW; er zijn wel diverse aanknopingspunten voor Deltaprogramma (Klimaatbestendige en CO ₂ -arme stad).

Tabel 4.3

HWBP-projecten, genoemd in voorkeursstrategie Deltaprogramma, en hun status in de Zuidwestelijke Delta en Rijnmond-Drechtsteden

HWBP-projecten in Zuidwestelijke Delta	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Dijkkring 30-2 (Zuid Beveland-West) <i>Dit dijkracé tussen Hansweert en Borssele is voor elf deeltrajecten over een totale lengte van 2.200 meter afgekeurd op binnenwaartse stabiliteit. Daarnaast is de dijk op één deeltraject ook afgekeurd op voorland.</i>	Verkenning (voorfinanciering, in voorbereiding)	Deze dijkkring is door het Deltaprogramma ZWD aangemeld voor HWBP en is ook opgenomen in het projectenboek.
Dijkkring 31-1 (Zuid Beveland-Oost, Emanuelpolder, langs Westerschelde) <i>Het volledige dijkracé bij de Emanuelpolder is over een lengte van 2.600 meter afgekeurd (grasbekleding).</i>	n-HWBP (Planuitwerking) (voorfinanciering, in voorbereiding)	Nee. De dijkkring is door het Deltaprogramma aangemeld voor n-HWBP 2015-2020 en is opgenomen. Voor dit dijkvak ligt een schor. De oplossingsvariant waarbij de schor zou worden meegenomen, is echter afgefallen.
Dijkkring 31-2 (Zuid-Beveland-Oost, langs Oosterschelde)	HWBP-2	De dijkkring is door het Deltaprogramma ZWD aangemeld voor HWBP2. Het dijktraject wordt echter niet vermeld in het projectenboek van HWBP.
Dijkkring 26-2 (Burghsluis/Schelphoek en Borrendamme/Flaauwershaven) <i>Het dijkracé tussen Burghsluis en Schelphoek (de Koudekerksche inlaag) is voor vijf deeltrajecten, met een totale lengte van 1200 meter, afgekeurd op piping, binnenwaartse stabiliteit en bekleding.</i>	HWBP-2 (Verkenning)	De dijkkring is door het Deltaprogramma ZWD aangemeld voor HWBP2 (nog uitzoeken of daadwerkelijk opgenomen). Het dijkvak ligt tegenover de Roggeplaat. Bij dit project is Natuurmonumenten betrokken als pachter van de achterliggende inlaag. Deze inlaag is een Natura 2000-gebied. Buitendijks zijn er weinig mogelijkheden voor natuurontwikkeling vanwege diepe geul.
Dijkkring 26-3 (Inlaag Zuidhoek/Bruinisse) <i>Eén traject bij Zierikzee, inlaag Zuidhoek, voldoet niet aan de eisen voor piping. Twee trajecten bij Bruinisse voldoen niet aan de eisen voor binnenwaartse macrostabiliteit. Over een grotere lengte zijn tekorten aan de harde bekleding.</i>	n-HWBP (Verkenning)	De dijkkring is door het Deltaprogramma ZWD aangemeld voor n-HWBP 2015-2020 (nog uitzoeken of daadwerkelijk opgenomen). Het gaat om kleine technische ingrepen. Het zou alleen interessant zijn als er dichtbij een schorregebied is.

HWBP-projecten in Rijnmond-Drechtsteden

Dijkring 17-1 (IJsselmonde, Rotterdam-Zuid)	<i>Nog geen status. Aangemeld door DP RMD bij HWBP.</i>	<p>Dit is een dijk in urbaan gebied (Rotterdam-Zuid). Door het Deltaprogramma worden voor deze dijkkring ook kansen gezien voor voorlanden.</p> <p>De NAGW laat de nieuwe waterweg buiten beschouwing. Synergie tussen natuur, waterveiligheid en de stad kan wel interessant zijn.</p>
Dijkring 14-3 (Zuid-Holland-Zuid)	<i>Project overstijgende verkenning Centraal Holland</i>	<p>Dit is een dijkkring in het economische centrum van Nederland (Rotterdamse Haven). De nieuwe normeringsystematiek leidt hier tot een waterveiligheidsopgave.</p> <p>Er zijn weinig meekoppelkansen voor NAGW doelen gegeven de economische belangen in dit gebied.</p>
Dijkring 15-1 (Lopiker- en Krimpenerwaard) Dijkring 16-1 (Albasserwaard-Vijfheerenlanden)	<i>Project overstijgende verkenning Centraal Holland</i>	<p>De Alblasserwaard en de Krimpenerwaard zijn veengebieden; door ontwatering hebben deze gebieden last van bodemdaling. De (klei)dijken die kort na de ontginning werden aangelegd, zakken door hun gewicht in het veen. De dijkringen Lopiker- en Krimpenerwaard en Alblasserwaard en Vijfheerenlanden hebben de grootste opgave voor waterveiligheid binnen Rijnmond-Drechtsteden. Het zijn laag gelegen gebieden waar het water in korte tijd diep kan komen te staan.</p> <p>Ja, Het Deltaprogramma RMD zet voor dijkkring 15-1 en 16-1 in op Ruimtelijke Kwaliteit. Daarmee is er wellicht ook een haakje voor natuurbeheer/ontwikkeling. In het gebied liggen Natura 2000 gebieden en het gebied maakt onderdeel uit van het Nationaal Natuurnetwerk (voorheen EHS).</p>
Dijkring 18-1 (Pernis)	<i>Nog geen status. Aangemeld door DP RMD bij HWBP.</i>	<p>Dit is een dijkkring in het economisch centrum van Nederland (Rotterdamse Haven). De nieuwe normeringsystematiek leidt hier tot een waterveiligheidsopgave.</p> <p>Er zijn weinig meekoppelkansen voor NAGW doelen gegeven de economische belangen in dit gebied.</p>
Dijkring 20-3 (Voorne-Putten-Oost, Monding Bernisse)	<i>Nog geen status. Aangemeld door DP RMD bij HWBP.</i>	<p>Diverse dijkvakken langs Oude Maas, Spui, Haringvliet en Grevelingen met een totale lengte van 6.650 meter afgekeurd op zettingsvloeiing, waaronder ook dijkvak 20-3. Dit faalmechanisme wordt veroorzaakt door voortgaande erosie, waardoor diepe gaten met steile taluds in de rivierbodem kunnen ontstaan. Op plaatsen met weinig voorland en voortgaande erosie langs de oevers kan hierdoor de stabiliteit van de waterkering in gevaar komen. Bij monding Bernisse (20-4) ook risico's achterwaartse verzilting.</p> <p>Inhoudelijk is hier een 'haakje', omdat voorlanden in en rondom de Bernisse ook een belangrijke natuurfunctie kunnen vervullen.</p>
Dijkring 22-1 (Eiland van Dordrecht)	<i>Geen status.</i>	Dit wordt nader onderzocht in een MIRT-onderzoek (Tabel 4.2).

Er zijn ook dijktrajecten in de 3^e toetsingsronde afgekeurd die pas na 2020 zullen worden aangepakt en dus nog niet worden vermeld in het HWBP-projectenboek. Doordat deze opgaven nog nader onderzocht moeten worden, is nog veel niet vastgesteld en kan het ministerie van Economische Zaken haar inzichten uit de Natuurambitie makkelijker bespreekbaar maken.

In de Zuidwestelijke Delta gaat het om dijkringen bij het Kanaal Zuid-Beveland & Zuid Beveland-West, Geertruidenberg/Amer (deels aangemeld voor voorfinanciering), Zierikzee, Havenkanaal Zierikzee oostzijde, Ouwerkerk, Schouwen, Sophiastrand/Schorerpolder, Tholen-1 en 2, Vlissingen (Koopmanshaven), Noorderstrand, Kop van Ossensisse, Damwand Buitenpand Wilhelminakanaal, Sint Annaland, Ritthem/Baarland, Sloehaven, Perkpolder, Zwin, Strijensas, Waterdunen en Dijkkringen West-Brabant (dijkring 34?, Tonnekreek, Moerdijk + schutsluis).

In Rijnmond-Drechtsteden zijn langetermijnopgaven (>2020) in het HWBP-programma niet zo concreet benoemd in de beschikbare documentatie.

5 IJsselmeergebied

5.1 Inhoudelijke verschillen en overeenkomsten

In mei 2014 heeft de stuurgroep IJsselmeergebied haar voorkeursstrategie (Deltaprogramma | IJsselmeergebied 2014) vastgesteld. Een samenvatting is gegeven in Kader 5.1 en de onderliggende principiële uitspraken zijn weergegeven in Kader 5.2.

Opgave

Het IJsselmeergebied is een belangrijke strategische zoetwatervoorraad voor de Nederlandse waterhuishouding en kent verschillende economische functies (landbouw, recreatie, visserij, scheepvaart). Tegelijkertijd herbergt het gebied bijzondere waarden voor natuur en cultuurhistorie. De Afsluitdijk heeft in het hele gebied meer veiligheid gebracht en landaanwinning mogelijk gemaakt. Inzet van de voorkeursstrategie voor het IJsselmeergebied is om de waterveiligheid en de zoetwatervoorziening ook op de lange termijn op orde te houden en de flexibiliteit te vergroten. De zeespiegel blijft stijgen. Daardoor wordt het moeilijker om IJsselmeerwater naar de Waddenzee te spuien. Tegelijkertijd kan er door klimaatverandering in extreme omstandigheden meer rivierwater naar het IJsselmeer stromen. Langere perioden van droogte kunnen de aanvoer juist doen afnemen. Het peilbeheer moet hierop kunnen inspelen. Een deel van de waterkeringen moet meer veiligheid bieden. Daarnaast kunnen klimaatverandering en economische ontwikkelingen tot een grotere vraag naar zoetwater leiden.

Voorkeursstrategie waterveiligheid

Uitgangspunt van de deltabeslissing IJsselmeergebied is dat het gemiddelde winterpeil (NAP -25 cm) van het IJsselmeer en Markermeer in ieder geval tot 2050 gelijk blijft. Het project Afsluitdijk voorziet in een vergroting van de afvoercapaciteit naar de Waddenzee. De voorkeursstrategie is daarom gebaseerd op een combinatie van spuien en pompen. Vanaf 2021 zijn pompen in de spuisluisen bij Den Oever operationeel. De pompcapaciteit is daarna zo nodig stapsgewijs te vergroten. Na 2050 kan het winterpeil, indien nodig, in het IJsselmeer beperkt meestijgen, maar hooguit 10-30 cm en alleen als dit kosteneffectief en noodzakelijk is. Een aantal gebieden in het IJsselmeergebied moet een hoger beschermingsniveau krijgen. Bijna overal is dat met sterke waterkeringen te bereiken. Op twee plaatsen is het nieuwe beschermingsniveau te bereiken met een 'slimme combinatie' van waterkeringen, waterrobuuste inrichting en extra inzet op rampenbeheersing: op Marken en in de IJssel-Vechtdelta. Dat wordt nog onderzocht.

Voorkeursstrategie zoetwater

De zoetwatervoorraad in het IJsselmeergebied blijft op orde met een samenhangende set maatregelen in het hoofdwatersysteem (de grote meren), de regionale watersystemen (de kleinere waterlopen, boezemwateren en kanalen) en bij de gebruikers. De beschikbaarheid van zoetwater wordt vergroot door het invoeren van flexibel peilbeheer in het IJsselmeer, het Markermeer en de Zuidelijke Randmeren. Hiermee is op korte termijn een 'waterschijf' van 20 cm structureel beschikbaar als watervoorraad. De beheerders van regionale watersystemen gaan het gebruik van zoetwater uit het IJsselmeergebied beperken, bijvoorbeeld door efficiënter door te spoelen en regelbare stuwen te gebruiken. Ook landbouwers en industriële ondernemingen worden gestimuleerd water te besparen, bijvoorbeeld met ondergrondse zoetwateropslag en hergebruik van proces- of koelwater.

Pact van het IJsselmeergebied

Voor monitoring van de voortgang, de programmering en een goede informatie-uitwisseling hebben de betrokken regiopartijen zich verenigd in het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied. De ambities van het platform reiken echter verder dat het Deltaprogramma. Het gaat ook om het benutten van meekoppelkansen, om synergie en om versterking van de ruimtelijke kwaliteit in combinatie met nieuwe (economische) ontwikkelingen. Overheden en maatschappelijke organisaties in het IJsselmeergebied hebben deze ambities op 6 maart 2015 vastgelegd in een bestuursovereenkomst 'Het Pact van het IJsselmeergebied'.

Kader 5.1 Samenvatting van de Voorkeursstrategie voor het IJsselmeergebied uit het Deltaprogramma (Deltacommissaris 2014)

- Tot 2050 zullen de stijgende zeespiegel en toenemende piekafvoeren van de IJssel niet doorwerken op het peil van het IJsselmeer en na 2050 hooguit beperkt, echter alleen als dit kosteneffectief blijkt.
- Rijk, regio en gebruikers realiseren gezamenlijk de generieke zoetwaterdoelen. Er komt een stapsgewijze samenhangende aanpak van de zoetwatervoorziening, bestaande uit maatregelen in het hoofdwatersysteem, de regionale watersystemen en bij gebruikers. De meren van het IJsselmeergebied vervullen structureel hun rol in de zoetwatervoorziening, zonder onacceptabele gevolgen voor andere functies en de waarden van het gebied.
- Het op peil houden van de waterveiligheid van het IJsselmeergebied wordt gebaseerd op de overstromingsrisicobenadering en bijbehorende normen, waarbij waar mogelijk gebruik wordt gemaakt van slimme combinaties van preventie, ruimtelijke maatregelen en/of rampenbeheersing.

Kader 5.2 *Principiële uitspraken van de Stuurgroep IJsselmeergebied (Deltaprogramma | IJsselmeergebied 2014)*

In Tabel 5.1 is een schetsmatig vergelijk gemaakt tussen principiële uitspraken uit de Voorkeursstrategie (Deltaprogramma) en de Natuurambitie voor het IJsselmeergebied op basis van het Synthesedocument uit het Deltaprogramma (Deltaprogramma | IJsselmeergebied 2014) en de tekst van de Natuurambitie (ministerie van Economische Zaken 2014). In Figuur 5.1 en 5.2 zijn de overeenkomsten en verschillen gevisualiseerd voor de verschillende deelsystemen in het gebied (IJsselmeer, Markermeer, Veluwe Randmeren en de regionale watersystemen die gebruikmaken van het IJsselmeer als zoetwaterbron of hier op afwateren.

Tabel 5.1

Een ruwe vergelijking van de visie en strategie over de Zuidwestelijke Delta in de Natuurambitie en Deltaprogramma

	Natuurambitie	Deltaprogramma IJsselmeergebied
Natuurlijke processen	<ul style="list-style-type: none"> • Natuurlijker peil: nog vóór het broedseizoen wordt het waterpeil korte tijd extra opgezet. In de zomer beweegt het peil binnen veiligheidsgrenzen mee met regenval en variaties in de wateraanvoer door de IJssel. • Zoet-zoutverbinding met Waddenzee • Ruimte voor zachte oevers, luwten, vooroevers en moerassen. 	Grotere bandbreedte (ná 2050) voor zomerpeil (10-30 cm) bovenop de huidige bufferfunctie van 40-50 cm (NWP) t.b.v. het ecologisch functioneren van de meren zelf en de afwaterende beheersgebieden binnen de randvoorwaarden van de waterakkoorden.
Gebruiksfuncties	<ul style="list-style-type: none"> • Ruimte voor watersport en recreatie 	Efficiënt watergebruik, zodat de bufferfunctie van het IJsselmeer beperkt kan blijven.
Midden in samenleving		Flexibele inrichting van de vooroevers, binnen lopende/geplande dijkversterkingsprojecten, zodat deze ook een mogelijke peilwijziging van 10-30cm aankunnen.
Autonome processen	<ul style="list-style-type: none"> • Visstand • Exoten • Waterkwaliteit 	Winterpeil tot 2050 handhaven (met pompen en spuien), na 2050 ruimte bieden om 10-30 cm mee te stijgen met zeespiegel.

Natuurlijke processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

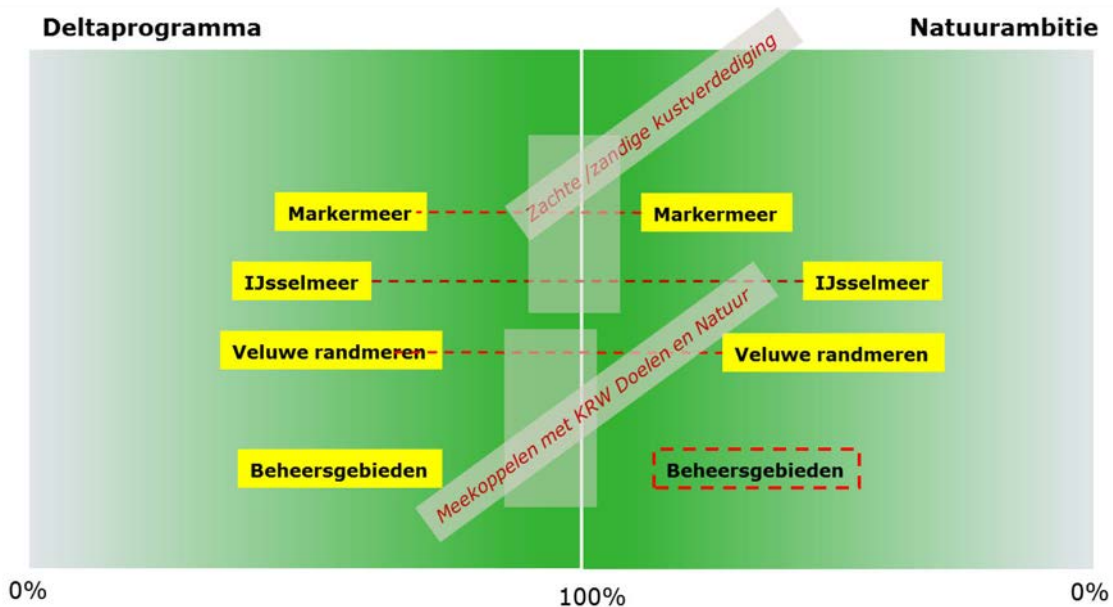
De Natuurambitie zoekt iets meer aansluiting bij natuurlijke processen vergeleken met het Deltaprogramma door explicieter te kiezen voor flexibel peilbeheer in het IJssel- en Markermeer en in te zetten op zachte/zandige kustverdedigingsconcepten langs de dijken van het IJsselmeer en Markermeer (Tabel 5.1). De verschillen zijn niet groot en zitten in de nuances en accenten (Figuur 5.1).

In het huidige peilbesluit uit 1992 hebben het Markermeer en het IJsselmeer beide een tegennatuurlijk peil met hoge waterstanden in de zomer (bufferfunctie ten behoeve van de landbouw) en lagere waterstanden in de herfst en winter (de minister van Verkeer en Waterstaat 1992). Ook in de Natuurambitie blijft deze 'tegenwoordigheid' bestaan. Deltaprogramma en Natuurambitie kiezen voor bandbreedtes voor het streefpeil in de zomer in plaats van een vast zomerpeil van -0,20m NAP. In het Deltaprogramma zijn de maximaal toelaatbare bandbreedtes gekwantificeerd (0,10 en 0,30m). De Natuurambitie kwantificeert deze bandbreedtes niet, maar stelt dat deze binnen de veiligheidsmarges dienen te blijven. De Natuurambitie houdt tevens een pleidooi om nog voor het broedseizoen, dus in de periode dat het huidige winterpeil geldt (-0,40m NAP), het waterpeil korte tijd extra op te zetten.

In beide programma's is aandacht voor het verbeteren van vismigratiemogelijkheden tussen rivier (IJsselmonding), de meren en de Waddenzee. De vismigratiemogelijkheden tussen de meren en de regionale watersystemen komen in beide programma's niet expliciet aan bod. Dit wordt vermoedelijk verklaard omdat dit type maatregelen voorzien zijn binnen de Kaderrichtlijn Water, waarvoor de waterschappen aan de lat staan.

Met betrekking tot de toepassing van vooroeversuppleties, de creatie van moeras en het maken van luwten lijkt de natuurambitie ambitieuzer voor het Markermeer dan het Deltaprogramma. De toepassing van vooroeversuppleties wordt door beide als kansrijk benoemd voor de Friese IJsselmeerkust (IJsselmeer). Zowel de Natuurambitie als de voorkeursstrategie van het Deltaprogramma biedt dus aanknopingspunten voor de toepassing van 'Zachte/zandige kustverdedigingsconcepten', zoals 'building with Nature' (Figuur 5.1).

De regionale watersystemen rondom het IJsselmeer zijn buiten beschouwing gelaten in de NAGW, terwijl het Deltaprogramma deze als integraal onderdeel beschouwd van het IJsselmeergebied. Het Deltaprogramma ziet de zoetwatervoorziening rondom het IJsselmeergebied als een zaak van rijk en regio, dit is een principiële bestuurlijke uitspraak (Kader 5.1). Het natuurbeleid is juist gedecentraliseerd en het rijk ziet daar juist een taak liggen bij de regionale overheden.

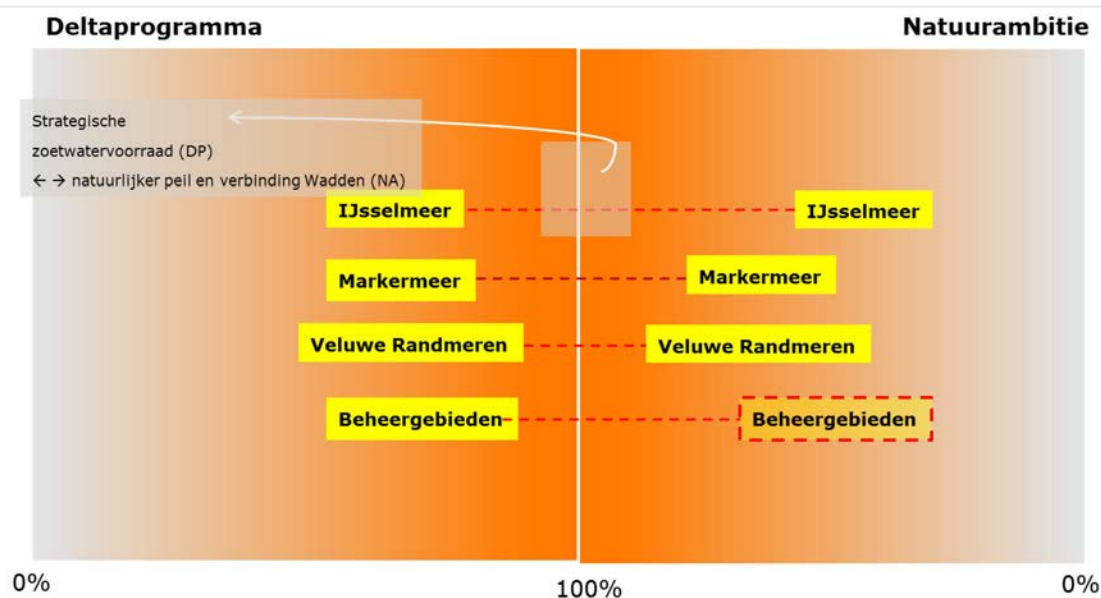

Figuur 5.1 Aansluiting bij natuurlijke processen in het Deltaprogramma en in de Natuurambitie (expertoordeel) voor de verschillende deelsystemen in het IJsselmeergebied

Gebruiksfuncties – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

In het Deltaprogramma is het IJsselmeer benoemd als een strategische zoetwatervoorraad (voor de landbouw). In de Natuurambitie wordt dit niet zo expliciet gesteld en zijn bovendien de regionale

beheergebieden (waarin de landbouw plaatsvindt) buiten beschouwing gelaten. Beide beleidstrajecten zoeken naar meekoppelkansen tussen natuurdoelen, waterkwaliteitsverbetering en ontwikkelingsmogelijkheden van recreatie. Project Markerwadden is daar een illustratief voorbeeld van dat door beide beleidsprogramma's ondersteund wordt. De visserijsector wordt expliciet meegenomen als gebruiksfunctie binnen het Deltaprogramma, maar komt niet echt aan bod in de Natuurambitie. In de Natuurambitie wordt de achteruitgang in visstand alleen als ecologische opgave benoemd. De economische voor- en nadelen van maatregelen om de visstand op peil te brengen, worden niet besproken in de Natuurambitie.

Figuur 5.2 Mate van synergie met economische gebruiksfuncties in het Deltaprogramma en in de Natuurambitie (expertoordeel) voor de verschillende deelsystemen in het IJsselmeergebied

Middenin samenleving – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

In de voorkeursstrategie van het IJsselmeergebied is het waterbeheer gericht op het duurzaam maximaliseren/garanderen van de waterveiligheid en het economisch gebruik van zoetwater in de samenleving. De langetermijnopgaven zijn 'geframed' als een sociaaleconomische opgave die duurzaam, dus door rekening te houden met natuur, gerealiseerd moet worden. In de Natuurambitie is de redenering omgekeerd: er wordt rekening gehouden met de ontwikkeling van economische sectoren die mede afhankelijk zijn van het zoete water. Daarom wordt het huidige tegennatuurlijke peilbeheer niet ter discussie gesteld, maar wordt een pleidooi gehouden om de tegennatuurlijkheid te verkleinen. In de Natuurambitie wordt onderkend dat 'zandige versterking' van de dijkvakken, met potentiële meerwaarde voor natuur, extra investeringen en onderzoek vragen. In het Deltaprogramma bepaalt de kostenafweging sterker de oplossingsruimte.

Autonome processen – verschillen en overeenkomsten DP en NAGW

In haar analyse heeft het Deltaprogramma in de voorkeursstrategie rekening gehouden met de zeespiegelstijging, de veranderende patronen in neerslag en verdamping als gevolg van klimaatverandering. Met het Delta-Instrumentarium is hieraan gerekend, waarbij gebruik is gemaakt van de KNMI klimaatscenario's, maar ook van scenario's voor de toekomstige zoetwatervraag. Er is minder rekening gehouden met autonome ecologische processen die zich kunnen afspelen in het ecosysteem van deze meren, zoals veranderende relaties in de voedselketen, predator-prooi-relaties etc. De Natuurambitie onderschrijft, op hoofdlijnen, de maatregelen die in het Deltaprogramma geformuleerd zijn om te kunnen inspelen op klimaatverandering. In aanvulling formuleert de Natuurambitie wat voor ontwikkelkansen deze maatregelen voor natuurontwikkeling bieden. Autonome ecologische processen komen ook in de Natuurambitie niet aan bod.

5.2 Organisatiestructuur DP IJsselmeergebied

5.2.1 Geschiedenis

Het Deltaprogramma | IJsselmeergebied (DPIJ) is tegelijkertijd opgericht met de start van het nationale Deltaprogramma in 2009. Het kan gezien worden als een organisatiestructuur waarin beleidsmakers en experts de bestuurders van Rijkswaterstaat, provincie, gemeenten en waterschappen hebben ondersteund om besluiten te nemen over het langetermijnwaterbeheer van het Markermeer, het IJsselmeer en de Veluwe Randmeren. Hierbij zijn maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven regelmatig geconsulteerd.

In het advies van de Commissie Veerman (Deltacommissie 2008), dat voorafging aan het Deltaprogramma, werd voorgesteld om het peil van het Markermeer te handhaven en het peil van het IJsselmeer met maximaal 1,5 m te verhogen, waarmee het mogelijk is om tot na 2100 onder vrij verval te spuien op de Waddenzee. De gedeelde visie dat een verhoging van het IJsselmeerpeil met 1,5 m te veel was, was voor veel partijen in 2010 een belangrijke bindende factor om mee te doen aan dit onderdeel van het Deltaprogramma (Lulofs *et al.*, 2014).

Het bestuurlijk platform (rijk, provincies, Waterschappen, gemeenten) was binnen het IJsselmeergebied opgeknipt in een Bestuurlijke Kerngroep IJsselmeergebied (BKIJ) waarin Rijkswaterstaat, IenM, Waterschap Zuiderzeeland en de Provincie Overijssel in de laatste fase van het Deltaprogramma een trekkende rol hadden. Ook de voorzitter van het Regionaal Overleg IJsselmeer (ROIJ) participeerde in het BKIJ. In het BKIJ-XL participeerden naast de bestuurlijke kerngroep ook de gedeputeerden en dijkgraven van de overige provincies en waterschappen in het IJsselmeergebied. Bestuurders van Maatschappelijke organisaties en de private sector waren georganiseerd in het ROIJ. De vertegenwoordigers in deze overlegfora zijn terug te vinden in Bijlage 5. Bovengenoemde gremia zijn in de periode 2009–2014 ondersteund door een programmabureau. De directeur van het programmabureau was van Rijkswaterstaat, de medewerkers waren een mix van medewerkers die tevens werkzaam waren bij regionale overheden en WVL.

Over een alternatief peilbeheer in het IJsselmeer, het Markermeer en de Randmeren was bestuurlijk al, min of meer, consensus in 2013 (Lulofs *et al.*, 2014). Er werd toen geconcludeerd dat wijzigingen in de peilbesluiten gerealiseerd kunnen worden binnen de Waterakkoorden uit 2010 die RWS Midden-Nederland gesloten heeft met de waterschappen² die het IJsselmeer, Markermeer en Veluwe Randmeren omringen. Binnen het Deltaprogramma | IJsselmeergebied was er een trekkersrol bij de provincies neergelegd voor de aan waterveiligheid en zoetwater gelijkwaardige pijlers ecologie en ruimtelijke kwaliteit. In de beleidsvoorbereiding heeft dit een plaats gekregen, maar de (gewijzigde) waterakkoorden worden uiteindelijk alleen getekend door de betrokken waterbeheerders en niet door bestuurders van provincies, gemeenten, NGO's of de private sector.

Beleidsvorming en besluitvormingsprocessen rondom de afsluitdijk en het peilbeheer liepen al voordat het Deltaprogramma startte. In 2006 werd bijvoorbeeld voor een deel van de Afsluitdijk geconcludeerd dat aanpassingen noodzakelijk waren binnen de 2^e toetsingsronde van het Hoogwaterbeschermingsprogramma (HWBP). Alternatieven voor het huidige peilbeheer in het IJsselmeer en Markermeer werden ook al voor 2009 in overweging genomen om waterkwaliteitsproblemen aan te pakken in het Markermeer (troebelheid, slib) en verbetering van de ecologische condities in het IJsselmeer en de Veluwe Randmeren. Voor het IJsselmeer, Markermeer (+ IJmeer), de Randmeren en de IJssel-Vecht Delta was ook afzonderlijk bestuurlijk overleg georganiseerd tussen rijk en regio. De belangrijkste, die nog steeds in functie zijn, worden besproken in deze paragraaf.

² Dit zijn de waterschappen Hollands Noorderkwartier, Amstel/Gooi & Vecht, Groot Salland, Fryslan, Veluwe, Vallei & Eem en Zuiderzeeland.

Rijk-Regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer (RRAAM)

De RRAAM-bestuursovereenkomst is getekend door IenM, mede namens EZ en de minister voor Wonen en Rijksdienst in 2013. Daarnaast is deze getekend door de provincie Noord Holland, Provincie Flevoland, gemeente Almere, gemeente Amsterdam en de Stadsregio Amsterdam (Rijksoverheid 2012; RRAAM 2013). De samenwerkingsstructuur onder RRAAM is verdeeld over twee onderdelen, te weten: (1) de stedelijke ontwikkeling van Almere (2) de Stuurgroep Markermeer-IJmeer. De stuurgroep is ingesteld om tot de gewenste ecologische versterking van het Markermeer-IJmeer te komen. Het Opdrachtgeversoverleg Ecologie IJsselmeer (OEIJ) is daarmee in 2013 komen te vervallen. In de stuurgroep hebben in ieder geval de provincies Noord-Holland en Flevoland, vertegenwoordigers van de minister van IenM (incl. RWS) en de staatssecretaris van EZ namens het rijk zitting. De Stuurgroep Markermeer-IJmeer is verantwoordelijk voor de afstemming van de ontwikkelingen in het Markermeer-IJmeer, de ecologische boekhouding in samenhang met de natuurmonitoring en het opdrachtgeverschap van verschillende projecten zoals de Hoornse Hop. De Stuurgroep Markermeer-IJmeer wordt voorgezeten door het ministerie van EZ en ambtelijk ondersteund door Rijkswaterstaat.

De provincie Flevoland is voor de Natuurbeschermingswet bevoegd gezag voor de vergunningverlening. De provincie Flevoland is daarmee ook (financieel) verantwoordelijk voor de registratie van ruimtelijke ingrepen in het Markermeer-IJmeer. Waar nodig, moet de provincie Flevoland ook de effecten van ruimtelijke ingrepen op Natura 2000 en Kaderrichtlijn Water monitoren. De minister van IenM treedt op als regievoerend minister namens het rijk. Namens de betrokken regionale partijen treedt de wethouder van Almere op als regievoerend bestuurder.

De stuurgroep is opgericht voor onbepaalde tijd en heeft als taak om projecten te initiëren en lopende projecten af te stemmen om TBES Markermeer te realiseren. TBES staat voor Toekomstbestendig Ecologisch Systeem Markermeer. TBES bestaat uit drie pijlers:

- a. Voldoen aan N2000 richtlijnen;
- b. KRW;
- c. Helder water, met gradiënten, geleidelijke land-waterovergangen, verbindingen tussen binnendijks en buitendijks etc.

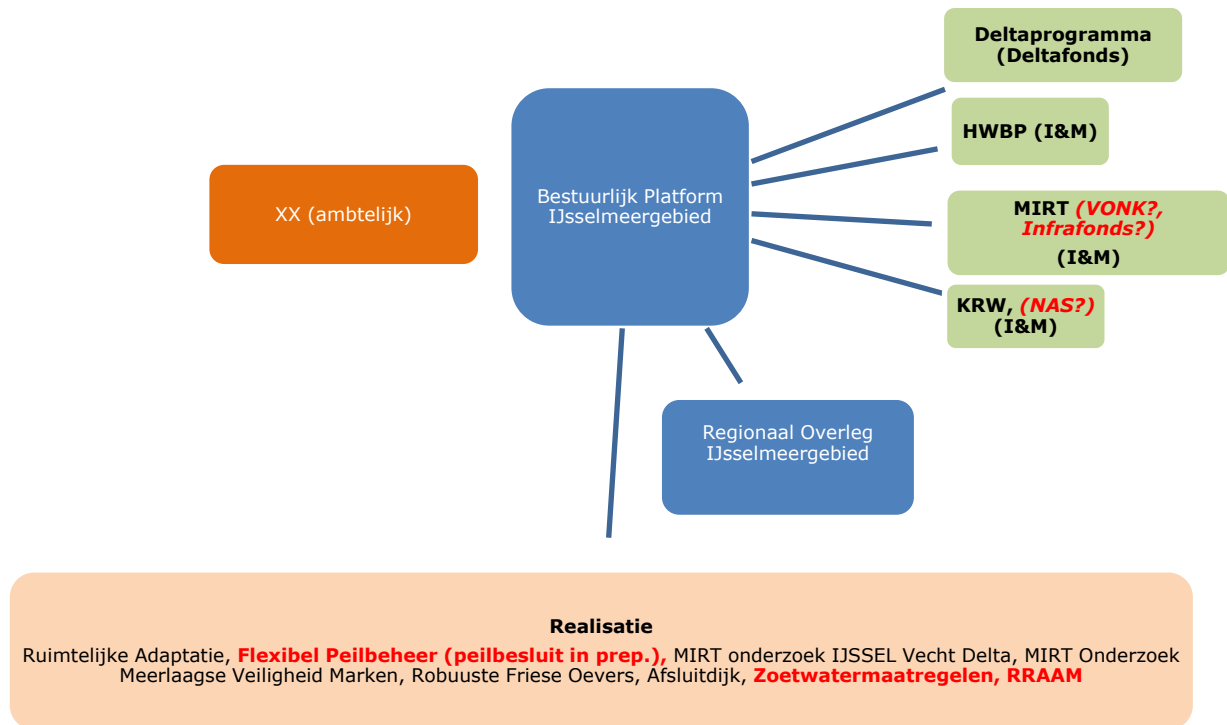
In februari 2015 heeft de stuurgroep aangegeven behoefte te hebben aan een vierde pijler: Gebruik: gebruikers die het systeem beïnvloeden.

Voor de Randmeren is er een beheerorganisatie opgericht voor het onderhoud van de waterplanten met ondersteuning van rijk en regio (provincies). Dit werd eerst ondergebracht in een convenant waarin financiële middelen bijeengebracht zijn van provincie en rijk. De beheerorganisatie had tot taak maatregelen uit te voeren, gericht op het onderhoud van waterplanten ten behoeve van (recreatie)vaart, watersysteem en ecologisch functioneren. Op het einde van het convenant is de beheerorganisatie omgevormd tot de Coöperatie Randmeren (Randmeren 2015). Hierin participeren ook private sectoren. De coöperatie maakt zelfstandig keuzes over het maaibeheer van de waterplanten en financieren dit werk ook zelf. Rijkswaterstaat hoeft daardoor de Veluwe Randmeren niet meer te maaien. Voor de luwtemaatregelen bij Hoornse Hop in het Markermeer zou RWS ook een dergelijk beheerorganisatie willen met de gemeentes aan het initiatief en de recreatieorganisaties aan boord.

Kader 5.3 *Ontwikkelingen in de Veluwe Randmeren*

5.2.2 Heden: Bestuurlijk overleg

Figuur 5.3 illustreert hoe vanaf 2015 het Deltaprogramma IJsselmeergebied georganiseerd is.

Figuur 5.3 Organisatiestructuur Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied. Over de items in rood worden in 2015 bestuursovereenkomsten gesloten

Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied

Binnen het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied (BPIJ) vindt afstemming plaats over uitwerking van de voorkeursstrategie voor Waterveiligheid, Ruimtelijke adaptatie en Zoetwater zoals vastgelegd in de Routekaart IJsselmeergebied, het op te stellen Plan van Aanpak Zoetwater en de eventueel hiervoor af te sluiten bestuursovereenkomst. Het BPIJ lijkt een voortzetting van het BKIJ (-XL), de deelnemers zijn hetzelfde. Wel is het takenpakket herzien. Binnen het platform vindt afstemming plaats over uitwerking van de voorkeursstrategie voor Waterveiligheid, Ruimtelijke adaptatie en Zoetwater. De besluitvorming is verschoven naar het projectniveau. Er liggen twee uitvoeringsprojecten:

- Operationaliseren Flexibel peilbeheer (OFP) en
- De Systemstudie (Onderzoek) voor de lange termijn (na 2050)

De verantwoordelijkheid van het eerste project berust bij Rijkswaterstaat Midden-Nederland. Het resultaat zal landen in het nieuwe peilbesluit dat er in 2017 moet liggen. DGRW is verantwoordelijk voor de systeemstudie die door RWS WVL wordt uitgevoerd en duidelijk een langer beloop zal hebben. De systeemstudie IJsselmeergebied ligt op schema en wat betreft zoetwater is een plan voor flexibel peilbeheer opgesteld en wordt een bestuursovereenkomst voorbereid.

Het Pact van het IJsselmeer

Het ministerie van IenM, provincies, waterschappen en maatschappelijke organisaties die deel uitmaken van het bestuurlijk platform IJsselmeergebied hebben op 6 maart 2015 een samenwerkingshandvest gesloten: het Pact van het IJsselmeer. Hiermee bevestigen de partijen de wens om in samenspraak en samenhang uitvoering te geven aan de deltabeslissing IJsselmeergebied. Ook vijf drinkwaterbedrijven gaven hun steun.

Regionaal Overleg IJsselmeergebied

Binnen het IJsselmeergebied blijven de maatschappelijke organisaties georganiseerd via het Regionaal Overleg IJsselmeergebied (zie Bijlage 5).

Ambtelijk

In plaats van een programmadirecteur is er een Deltacoördinator Deltaprogramma IJsselmeergebied aangesteld bij Rijkswaterstaat (Atze Kamma), het oorspronkelijke programmabureau is niet als zodanig voortgezet.

Watervoorziening vanuit IJsselmeergebied

Mijs Cartografie en Vormgeving, Rotterdam

Figuur 5.4 Gebiedsbegrenzing IJsselmeergebied in het Deltaprogramma (vanaf 2015) (Deltaprogramma | IJsselmeergebied 2010)

Het IJsselmeergebied wordt binnen het Deltaprogramma gedefinieerd als het IJsselmeer (inclusief Ketelmeer, Zwarte Meer en Vossemeer), het Markermeer (met daarmee verbonden het Eemmeer en het Gooimeer) en de Veluwevloed. De Afsluitdijk vormt de grens met de Waddenzee (Figuur 3.1). Vanaf 2015 valt ook de zoetwaterregio Noord onder het bestuurlijk Platform IJsselmeergebied (geel gekleurd in Figuur 5.4).

Twee gebieden rond het IJsselmeergebied liggen op een knooppunt van watersystemen waar meerdere opgaven samenkomen en dus afstemming is gewenst met andere voorkeursstrategieën: IJssel-Vechtdelta (Deelprogramma Rivieren) en Regio Amsterdam (Zoetwatervoorziening, Ruimtelijke Adaptatie, Waterveiligheid).

Realisatie netwerk

Nieuw peilbesluit en operationaliseren flexibel peilbeheer IJsselmeergebied

Het ministerie van Infrastructuur en Milieu heeft eind 2014 de opdracht voor een nieuw peilbesluit verstrekt aan Rijkswaterstaat, waarbij gestreefd wordt om dit in 2017 vast te stellen. Rijkswaterstaat onderzoekt de benodigde mitigerende en compenserende maatregelen en levert een voorstel tot realisatiebesluit op. De provincie Fryslân verkent mitigerende maatregelen voor robuuste natuurlijke oevers langs het IJsselmeer, die toekomstige verdere flexibilisering in het waterpeil kunnen opvangen. In 2015 wordt een technische studie opgeleverd naar de meekoppelkansen vanuit de doelstelling robuuste natuurlijke oevers IJsselmeergebied met dijkversterkingsprojecten. In 2015 wordt een Notitie Reikwijdte en Detailniveau opgesteld en start de voorbereiding van een milieueffectrapportage. Bestuurlijke afstemming met regionale overheden loopt via het Bestuurlijk Platform IJsselmeergebied. Daarnaast heeft Rijkswaterstaat Midden-Nederland in samenwerking met de waterschappen een Projectplan Operationaliseren Flexibel Peilbeheer opgesteld. In het projectplan wordt gewerkt met de principes van 'slim watermanagement' om tot flexibel peilbeheer te komen in samenhang met omliggende regionale watersystemen.

MIRT onderzoek IJssel-Vecht Delta

Het MIRT Onderzoek IJssel-Vecht Delta leidt tot een integrale uitvoeringsstrategie, die in najaar 2015 gereed is. Dan worden ook de vervolgstappen bepaald. De dijk langs het Zwolle-IJsselkanaal en het Zwarte Water is tijdens de derde toetsronde (HWBP) over een totale lengte van 8,1 km afgekeurd, evenals bijbehorende kunstwerken. Er ligt een opgave voor 110 km aan primaire waterkeringen (piping). Naast alle maatregelen voor waterveiligheid wordt in het gebied ook 400 ha nieuwe natte deltanatuur gerealiseerd en liggen er opgaven voor de KRW en gebiedsontwikkeling (Recreatievoorzieningen, agrarische structuurversterking, ruimtelijke inpassing Hanzelijn en de N50/A50). Voor regio en rijk is de IJssel-Vecht Delta een pilotgebied als het gaat om vragen over de governance en financiering van meerlaagse veiligheid. Er zijn mogelijkheden voor ecodynamische ontwikkeling zoals binnendijkse grondwaterstijging (vernatting) in combinatie met vooroevers. Dat biedt kansen voor binnen- en buitendijkse natuur. In en rond het Zwarte Meer wordt geïnvesteerd in rietherstel en in het Drontermeer wordt 300 ha riet aangelegd. Langs het Zwarte Water ligt een opgave voor het realiseren van de Kaderrichtlijn Water. Er ligt N2000-gebied (moeras, rijke graslanden, vochtige schraallanden) en er moet rekening gehouden worden met economisch medegebruik (Industrieterein Voorst, woonwijk Holtenbroek).

MIRT Onderzoek Meerlaagse Veiligheid Marken (HWBP)

In dit MIRT-onderzoek, dat gestart is in februari 2015, wordt gezocht naar een maatwerkoplossing voor waterveiligheid die past bij de specifieke (cultuur)historie en de landschappelijke en ruimtelijke eigenschappen van Marken. Het rijk, de gemeente Waterland, de provincie Noord-Holland, het Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier, de Veiligheidsregio Zaanstreek-Waterland en de bewoners van Marken zijn hierbij betrokken. Het doel is om in het voorjaar van 2016 een voorkeursalternatief vast te stellen voor de kering in combinatie met een pakket aan maatregelen voor rampenbeheersing. De realisatie van de kering start naar verwachting in 2018.

HWBP – Afsluitdijk

De Afsluitdijk is een van de grote iconen van het Nederlandse werk aan de delta. In het omvangrijke project Afsluitdijk wordt tot 2021 gewerkt aan dijkversterking en het vergroten van de afvoercapaciteit. Er wordt rekening gehouden met de historische waarde van de Afsluitdijk en er worden mogelijkheden gerealiseerd ter bevordering van vismigratie (vismigratie rivier).

Robuuste Friese Oevers

Vanaf 2010 zijn experimenten gestart om te onderzoeken of met zandsuppleties natuurlijke vooroevers gecreëerd kunnen worden om de Friese IJsselmeer kust op een duurzame en ecodynamische wijze te versterken. In 2016 start een MIRT-voorverkenning voor de Friese IJsselmeerkust (Tabel 5.2).

Zoetwatermaatregelen IJsselmeergebied

De uitwerking van het voorzieningenniveau loopt via een gezamenlijk proces van overheden en gebruikers. Provincies Noord-Holland, Friesland, Groningen, Flevoland en Drenthe werken samen met de waterschappen aan de uitwerking van het voorzieningenniveau. Rijkswaterstaat werkt aan de uitwerking van het voorzieningenniveau IJsselmeer en Markermeer. Het waterschap Amstel, Gooi en Vecht is in 2015 gestart met een pilot voorzieningenniveau in Watergebiedsplan Westeramstel.

Markermeerdijk

Het HWBP-2 project Markermeerdijken versterkt de dijken tussen Hoorn en Amsterdam, die in de tweede toetsronde (2006) zijn afgekeurd. Twee dijkvakken in dit traject – tussen Durgerdam en Uitdam – zijn in de derde toetsronde (2011) afgekeurd op stabiliteit en bekleding. Deze twee koppelstukken, met een gezamenlijke lengte van 1.550 m, worden nu meegenomen in de planvoorbereiding, zodat er efficiencywinst kan worden geboekt. Hierdoor krijgt het project Dijkversterking Markermeerdijken een lengte van ruim 33 km. Een derde van deze kustversterking – volgens het recentste voorontwerp projectplan (2014) – betreft een oeverdijk, een dijk voor een dijk. De waterstanden voor de oude dijk worden daardoor gereduceerd waardoor deze niet bezwijkt (binnen het normale peilbeheer). De nieuwe dijk is een zelfstandig dijklichaam, een primaire waterkering. Het ontwerp van de oeverdijk is nog niet uitgewerkt. Vanuit techniek en landschap is duidelijk dat er tussen oude en nieuwe waterkering een watergebied van variërende breedte ontstaat.

In het gebied tussen de Oeverdijk en de oude dijk is het de bedoeling om een natuurlijker peilbeheer te gaan voeren. Zand dat vrijkomt bij de aanleg van de luwte maatregelen (Hoornse Hop) kan gebruikt worden bij de aanleg. Er ontstaan goede omstandigheden voor ondergedoken waterplanten en oeverplanten. Met de oeverdijk kan het waterschap HHNK ca. de helft van de noodzakelijke compensatie voor natuur realiseren, die nodig is voor de dijkversterking langs de overige dijkvakken. Daarbij wordt ca. 30 ha van het Natuurnet vernietigd (voorheen EHS), en dat moet gecompenseerd worden. De oeverdijk (schraal zand) kan interessant zijn voor grondbroeders. Ook de verbinding van buitendijkse natuur met binnendijks natuur is te benutten om versnipperde natuurgebieden (SBB) robuuster te maken en vismigratie tussen de regionale watersystemen en het Markermeer te realiseren. Tot slot liggen er meekoppelkansen voor recreatie (fietspad op de oeverdijk). Er zijn ook meekoppelkansen met de KRW- en N2000-doelen van het Markermeer.

5.3 Aanknopingspunten voor NAGW bij DP (haakjes)

5.3.1 Inhoudelijke Aanknopingspunten

(1) Gezamenlijk aan de slag met Building with Nature

Wat betreft het IJsselmeergebied zit er veel synergie tussen de inhoudelijke ambities van DP en NAGW. In beide trajecten zijn er ambities en verwachtingen van de toepassing van de 'Building with Nature approach' in en rondom het IJsselmeer en het Markermeer. Binnen de Natuurambitie zijn de verwachtingen wellicht groter, terwijl binnen het Deltaprogramma juist de expertise en ervaring met 'Building with Nature' weer groter is.

Aanbeveling: De uitwisseling van kennis, ambities en expertise zou gestimuleerd kunnen worden tussen beide beleidstrajecten. Er zijn concrete pilots die zich daartoe lenen, zoals het project Markerwadden, de Friese IJsselmeerkust en de IJssel-Vecht Delta. In het project Markerwadden participeert zowel het ministerie van Economische Zaken als het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Bij de Friese IJsselmeerkust zijn er aanhaakmogelijkheden. Binnen het MIRT-onderzoek 'IJssel-Vecht Delta' wordt gekeken naar de mogelijkheden voor ecodynamische ontwikkeling, zoals binnendijkse grondwaterstijging (vernatting) in combinatie met vooroevers. Dat biedt kansen voor binnen- en buitendijkse natuur (NAGW-doel).

(2) Flexibel peilbeheer

Zowel de NAGW als het Deltaprogramma handhaaft het tegennatuurlijk peil. In de NAGW worden de maatschappelijke grenzen opgezocht om flexibel peilbeheer in het IJssel- en Markermeer zo effectief mogelijk te maken voor de natuur. Bij de betrokkenen in het Deltaprogramma zit het inzicht hoe verschillende maatschappelijke partijen tegenover een gewijzigd peilbeheer staan. Daarnaast is in het kader van het Deltaprogramma veel onderzoek gedaan naar de hydrologische en sociaaleconomische effecten van een alternatief peilbeheer. De alternatieven van de Natuurambitie zijn niet doorgerekend. De ecologische effecten van een gewijzigd peilbeheer zijn in beide trajecten gebaseerd op expertoordeel.

Aanbeveling: Blijf op de hoogte over de ontwikkelingen omtrent het peilbesluit

(3) Vismigratiemogelijkheden

In beide programma's is aandacht voor het verbeteren van vismigratiemogelijkheden tussen rivier (IJsselmonding), de meren en de Waddenzee. De vismigratiemogelijkheden tussen de meren en de regionale watersystemen komen in beide programma's niet expliciet aan bod. Dit wordt vermoedelijk verklaard omdat dit type maatregelen voorzien zijn binnen de Kaderrichtlijn Water, waarvoor de waterschappen aan de lat staan.

Aanbeveling: In de LIFE-IP-aanvraag van het ministerie van Economische Zaken is er een platform 'in wording' waar dit onderwerp aangepakt kan worden. In de LIFE-IP-aanvraag participeren Rijkswaterstaat, Economische Zaken en enkele waterschappen uit het IJsselmeergebied.

(4) Visserijsector

Opvallend is dat de visserijsector veel explicieter wordt meegenomen in het Deltaprogramma dan in de Natuurambitie. In de Natuurambitie wordt de achteruitgang in visstand wel als ecologische opgave benoemd. De economische voor- en nadelen van maatregelen om de visstand op peil te brengen, worden niet besproken in de Natuurambitie.

Aanbeveling: Vanuit het Deltaprogramma wil men graag de directie Visserij van het ministerie van Economische Zaken beter betrekken. Het is nuttig om hiertoe een overleg te plannen vanuit EZ.

5.3.2 Aanknopingspunten met uitvoeringsprogramma's (MIRT en HWBP)

Het bestuurlijk Overleg MIRT (IJsselmeer)

Voor het IJsselmeergebied zijn het BO MIRT Noord-Nederland (Friesland, Groningen, Drenthe), BO MIRT (Noord-Holland, Utrecht en Flevoland) en BO MIRT Oost-Nederland van belang. De financiering van genoemde MIRT-trajecten (Tabel 5.2) vallen veelal onder BO MIRT (Noord-Holland, Utrecht en Flevoland).

Tabel 5.2

MIRT projecten en hun status in het IJsselmeergebied

MIRT-projecten IJsselmeergebied (water- & vaarwegen)	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
MIRT-onderzoek IJssel-Vecht Delta	<i>Aangemeld</i>	<p>Er liggen in dit gebied een waterveiligheidsopgave (HWBP), een KRW-opgave (Zwarte Meer) en er liggen mogelijkheden voor ecodynamische natuurontwikkeling (vernatting) in combinatie met vooroevers. Voor regio en Rijk is de IJssel-Vecht Delta een pilotgebied als het gaat om vragen over de governance en financiering van meerlaagsveiligheid.</p> <p>Er zijn misschien aanknopingspunten voor EZ indien de vooroevers en ecodynamische ontwikkeling op de agenda blijven in de verkenningsfase en planuitwerking.</p>
MIRT-onderzoek Meerlaagse Veiligheid Marken (HWBP)	<i>Aangemeld</i>	<p>De Omringkade van Marken moet versterkt worden. RWS is daar nu beheerder, maar de bedoeling is om dit beheer in de toekomst over te dragen aan HHNK. Er zijn verschillende scenario's onderzocht hoe de zwakke delen van de omringkade versterkt zouden kunnen worden, inclusief volgens het concept van meerlaagse veiligheid (2014). Het scenario met heel veel natuur, namelijk met vooroevers, is afgefallen. Er moet gezocht worden naar mitigatie- en compensatiemaatregelen voor natuur nabij de Omringkade of het Markermeer gebied.</p> <p>Het MIRT-onderzoek is dit jaar afgerond. Er zijn geen directe aanknopingspunten. Wel zal RWS in overleg moeten met EZ of natuurcompensatie mogelijk is in Markermeer (ander project).</p>
MIRT-voorverkenning Robuuste Friese Oevers	<i>Aangemeld</i>	<p>Vanuit het Deltaprogramma is 12 M€ (Deltafonds) toegezegd als compensatie voor het aangepaste peilbeheer. In de MIRT-verkenning wordt onderzocht hoe welke maatregelen genomen kunnen worden en hoeveel cofinanciering er nodig is. De provincie Fryslân trekt de MIRT-verkenning in opdracht van IenM. Overige betrokken partijen zijn o.a. kennisinstellingen, It Fryske Gea, Wetterskip Fryslân, RWS, gemeenten en Stichting Het Blauwe Hart.</p>

MIRT-projecten IJsselmeergebied (water- & vaarwegen)	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
		<p>Tegelijkertijd verkent RWS voor alle dijklichamen rondom het IJsselmeer wat de juridische mogelijkheden zijn voor natuurcompensatie (door toepassing van voorlandsuppleties) in het kader van een eventueel nieuw peilbesluit.</p> <p>Op dit moment zijn er geen bestuurlijke aanknopingspunten (EZ is niet betrokken), maar het is interessant om aanknopingspunten te zoeken.</p>
Markermeer-IJmeer (Rijk-Regioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer)	Realisatie	<p>Ja, EZ doet mee aan dit MIRT-project en heeft hierin € 15 miljoen geïnvesteerd.</p> <p>Dit betreft het onderzoekprogramma Natuurlijker Markermeer-IJmeer (NMIJ) en de uitvoering van de 1^e fase van de projecten 'Hoornse Hop' en Markerwadden.</p>
Afsluitdijk	Planuitwerking	<p>Nee, geen bestuurlijke aanknopingspunten.</p> <p>Versterking van het dijklichaam volgens het principe van een overslagbestendige dijk, met een groene (vegetatie) uitstraling. De bestaande spui- en schutsluizen Den Oever en Kornwerderzand worden versterkt en (gefaseerd) zullen pompen worden aangebracht bij het bestaande spuicomplex Den Oever voor extra afvoercapaciteit.</p>

HWBP-programma

Tabel 5.3

HWBP-projecten, genoemd in voorkeursstrategie Deltaprogramma, en hun status in het IJsselmeergebied

HWBP-projecten in Zuidwestelijke Delta	Status	Actuele bestuurlijk/organisatorische Aanknopingspunten NAGW
Afsluitdijk		Deze HWBP-opgave wordt deels gefinancierd uit MIRT (zie MIRT-tabel)
Markermeerdijk	<p>nHWBP: Verkenning/Planvorming</p> <p>HWBP-2: realisatie</p>	<p>De creatie van een natuurlijkere land-waterovergang bij de oeverdijk sluit aan bij de natuurambitie.</p> <p>Hier ligt een bestuurlijk aanknopingspunt, wanneer het Markermeer, Markermeerdijk en de luwte maatregelen als een integraal geheel aangepakt worden.</p>

5.3.3 Overige aanknopingspunten

Het landelijke Deltaplan Zoetwater is voor de financiering van de maatregelen in de voorkeursstrategie van het IJsselmeergebied van belang. De RBO's (Regionale Bestuurlijke Overleggen) zijn bestuurlijke overleggen die ten behoeve van de KRW zijn opgericht. De RBO's zijn landsdekkend en volgen de grenzen van de Stroomgebieden van de KRW. Op een aantal plaatsen functioneren de RBO's ook als Zoetwaterregio van het Deelprogramma Zoetwater. Het IJsselmeergebied heeft te maken met Rijn-West, Rijn-Oost en Rijn-Noord.

6 Conclusies en aanbevelingen

In dit onderzoek stond de volgende vraag centraal: Wat zijn inhoudelijke en bestuurlijk-organisatorische aanknopingspunten tussen het Deltaprogramma en de Natuurambitie Grote Wateren? We kunnen in dit onderzoek conclusies per deelgebied en algemene conclusies benoemen.

Rivieren

Het Deltaprogramma Rivieren en de NAGW zijn duidelijk verschillend. Het Deltaprogramma Rivieren zet in op twee soorten maatregelen: dijkversterking en rivierverruiming. De focus van het Deltaprogramma ligt op het oplossen van de veiligheidsopgave via dijkmaatregelen, waarbij beperkt ruimte is voor natuurlijke processen. De NAGW zet in op ruimte voor natuurlijke processen via rivierverruiming. De conclusie is dan ook dat de inhoudelijke samenhang tussen DP en NAGW het grootst is binnen rivierverruimingsprojecten. Omdat in de Maasvallei en de IJssel de meeste potentie is voor rivierverruiming, liggen daar ook de meeste kansen voor natuurlijke processen en dynamiek. De minste kansen zijn er in de Neder-Rijn en Lek. We kunnen ook concluderen dat zowel DP Rivieren als NAGW uitgaat van synergie tussen functies, alleen stelt de NAGW natuur voorop en DP Rivieren veiligheid. Ook het meekoppelen van functies wordt in beide programma's genoemd, alleen gaat NAGW ervan uit dat functies zich kunnen aanpassen aan natuurlijke processen. Dit zien we minder terug in DP Rivieren.

In het Deltaprogramma is er voor de Rijn en Maas een aparte governancestructuur opgesteld. De stuurgroepen vormen daarin de spil. Op riviertak- en projectniveau is er ook een (gebieds)overleg. Op basis van de inhoudelijke en governancestructuur kunnen de volgende aanbevelingen gegeven worden voor het ministerie van EZ om de NAGW te verbinden aan het DP Rivieren:

1. De vernieuwing van het MIRT biedt kansen voor rivierverruiming en dus voor de ambities uit de NAGW. In het BO MIRT worden keuzes gemaakt voor projecten. Bijvoorbeeld als er een verkenning gestart wordt. In het riviereengebieden vinden enkele MIRT-onderzoeken plaats, zoals in Varik-Heesselt. Het is van belang om met een strategie te komen om de meerwaarde van natuurlijke processen in rivierverruiming aan te tonen. Dit moet ingebracht worden in het BO MIRT. Dat kan direct via BO MIRT Limburg en Oost, maar kan ook via de stuurgroepen en provincies die aan de lat staan voor rivierverruimingsprojecten. Ook op projectniveau kan EZ meehelpen het belang van natuurlijke processen te onderbouwen, door bijvoorbeeld betrokken te zijn bij MIRT-verkenningen. Om hier concreet handen en voeten aan te geven, zou EZ zich kunnen richten op enkele hotspotgebieden waar rivierverruiming plaatsvindt.
2. Zowel in de stuurgroep, gebiedsoverleg op riviertakniveau, als op projectniveau zijn er kansen om het gedachtegoed van de NAGW door te laten werken. De meeste kansen liggen op stuurgroepniveau. Via de stuurgroep is het namelijk mogelijk zicht te krijgen op samenhang tussen rivierverruiming en dijkversterking. De stuurgroep moet met een regionaal voorstel voor rivierverruimende maatregelen komen en met een bestuurlijk advies voor de uitvoeringsstrategie MIRT.
3. De provincies hebben een belangrijke rol als het gaat om rivierverruiming. Zij nemen het initiatief voor een nadere uitwerking van de mogelijke rivierverruimingsprojecten. Dat betekent dat er een strategie moet komen gericht op het beïnvloeden van provincies. Concreet: in de Maasvallei vindt een nadere uitwerking van de voorkeursstrategie plaats met veel aandacht voor rivierverruiming. De provincie Limburg staat hiervoor aan de lat.
4. Het belangrijkste uitvoeringsprogramma voor dijkversterking is het HWBP. Interessant is om uit te zoeken of er in het HWBP ruimte is voor natuurontwikkeling. Rijkswaterstaat ontwikkelt een methode om te bepalen hoeveel geld er uit HWBP beschikbaar kan komen voor rivierverruimende maatregelen.
5. Het kabinet is voor de meerkosten voor rivierverruiming bereid middelen uit het Deltafonds in te zetten, onder de voorwaarde dat een maatregel een grote bijdrage levert aan de waterveiligheid, kansen biedt om op gebiedsniveau synergie te realiseren (bijvoorbeeld voor economie, cultuurhistorie, natuur en recreatie) en sprake is van cofinanciering.

-
6. KRW-doelen bieden mogelijk kansen voor rivierverruiming; met rivierverruiming is het mogelijk eerder KRW doelen te realiseren. Het is aan te bevelen om hier een strategie op te zetten.

Zuidwestelijke Delta

Conclusie is dat er verschillen en overeenkomsten zijn tussen het DP Zuidwestelijke Delta en de NAGW. Het grootste verschil zit hem in het uitgangspunt van het DP dat de kustlijnverkorting een belangrijk principe blijft om de waterveiligheid in de Zuidwestelijke Delta te borgen. Hierdoor is er beperkt ruimte voor natuurlijke processen. Andere conclusie is dat het DP Zuidwestelijke Delta meer rekening houdt met bestaande economische gebruiksfuncties dan de NAGW. De Natuurambitie heeft er meer vertrouwen in dat in de toekomst de economische sectoren zich aan kunnen passen aan de gewijzigde omstandigheden. In de Grevelingen en het Volkerak-Zoommeer hebben het Deltaprogramma en de Natuurambitie de meeste overeenkomsten.

Voor de Zuidwestelijke Delta is verder de conclusie dat de NAGW en het DP elkaar kunnen versterken bij (1) de toepassing van innovatieve dijkconcepten (inclusief plaat- en vooroeversuppleties) in de Oosterschelde, (2) het herstellen van de verbinding tussen Voordelta en estuaria en (3) Leren van het Kierbesluit in het kader van estuariene dynamiek in het Haringvliet/Hollands Diep/Biesbosch-systeem. Op basis van de inhoudelijke en governancestructuur kunnen de volgende aanbevelingen gegeven worden voor het ministerie van EZ om de NAGW te verbinden aan het DP Zuidwestelijke Delta:

1. *Haringvliet en Nieuwe Waterweg: Verbindingen tussen rivier en zee*

De Nieuwe Waterweg is een van de weinige open verbindingen, met een zoet-zout gradiënt, tussen de rivier en zee in de Nederlandse Delta. De Nieuwe Waterweg is aangelegd om de Haven van Rotterdam te ontsluiten. Het is geen natuurlijk water en de mogelijkheden voor natuurontwikkeling zijn, per definitie, zeer beperkt door het economisch belang van het Havengebied. De Nieuwe Waterweg maakt geen onderdeel uit van de Natuurambitie (Figuur 4.1). Ondanks de sterke maatschappelijke beïnvloeding is de Nieuwe Waterweg toch een mogelijke route voor vismigratie. Ook is er ruimte voor natuurvriendelijke oevers, met name in het oostelijk gedeelte. Vanuit de NAGW zou het denken in grotere ecologische systemen gestimuleerd kunnen worden in het Deltaprogramma. Dit kan bijvoorbeeld vorm krijgen in gezamenlijke kennisontwikkeling en monitoring op het raakvlak van waterbeheer en natuurontwikkeling op de knooppunten van verschillende watersystemen (Nieuwe Waterweg, Hollands Diep, Haringvliet, Merwedese, voordelta, kust en zee). De aanleg van natuurvriendelijke oevers en het oplossen van vismigratieknelpunten door Rijkswaterstaat, Havenbedrijf Rotterdam en regionale waterbeheerders dragen nu al bij aan de doelen van de Natuurambitie. Daar liggen meekoppelkansen.

2. *Kust, ecologie en morfologie: Het verbinden van estuaria met voordelta en zee*

Kustgenese II kan een interessant aanknopingspunt zijn voor de NAGW met het Deltaprogramma. In Kustgenese II staan de bagger- en stortregimes in de Westerschelde, de introductie van gedempt getij, en dynamisch duinbeheer niet op de onderzoekagenda. Kustgenese II heeft als zwaartepunt de morfologie en sedimenthuishouding van de zandige kust in relatie tot waterveiligheid, maar er is ook aandacht voor effecten voor natuurwaarden en economisch medegebruik, zoals scheepvaart. Deelname aan Kustgenese II biedt de mogelijkheid om natuurwaarden in de Estuaria, Wadden, Voordelta en Kust beter en volwaardig mee te nemen bij de invulling van toekomstige zandsuppletieprogramma's.

3. *Innovatieve dijkconcepten*

Het Deltaprogramma Zuidwestelijke Delta houdt in haar voorkeursstrategie de optie van de inzet van 'innovatieve dijkconcepten' en vooroeversuppleties open voor de Oosterschelde en Westerschelde. De Natuurambitie heeft een voorkeur voor deze maatregelen. Binnen beide programma's staan plaatsuppleties op het programma om de zandhonger te mitigeren (o.a. Roggenplaat). In de regio (waterschap, provincie) is het project 'Meer met dijken doen' (MMDD) gestart; hierbij zijn voor 60 dijktrajecten meekoppelkansen geïdentificeerd, waaronder Natuur. Binnen al deze trajecten liggen aanknopingspunten en zou het ministerie van Economische Zaken het laatste duwtje kunnen geven met iconprojecten, die de meerwaarde voor natuur en waterveiligheid van deze maatregelen illustreren.

In de Westerschelde is het onze aanbeveling om de toepassing van innovatieve dijkconcepten, naast de bagger- en stortstrategie, te agenderen in de Agenda van de Toekomst van de Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie.

4. *Veerse Meer*

In het Veerse Meer is er in de afgelopen tijd veel kennis opgebouwd over effecten van verzilting, verzoeting en het herstellen van verbinding tussen zee en Oosterschelde. In het Deltaprogramma zijn er voor het Veerse Meer geen maatregelen voorgesteld. Het Veerse Meer is wel onderdeel van de NAGW. De ervaringen in het Veerse Meer zijn nuttig voor andere bekkens waar het (gedeeltelijk) herstel van de verbindingen overwogen worden.

5. *Grevelingen en Volkerak-Zoommeer*

De Natuurambitie en het Deltaprogramma hebben, qua estuariene dynamiek, vergelijkbare doelen en ambities voor het Volkerak-Zoommeer en de Grevelingen. Dit blijkt onder andere uit de bestuursovereenkomst in het kader van de Rijksstructuurvisie die door beide ministeries ondertekend is. Het is een overweging waard om ook in financiële zin aan de uitwerking van de Rijksstructuurvisie bij te dragen.

IJsselmeer

(1) *Gezamenlijk aan de slag met Building with Nature*

Wat betreft het IJsselmeergebied zit er veel synergie tussen de inhoudelijke ambities van DP en NAGW. In beide trajecten zijn er ambities en verwachtingen van de toepassing van de 'Building with Nature approach' in en rondom het IJsselmeer en Markermeer. Binnen de Natuurambitie zijn de verwachtingen wellicht groter, terwijl binnen het Deltaprogramma juist de expertise en ervaring met 'Building with Nature' weer groter is.

Aanbeveling: De uitwisseling van kennis, ambities en expertise zou gestimuleerd kunnen worden tussen beide beleidstrajecten. Er zijn concrete pilots die zich daartoe lenen, zoals het project Markerwadden, de Friese IJsselmeerkust en de IJssel-Vecht Delta. In het project Markerwadden participeren zowel het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Bij de Friese IJsselmeerkust zijn er aanhaakmogelijkheden. Binnen het MIRT-onderzoek 'IJssel-Vecht Delta' liggen er mogelijkheden om te kijken naar de mogelijkheden voor ecodynamische ontwikkeling, zoals binnendijkse grondwaterstijging (vernatting) in combinatie met vooroevers. Dat biedt kansen voor binnen- en buitendijkse natuur (NAGW-doel).

(2) *Flexibel peilbeheer*

Zowel de NAGW als het Deltaprogramma handhaaft het tegennatuurlijk peil. In de NAGW worden de maatschappelijke grenzen opgezocht om flexibel peilbeheer in het IJssel- en Markermeer zo effectief mogelijk te maken voor de natuur. Bij de betrokkenen in het Deltaprogramma zit het inzicht hoe verschillende maatschappelijke partijen tegenover een gewijzigd peilbeheer staan. Daarnaast is in het kader van het Deltaprogramma veel onderzoek gedaan naar de hydrologische en sociaaleconomische effecten van een alternatief peilbeheer. De alternatieven van de Natuurambitie zijn niet doorgerekend. De ecologische effecten van een gewijzigd peilbeheer zijn in beide trajecten gebaseerd op expertoordeel.

Aanbeveling: Blijf op de hoogte over de ontwikkelingen omtrent het peilbesluit vanuit EZ.

(3) *Vismigratiemogelijkheden*

In beide programma's is aandacht voor het verbeteren van vismigratiemogelijkheden tussen rivier (IJsselmonding), de meren en de Waddenzee. De vismigratiemogelijkheden tussen de meren en de regionale watersystemen komen in beide programma's niet expliciet aan bod. Dit wordt vermoedelijk verklaard omdat dit type maatregelen voorzien zijn binnen de Kaderrichtlijn Water, waarvoor de waterschappen aan de lat staan.

Aanbeveling: In de LIFE-IP-aanvraag van het ministerie van Economische Zaken is er een platform 'in wording' waar dit onderwerp aangepakt kan worden. In de LIFE-IP-aanvraag participeren Rijkswaterstaat, Economische Zaken en enkele waterschappen uit het IJsselmeergebied.

(4) *Visserijsector*

Opvallend is dat de visserijsector veel explicieter wordt meegenomen in het Deltaprogramma dan in de Natuurambitie. In de Natuurambitie wordt de achteruitgang in visstand wel als ecologische opgave benoemd. De economische voor- en nadelen van maatregelen om de visstand op peil te brengen, worden niet besproken in de Natuurambitie.

Aanbeveling: Vanuit het Deltaprogramma wil men graag de directie Visserij van het ministerie van Economische Zaken beter betrekken. Inmiddels zijn de directeur Natuur en Biodiversiteit en de directeur DAD lid van de stuurgroep gebiedsagenda IJsselmeergebied.

Conclusies en aanbevelingen op nationaal niveau

- Uitvoerings- en financieringsprogramma's van het ministerie van Infrastructuur en Milieu gericht op de verbetering van de waterkwaliteit en verbetering van de ruimtelijk economische structuur (KRW, MIRT) bieden, vooralsnog, meer aanknopingspunten voor de NAGW dan de dijkversterkingsprojecten binnen het HWBP. Vanuit het ministerie van Economische Zaken bieden programma's zoals LIFE en EFRO kansen voor interdepartementale kennisontwikkeling samen met de regio's. Binnen het MIRT heeft het ministerie van Economische Zaken een grotere rol en is nauwer betrokken bij de besluitvorming en de vernieuwing van het MIRT biedt in de toekomst extra kansen voor investeringen in ruimtelijke kwaliteit, natuur, water en rivierverruiming. De Bestuurlijke Overleggen MIRT (BO MIRT) zijn een voor de hand liggende 'tafel' om besluiten te nemen over opgaven en projecten uit het Deltaprogramma en andere ruimtelijke projecten met een (potentieel) integraal karakter, mede met kansen voor natuur waar EZ een rol kan spelen. Binnen het HWBP worden project-overstijgende verkenningen gedaan, waarin o.a. het multifunctioneel gebruik van de kering, de betekenis van het voorland voor waterveiligheid en andere innovatieve dijkconcepten worden verkend. Aan de andere kant remt een te enge interpretatie van 'Sober en doelmatig' en het hoge tempo van waterveiligheidsmaatregelen de mogelijkheden voor meekoppelkansen binnen het HWBP. Het programmabureau HWBP kijkt bij ieder programmeringsvoorstel in hoeverre daarin integrale benaderingen van toepassing zijn en of er rekening gehouden wordt met ruimtelijke kwaliteit en landschappelijke inpassing. Het ministerie van Economische zaken is ook minder betrokken bij de besluitvorming van programmeringen in het HWBP vergeleken met het MIRT.
- De organisatiestructuur is per gebied anders. De omvang van de opgaven en de uitwerking daarvan verschillen de komende jaren per gebied en daarmee verschilt ook de bestuurlijke inzet per regio in zwaarte en vorm.
- De NAGW en het Deltaprogramma kennen verschillende uitgangspunten. In de Natuurambitie zijn geen nationale Deltabeslissingen opgenomen, maar zijn er vier algemene uitgangspunten uitgewerkt per deelgebied. De Natuurambitie is daarmee 'regionaler' ingestoken. Anderzijds is de natuurambitie 'mondialer' vergeleken met het Nationale Deltaprogramma. Ook zijn de Europese natuur- en milieurichtlijnen bepalender voor het strategisch speelveld in de Natuurambitie.
- De NAGW en het Deltaprogramma hanteren verschillende afwegingscriteria om tot strategie te komen.

Aanbevelingen

EZ zou een strategie kunnen ontwikkelen om de uitvoeringsprogramma's MIRT en HWBP te beïnvloeden. De verbreding van het MIRT biedt kansen. De Bestuurlijke Overleggen MIRT (BO's MIRT) zijn een voor de hand liggende tafel om besluiten te nemen over opgaven en projecten uit het Deltaprogramma met een (potentieel) integraal karakter, een breder blikveld dan alleen waterveiligheid en zoetwater en waarbij meerdere partijen zijn betrokken. Mede op deze wijze worden het Deltaprogramma en het MIRT gekoppeld. In het kader van de Vernieuwing van het MIRT wordt onderzocht hoe water en MIRT nog beter te verbinden en wat dit eventueel betekent voor de governance.

Literatuur

- CIM (2015) De Internationale Maas Commissie. Accessed 11-08-2015 2015.
- CWSS (2015) The Trilateral Cooperation on protection of the Wadden Sea. <http://www.waddensea-secretariat.org/>.
- De minister van Verkeer en Waterstaat (1992) Peilbesluit Rijkswateren - IJsselmeergebied. HID 15402. Lelystad.
- Deltacommissaris (2014) Deltaprogramma - IJsselmeergebied. <http://www.deltacommissaris.nl/deltaprogramma/inhoud/gebieden-en-generieke-themas/ijsselmeergebied>. Accessed 14-09-2015 2015.
- Deltacommissie (2008) Samenwerken met water.
- Deltaprogramma | IJsselmeergebied (2010) Voorverkenning lange termijn peilbeheer IJsselmeer. Verslag.
- Deltaprogramma | IJsselmeergebied (2014) Een veilig en veerkrachtig IJsselmeergebied - Synthesedocument. Leleystad.
- Deltaprogramma | Rijnmond-Drechtsteden (2014) Synthesedocument Rijnmond-Drechtsteden Achtergronddocument B7. Ministerie van Infrastructuur en Milieu. Ministerie van Economische Zaken, Rotterdam.
- Deltaprogramma | Rivieren (2014) Synthesedocument Rivieren: Achtergronddocument B6. Arnhem.
- Deltaprogramma | Zuidwestelijke Delta (2014) Synthesedocument Zuidwestelijke Delta Achtergronddocument B8. Deltaprogramma 2015 - Werk aan de Delta - de beslissingen om Nederland veilig te houden. Programmabureau Zuidwestelijke Delta, Den Haag.
- EDR (2012) Eems-Dollard region. <http://www.edr.eu/en>. Accessed 12-08-2 2015.
- Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta (2015a) Bestuursvereenkomst Ontwikkeling Grevelingen-Volkerak-Zoommeer. Middelburg.
- Gebiedsoverleg Zuidwestelijke Delta (2015b) Bestuursvereenkomst Zoetwater. Middelburg.
- ICBR (2013) Vijftiende Rijnministersconferentie Ministerieel communiqué 28 oktober 2013, Bazel. http://www.iksr.org/fileadmin/user_upload/Dokumente_nl/Communiqu_/NL_Ministerkonferenz.pdf. Accessed 23-05-2014 2014.
- ISC - Secretariaat (2014) Internationale Schelde Commissie. <http://www.isc-cie.org/NL/>. Accessed 11-08-2015 2015.
- Lulofs K, Smit M, Bressers H (2014) Governance Assessment Deltaprogramma-IJsselmeergebied. Universiteit Twente, Enschede.
- Ministerie van Economische Zaken (2011) Onderhandelingsakkoord decentralisatie natuur. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/richtlijnen/2011/10/06/onderhandelingsakkoord-decentralisatie-natuur.html>. Accessed 08-06-2015 2015.
- Ministerie van Economische Zaken (2013) Natuurpact ontwikkeling en beheer van natuur in Nederland. <http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2013/09/18/economie-en-natuur-hand-in-hand-in-natuurpact.html>. Accessed 08-06-2015 2015.
- Ministerie van Economische Zaken (2014) Natuurambitie Grote Wateren 2050 en verder. Den Haag.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2014) Ontwerp Nationaal Waterplan 2016-2021. Den Haag.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2015a) MIRT Projectenoverzicht. <http://mirt2015.mirtprojectenoverzicht.nl/>. Accessed 20-08-2015 2015.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2015b) Vernieuwing van het MIRT. http://mirt2015.mirtprojectenoverzicht.nl/mirt_projectenoverzicht_2015/beleidscontext/vernieuwing_van_het_mirt/. Accessed 15-12-2015 2015.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, UVW, VNG, IPO (2014) Bestuursvereenkomst Deltaprogramma -Borging deltabeslissingen en voorkeursstrategieën. Den Haag.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (2003) 28 600 XII Vaststelling van de begrotingsstaat van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat (XII) voor het jaar 2003. 27 048 Beheer Haringvlietssluisen. brief van de staatssecretaris van verkeer en waterstaat.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (2008) Ontwerp Nationaal Waterplan.

-
- Ministerie van VROM, Ministerie van LNV, Ministerie van V&W, Ministerie van EZ (2004) Nota Ruimte— Ruimte voor ontwikkeling (National policy document for spatial planning (in Dutch). The Hague. Programmabureau Zuidwestelijke Delta (2009) Atlas van de Zuidwestelijke Delta. Stuurgroep Zuidwestelijke Delta, Goes.
- Projectbureau Ruimte voor de Rivier (2006) Deel 4 - Planologische Kernbeslissing Ruimte voor de Rivier. Vastgesteld besluit. Nota van Toelichting. Rijkswaterstaat, Utrecht.
- Provincie Zeeland (2003) De delta in zicht. Een integrale visie op de deltawateren.
- Rijksoverheid (2007) Ruimte voor de rivier. <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/water-en-veiligheid/ruimte-voor-de-rivier>. Accessed 15-11-2013 2013.
- Rijksoverheid (2012) Ontwikkeling Amsterdam-Almere-Markermeer (RRAAM). Ministerie van Infrastructuur en Milieu. <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/ruimtelijke-ordening-en-gebiedsontwikkeling/gebiedsontwikkeling-per-regio/gebiedsontwikkeling-rond-amsterdam>. Accessed 8-5-2015 2015.
- Rijkswaterstaat (2008) Ruim baan voor trekvisserij: Ecologisch herstel Nieuwe Waterweg en Nieuwe Maas. Den Haag.
- Royal Haskoning DHV (2012) Vergelijkingsystematiek Deltaprogramma Structuur, inrichting en gebruik (concept).
- RRAAM (2013) BESTUURSOVEREENKOMST RRAAM - Rijk Regio programma Amsterdam Almere Markermeer.
- Scheldemonitor (2013) Vlaams-Nederlandse Samenwerking voor kustgebonden onderzoek. <http://www.scheldemonitor.be/imis.php?module=project&proid=1165>. Accessed 14-06-2013.
- Staf Deltacommissaris (2014) Deltaprogramma 2015 - Werk aan de Delta - de beslissingen om Nederland veilig te houden. Den Haag.
- Staf Deltacommissaris (2015) Deltaprogramma 2016 - Werk aan de delta - En nu begint het pas echt. Ministerie van Infrastructuur en Milieu & Ministerie van Economische Zaken, Den Haag.
- Stronkhorst J, De Ronde J, Mulder JPM, Huisman B, Sprengers C, van Aalst M (2012) Zandsuppleties in de 21e eeuw. Onderzoek Alternatieve Lange termijn Suppleties (ALS), ten behoeve van het Deltaprogramma Kust (Eindconcept). Deltares, Delft.
- Stronkhorst J, Lagendijk O (2012) Toekomstbestendige Verharde Zeeweringen. Verkenning naar adaptieve oplossingen in een zandige kust. Eindrapport ten behoeve van het Deltaprogramma Kust. Deltares, Delft.
- Stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden (2014) Advies Deltaprogramma Rijnmond-Drechtsteden. Rotterdam.
- Stuurgroep Zuidwestelijke Delta (2010) Veilig Veerkrachtig Vitaal. Ontwerp-Uitvoeringsprogramma Zuidwestelijke Delta 2010-2015+. Programmabureau Zuidwestelijke Delta, Middelburg.
- Unie van Waterschappen, IPO, VEWIN, Ministerie van Infrastructuur en Milieu, VNG (2011) Bestuursakkoord Water. Jos Stumpe/Redactie (CO3), Den Haag.
- Van Hattum T, Timmerman JG, van Buuren M, de Lange M, Veraart J, van Tol-Leenders D (2015). Kanskaart Natuurambitie Grote Wateren (NAGW). Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2690.
- Vellinga P, Landsman N, Blom E, de Vriend H, de Vries I, Mulder J, van Winden A, Litjens G (2012) Sedimentstrategieën voor veiligheid en ecologie in Waddengebied en Rijn-Schelde-Maas Delta. Verslag Expertmeeting morfologie en sediment 6 juni 2012. Kennis voor Klimaat/Ecoshape/Wereldnatuurfonds/Deltares/Bureau Strooming, Dordrecht.
- VNSC (2012) De Vlaams-Nederlandse Schelde Commissie. <http://www.vnsc.eu/>. Accessed 26-07 2012.
- VNSC (2014) Plan van Aanpak Onderzoek Agenda voor de Toekomst (in voorbereiding). VNSC, Bergen op Zoom.
- Wereld Natuur Fonds, Havenbedrijf Rotterdam (2013) Een Open haven in een natuurlijke Delta.

Bijlage 1 Betrokkenen Delta Rijn

Bestuurlijk Platform Deltaprogramma Rijn

- Bert Boerman – Gedeputeerde Prov. Overijssel
- Josan Meijers – Gedeputeerde Prov. Gelderland
- Ralph de Vries – Gedeputeerde Prov. Utrecht *
- Johan van den Hout – Gedeputeerd Prov. Noord-Brabant
- Andries Heidema – Burgemeester Gem. Deventer
- Jos Penninx – Burgemeester gemeente Voorst
- Marianne Schuurmans – Burgemeester gemeente Lingewaard
- Corry van Rhee – Wethouder gemeente Tiel
- Herman Geerdes – Wethouder gemeente Houten
- Machiel de Gelder – Wethouder gemeente Werkendam
- Nicole Olland – Wethouder gemeente Rheden
- Herman Dijk – Dijkgraaf Wp. Groot Salland
- Tanja Klip- Martin – Dijkgraaf Wp. Vallei en Veluwe
- Hein Pieper – Dijkgraaf Wp. Rijn en IJssel
- Roelof Bleker – Dijkgraaf Wp. Rivierenland
- Gerhard van den Top – Dijkgraaf Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
- Patrick Poelmann – Dijkgraaf Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden
- Jeroen Gosse – Ministerie Economische zaken, regioambassadeur Oost
- Joke Cuperus - Rijkswaterstaat Oost-Nederland
- Roel Feringa – Ministerie I en M
- Bart Parmet – Staf Deltacommissaris
- Nader te bepalen – vertegenwoordiging maatschappelijke organisaties

* De provincie Zuid-Holland wordt op dit moment in het Bestuurlijk Platform vertegenwoordigd door de gedeputeerde van de provincie Utrecht

Agendacommissie Deltaprogramma Rijn

- Josan Meijers – Gedeputeerde Prov. Gelderland
- Andries Heidema – Burgemeester Gem. Deventer
- Roelof Bleker – Dijkgraaf Wp. Rivierenland

Ambtelijke voorbereidingsgroep

- H. Wittenhorst – Prov. Gelderland
- J. Ruiter – Prov. Gelderland
- P. van der Kreeke – Prov. Gelderland
- M. van Paassen – Prov. Gelderland
- M. Braam – Prov. Utrecht
- D. Laarman – Prov. Overijssel
- B. van den Reek – Prov. Noord-Brabant
- E. van der Meide – Prov. Zuid-Holland
- K. Beurskens – Deltaprogramma Maas
- W. de Vries – Ministerie Infrastructuur en Milieu/DG Water
- L. Kool – Ministerie Economische Zaken
- D. Verhoeven – Rijkswaterstaat/Oost-Nederland
- M. Hendriks – Programmabureau HWBP, Rijkswaterstaat
- M. Kremer – Waterschap Rivierenland
- I. de Lange – Waterschap Rijn & IJssel
- B. Bijkerk – Waterschap Groot Salland
- E. Steenbergen – Waterschap Vallei en Veluwe
- J. Westhuis – Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden

-
- C. Lankhaar – gemeente Werkendam
 - A. van der Werf – gemeente Gorinchem
 - J. Bruckwilder – gemeente Lindewaard
 - H. van der Weg – gemeente Deventer
 - J. Ziekenheiner – gemeente Tiel
 - M. Harms – gemeente Houten
 - E. van der Hoeven – Vereniging Nederlandse Riviergemeenten (VNR)
 - M. Nieuwjaar – Waternet

Programmateam Deltaprogramma Rijn

- Henrice Wittenhorst (Prov. Gelderland)
- Marjon Jansen (RWS Oost Nederland)
- Jos Athmer (Waterschappen)
- Marina van Paassen (Prov. Gelderland)
- Communicatietrekker – nog onbekend –

Liaisons Rijntakken

- IJssel: Dianne Laarman (Prov. Overijssel) en Bert Bijkerk (Wp. Groot Salland)
- Neder-Rijn en Lek: Marjolein Braam (Prov. Utrecht) en Eddy Steenberg (Wp Vallei en Veluwe)
- Waal: Myra Kremer (Wp. Rivierenland) en Peter van der Kreeke (Prov. Gelderland)
- RWS: Daniëlle Verhoeven
- VNR: Edmee van der Hoeven

Liaisons Rijntakken DC

- Katja Portegies – Staf DC
- Adriëne van der Sar – Staf DC

Bijlage 2 Betrokkenen Gebiedsoverleg ZWD

Bestuurlijk (Afhankelijk van Statenverkiezingen Mei 2015)

Provincie Zuid-Holland

Dhr. J.F. Weber, gedeputeerde en voorzitter stuurgroep

Provincie Noord-Brabant

Dhr. J.J.C. van den Hout, gedeputeerde

Provincie Zeeland [Zal de nieuwe voorzitter leveren]

Mw. C.M.M. Schönknecht- Vermeulen, gedeputeerde

Ministerie I&M, DG Water

Dhr. D.L.M. Slangen, directeur water

Ministerie I&M, RWS Zee & Delta

Liz van Duin [NIEUW]

Ministerie I&M, RWS West-Nederland Zuid

Dhr. M. Zeeman, directeur Netwerk ontwikkeling RWS Zee & Delta

Mw. I. van der Hee, HID RWS West-Nederland Zuid

Waterschap Scheldestromen

Dhr. A.J.G. Poppelaars, dijkgraaf Waterschap Scheldestromen

Waterschap Hollandse Delta

Dhr. J.M. Geluk, dijkgraaf Waterschap Hollandse Delta

Waterschap Brabantse Delta

Mw. C. Moonen, dijkgraaf Waterschap Brabantse Delta

Gemeentenvertegenwoordiger

Dhr. C.L. van Dis, Gemeente Tholen namens gemeenten ZWD

De tweede schil

Ministerie Economische Zaken

Dhr. W. Leiseboer, regioambassadeur

Adviesgroep Zuidwestelijke Delta

Dhr. Th.A.G.M. van der Weijden

Kwartiermakers (secretariaat gebiedsoverleg)

S. Brasser (Rijkswaterstaat-directie Zee en Delta) (inhoudelijk)

C. De Vos (Provincie Zeeland)

Liaison-overleg

Vermoedelijk bestaat dit overleg uit een selectie van personen die voorheen participeerden in de agenda commissie en programmateam van de stuurgroep Zuidwestelijke Delta. Dat gaat om mensen zoals Peter van Zundert (I&M/DGRW), Eelco Hoogendam (EZ), Sarie Buijze (Provincie Noord-Brabant), Jan Smits (Waterschap Hollandse Delta), Leo Santbergen (Waterschap Brabantse Delta), etc...

Overige sleutelpersonen

Dhr. P. Hordijk, projectmanager Gebiedsontwikkeling en financieringsstrategie Grevelingen en Volkerak-Zoommeer

Dhr. B. Viveen (opvolger P. Hordijk)

Dhr. H. van Huut, projectmanager Rijksstructuurvisie Grevelingen en Volkerak-Zoommeer

Bijlage 3 Leden Adviesgroep Zuidwestelijke Delta

Onafhankelijk voorzitter

Dhr. Th.A.G.M. van der Weijden

Gemeenten Noord-Brabant

Dhr. B. van Kesteren (gemeente Steenbergen)

Gemeenten Zuid-Holland

Dhr. A.J. van der Vlugt (gemeente Goeree-Overflakkee)

Gemeenten regio Oosterschelde

Dhr. H. van Kooten (gemeente Noord-Beveland)

Dhr. C.L. van Dis (gemeente Tholen)

Gemeenten regio Zeeuws-Vlaanderen

Dhr. P.P.M. Ploegaert (gemeente Sluis)

Gemeenten regio Walcheren

Dhr. J. Melse (gemeente Veere)

LTO Noord

Dhr. A. Wesdorp

ZLTO

Dhr. P. de Koeijer

Brabantse Milieufederatie

Dhr. H. Baptist

Delta Overleg

Mevr. A. Brader

Staatsbosbeheer, regio Zuidwest

Dhr. R. Joosse

Natuurmonumenten, regio Zuid

Dhr. B. van den Boom

ANWB

Mevr. J. Huijbregts

Koninklijke Schuttevaer

Dhr. W.A. van der Linde

EVIDES

Dhr. H.A.M. Ketelaars

HISWA Vereniging

Mevr. R. van der Maat

Blueport Oosterschelde

Mevr. C. Seip – Markensteijn

Bijlage 4 Betrokkenen Deelprogramma Rijnmond-Drechtsteden

Stuurgroep Rijnmond-Drechtsteden

- Ahmed Aboutaleb (voorzitter, burgemeester Rotterdam)
- Hans Oosters (Dijkgraaf, Hoogheemraadschap Schieland en de Krimpenerwaard)
- Han Weber (Gedeputeerde Provincie Zuid-Holland)
- Piet Sleeking (wethouder gemeente Dordrecht)
- Alexandra van Huffelen en Pex Langenberg (wethouder gemeente Rotterdam)
- Donné Slangen (Directeur Gebieden en Projecten, Ministerie van Infrastructuur en Milieu)
- Ineke van der Hee (Hoofdingenieur Directeur, Rijkswaterstaat West-Nederland Zuid)
- Paula Verhoeven (Directeur programma Duurzaam, gemeente Rotterdam)

Maatschappelijke Adviesgroep Rijnmond-Drechtsteden

- Gerrit Kok voorzitter
- Cees Jan Asselbergs bedrijfsleven
- Jan Bikker land- en tuinbouw
- Marius Brants deltanatuur
- Henk ten Hoopen binnenvaart
- Carien de Jonge overall visie (tot 1 januari 2013)
- Henk Ketelaars zoetwater
- Wim van der Linden wonen
- Teun Muller bedrijfsleven en logistieke dienstverlening
- Alex Ouwehand natuur, milieu en landschap
- Hans Bongers secretaris

Bijlage 5 Betrokkenen IJsselmeergebied

Betrokkenen Gebiedsoverleg IJsselmeergebied

Ministerie van Infrastructuur en Milieu - Rijkswaterstaat

- Atze Kamma- Deltacoördinator Deltaprogramma IJsselmeergebied
- Roel Doef

Ministerie van Infrastructuur en Milieu - DGRW

- Pieter Den Besten
- Theo van de Gazelle (ondertekenaar Pact, namens de minister van I&M)
- Hetty Klavers, Programmadirecteur Deltaprogramma IJsselmeergebied (t/m 2015)

Waterschappen

- Wetterskip Fryslân (Paul van Erkelens, dijkgraaf Wetterskip Fryslân, ondertekenaar Pact van IJsselmeer)
- Hollands Noorderkwartier
- Waterschap Amstel, Gooi en Vecht
- Reest en Wieden
- Zuiderzeeland
- Waterschap Vallei en Veluwe
- Waterschap Groot Salland
- Provincies
- Provincie Friesland
- Provincie Noord-Holland (E. Post, bestuursovereenkomst RRAAM)
- Provincie Utrecht (RW Krol)
- Provincie Gelderland (Josan Meijers tevens IPO-portefeuillehouder water)
- Provincie Overijssel (Boerman)
- Provincie Flevoland (Gedeputeerde A. Gijsberts, ondertekenaar Pact van IJsselmeer)
- Overig
- VNG

Andere gerelateerde stuurgroepen

Opdrachtgeversoverleg Ecologie IJsselmeergebied OEIJ

- Anne Blik, gedeputeerde provincie Flevoland
- Arjan Driesprong, Rijkswaterstaat IJsselmeergebied
- Joke Geldhof, gedeputeerde provincie Noord-Holland
- Marc Hameleers, ministerie van EL&I, voorzitter
- Robert Smaak, ministerie van IenM

Het ministerie van Infrastructuur & Milieu, het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, de provincie Noord-Holland en de provincie Flevoland, die tezamen de WMIJ hebben gevormd.

- Roelof Balk, directeur Werkmaatschappij Markermeer-IJmeer

RRAAM (bestuursovereenkomst 2013)

Getekend door Melanie Schultz (I&M), mede namens stas EZ en Minister voor Wonen en Rijksdienst. Provincie Noord Holland (Joke Geldhof), Provincie Flevoland (Annie Blik), gemeente Almere (ing. H.J.W. Mulder), gemeente Amsterdam (M. van Poelgeest), Stadsregio Amsterdam (E. Wiebes)

De Bestuurlijke Kerngroep IJsselmeergebied bestaat uit de volgende leden:

- Dhr. P. Jansen, gedeputeerde van de provincie Overijssel (voorzitter).
- Dhr. H. Tiesinga, dijkgraaf van het Waterschap Zuiderzeeland (voorzitter).
- Mevr. H. Klavers, programmadirecteur van het Deltaprogramma IJsselmeergebied.

- Mevr. R. Peters, directeur Water directoraat-generaal Water bij het ministerie van Verkeer en Waterstaat.
- Mevr. M. Smeijers, hoofdingenieur-directeur Rijkswaterstaat IJsselmeergebied.
- Dhr. H. Boekhoven, burgemeester van de gemeente Nijefurd.
- Mevr. L. Wagenaar-Kroon, wethouder van de gemeente Drechterland.
- Dhr. R. Timmerman, secretaris van het deelprogramma IJsselmeergebied.
- Dhr. P. Visser, voorzitter Regionaal Orgaan IJsselmeergebied.

Het Regionaal Overlegorgaan IJsselmeergebied bestaat uit de volgende leden:

- Dhr. P. Visser (voorzitter)
- Dhr. D.J. Berends (Vissersbond)
- Dhr. L. Berris (Natuurmonumenten)
- Dhr. J. Dekker (PWN Waterleiding%bedrijf Noord Holland)
- Dhr. K. Droogers (ANWB)
- Mevr. F. Fleischer (Stichting Verantwoord Beheer IJsselmeer)
- Dhr. G. Freijzen (Kamer van Koophandel Noordwest Holland)
- Dhr. A. de Groot (Nederlandse Windenergie Associatie [NWEA])
- Dhr. A. Helling (Recron)
- Dhr. D. Hof (Boskalis)
- Dhr. L. Hoogenstein (Vogelbescherming)
- Dhr. H. Kouwenhoven (NUON)
- Dhr. K. van Rooijen (LTO)
- Dhr. N. de Snoo (Staatsbosbeheer)
- Dhr. R. Steensma (Stichting Waterrecreatie IJsselmeer en Randmeren)
- Dhr. J. van der Walle (Nederlandse Vereniging van Zandwinners [NVZ])

De leden van de stuurgroep IJssel-Vechtdelta zijn:

- Dhr. B. Boerman, gedeputeerde provincie Overijssel
- Mevr. M. Esselbrugge, provincie Overijssel
- Dhr. H. Dijk, bestuursvoorzitter Waterschap Groot Salland
- Dhr. H.J. Meijer, bestuursvoorzitter Veiligheidsregio IJsselland
- Dhr. E. Anker, wethouder gemeente Zwolle
- Dhr. A. Speksnijder, wethouder gemeente Zwartewaterland
- Dhr. G. Veldhoen, wethouder gemeente Kampen

Kaderrichtlijn Water Samenstelling Regionaal Bestuurlijk Overleg Rijn-West

(december 2013)

Voorzitter: dhr. R. de Vries - Gedeputeerde, Provincie Utrecht

- Mevr. J. Meijers - Gedeputeerde Provincie Gelderland
- Dhr. J. Busstra - Ministerie van Infrastructuur en Milieu
- Mevr. J. Geldhof - Gedeputeerde, Provincie Noord-Holland
- Dhr. H. Weber - Gedeputeerde, Provincie Zuid-Holland
- Dhr. C. Mantel - Eerste loco-dijkgraaf, Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier
- Dhr. J.W. Dulfer - Hoogheemraad, Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
- Dhr. G. Beugelink - Hoogheemraad, Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden
- Dhr. J.G.M. Schouffoer - Hoogheemraad, Hoogheemraadschap van Rijnland
- Mevr. A. van Zoelen - Hoogheemraad, Hoogheemraadschap van Schieland en Krimpenerwaard
- Mevr. I. ter Woorst - Hoogheemraad, Hoogheemraadschap van Delfland
- Dhr. Schelling - Heemraad, Waterschap Hollandse Delta
- Dhr. M. Gremmen - Heemraad, Waterschap Rivierenland (vice-voorzitter)
- Y. Heijnsman - Rijkswaterstaat Midden-Nederland
- Mw. S. Langezaal - Rijkswaterstaat West-Nederland Zuid
- Dhr. J. de Ruig - Rijkswaterstaat Oost Nederland
- Mevr. A. Verschuur - Rijkswaterstaat Zee en Delta
- Mevr. L. Fortuin - Ministerie EL&I Directie West

-
- Dhr. G. Oude Kotte - Wethouder Gemeente Heerhugowaard
 - Dhr. R.P. Grondel - Wethouder Gemeente Diemen
 - Dhr. P.H. Sleeking - Wethouder Gemeente Dordrecht
 - Dhr. B. Verkerk - Burgemeester Gemeente Delft
 - Dhr. A.W. Meijer - Wethouder gemeente Westland
 - Mevr. W. Ruwhof - Wethouder Gemeente Gouda
 - Dhr. A.C. Bragt- Wethouder gemeente Zaltbommel
 - Dhr. A. van der Vlugt - Wethouder Gemeente Goeree-Overflakkee
 - Dhr. S. Visser - Procesmanager, (ambtelijk secretaris)
 - Dhr. J.P.R.M. Steegh - voorzitter Klankbordgroep

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2691
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2691
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

